

Надія Тушніцка, Мар'яна Пилип

Українська мова

7

Надія Тушніцка, Мар'яна Пилип

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 7 класу
з навчанням польською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2020

УДК 811.161.2(075.3)
Т 92

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 25.03.2020 № 449)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Умовні позначення:

– домашнє завдання;

– завдання підвищеної складності;

– усмішка;

– додаткове запитання, завдання;

– самостійне опрацювання;

– запам'ятайте, зверніть увагу

Аудіосупровід розміщено в електронній бібліотеці за адресою:
<https://lib.imzo.gov.ua>

Тушніцка Н.

Т 92 Українська мова : підруч. для 7 кл. з навч. польськ. мов. закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Н. Тушніцка, М. Пилип. – Львів : Світ, 2020. – 208 с.

ISBN 978-966-914-279-5

Підручник заохочує до самостійності й творчості у вивченні мови. Теоретичний матеріал у параграфах подано із зазначенням ключових понять, а деякі відомості оформлено у вигляді таблиць і схем, що полегшує сприйняття, опрацювання та запам'ятовування інформації. Рівневі завдання, тести, мовні ігри, ребуси допоможуть швидше і якісніше засвоїти навчальний матеріал.

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-914-279-5

© Тушніцка Н.М., Пилип М.Б., 2020
© Радзівєвська О.В., художнє оформлення, 2020
© Видавництво «Світ», 2020

Дорогі друзі!

Перед вами новий підручник. Потоваришуйте з ним! Він стане вам помічником і порадником на шляху до знань.

У ньому ви знайдете цікавий матеріал про частини мови, які є основою для побудови різних висловлювань; про словниковий склад української мови; дізнаєтеся про способи творення слів.

Тексти вправ збагатять вас цікавою інформацією із різних сфер життя людини. Намагайтеся запам'ятати нові слова, засвоїти правила вимови і написання слів, у цьому вам допоможе рубрика з аудіосупроводом «Послухайте! Так правильно».

Для перевірки міцності ваших знань у підручнику є вправи «Перевірте себе», а після кожного розділу – рівневі завдання.

Розв'язуючи кросворди, відгадуючи загадки, граючи в мовні ігри, ви переконаєтеся, що навчання мови – це корисне та цікаве заняття.

Сподіваємося, що підручник допоможе вам набувати нових знань з української мови, вдосконалювати своє мовлення, стати грамотними.

Бажаємо вам успіхів!

Авторки

ВСТУП

§ 1. УКРАЇНСЬКА МОВА В СІМ'Ї СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Українська мова за своїми виражальними можливостями, лексичними арсеналами, музичними прикметностями, історичними надбаннями в пісенній та літературній галузях належить до найрозвиненіших мов світу (*Д. Павличко*).

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, бо вона не що інше, як жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування (*Панас Мирний*).

Пізнання мови – це пізнання народу, його єства, його душі, його витоків та історичних шляхів усього того, чим народ цікавий для інших народів (*3 кн. «Мова і нація»*).

1. а) Прочитайте вірш. З чим асоціює поет поняття «українська мова»?

О мово українська! Ти – вода
з кринички, над якою гнуться верби.
Холодна, і прозора, і проста,
а без води я вже давно помер би.

(*Ю. Бедрик*)

б) Якою для вас є українська мова? Доберіть якнайбільше прикметників до словосполучення «українська мова».

2. а) Прочитайте і перекажіть текст. Що нового ви дізналися про українську мову?

Українська мова – це одна з найдавніших і одна з п'яти тисяч мов сучасного світу.

Український народ і його мова мають давні історичні корені. Етнографічні й діалектні риси українців формувалися упродовж багатьох віків насамперед на найдавніших східнослов'янських територіях – на Наддніпрянщині, Поліссі, у Галичині та Прикарпатті. Формування української мови почалося на території сучасної України, оскільки вона була частиною прабатьківщини слов'ян, та безпосередньо від праслов'янської мови.

Слов'янські мови традиційно поділяють на східнослов'янські, західнослов'янські й південнослов'янські. За цією класифікацією українська мова належить до східнослов'янських мов, а польська – до західнослов'янських. Однак такий поділ у межах слов'янських мов

значною мірою умовний, бо, зокрема, українська і польська мови виявляють багато ознак, що наближують їх одна до одної.

Сучасне українське письмо походить від кирилиці (так само, як і російське, білоруське, сербське, болгарське). Латинським алфавітом користуються поляки, чехи, словаки, хорвати, словенці (*Із журналу*).

б) Які слов'янські мови ви знаєте? Запишіть кілька слів різними слов'янськими мовами, прочитайте їх уголос.

в) Розкажіть, чому ви вивчаєте українську і польську мови. Що ви можете сказати про звучання цих мов?

Зверніть увагу!

На відміну від української, у польській мові засіб спілкування (мова) й орган мовлення (язик) називаються одним словом – *język*. Порівняйте: *рідна мова* – *język ojczysty*.

3. Запишіть прислів'я та приказки про мову. Які з них ви знаєте напам'ять? Порівняйте їх з аналогічними висловлюваннями в польській мові.

1. Умієш говорити – умієш також слухати.
2. Слово не стріла, а до серця лине.
3. За словом у кишеню не полізе.
4. Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.

4. Порівняйте слова, зіставте їх звучання й написання в різних слов'янських мовах. Про що свідчить таке зіставлення?

Мова	Приклади					
Українська	<i>літо</i>	<i>вітер</i>	<i>серце</i>	<i>чотири</i>	<i>білий</i>	<i>косици</i>
Польська	<i>lato</i>	<i>wiatr</i>	<i>serce</i>	<i>cztery</i>	<i>biały</i>	<i>kosić</i>
Білоруська	<i>лета</i>	<i>вецер</i>	<i>сэрца</i>	<i>чатыры</i>	<i>белы</i>	<i>касіць</i>
Російська	<i>лето</i>	<i>ветер</i>	<i>сердце</i>	<i>четыре</i>	<i>белый</i>	<i>косиць</i>
Чеська	<i>léto</i>	<i>vítr</i>	<i>srdce</i>	<i>čtyři</i>	<i>bílý</i>	<i>kosić</i>
Сербська	<i>лето</i>	<i>ветар</i>	<i>срце</i>	<i>четири</i>	<i>бели</i>	<i>косици</i>

5. Перепишіть текст. Що ви знаєте про перших слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія? Поясніть, що означають виділені слова.

Початок розвитку слов'янської писемності пов'язаний з іменами проповідників Кирила та Мефодія (з міста Солунь – Тессалоніки в Македонії, на півночі сучасної Греції). Мова, для якої вони, за переказом, створили *письмо*, використавши грецьку *абетку*, з додаванням деяких *літер*, мала назву *староболгарська*. Оскільки цю мову було використано для перекладів із грецької церковної *літератури*, згодом вона стала називатися *церковнослов'янська* (За А. Білецьким).

6. Прочитайте вірш. Поясніть його назву. Що зобразив автор у цьому творі? Перекладіть вірш українською мовою.

DUMKA UKRAIŃSKA

Pod dąbrową, na dolinie
 Widna z dala chatka biała;
 Przy niej Dniepr szumiący płynie,
 Nad nią brzoza wybujała,

I księżycza światłość blada
Na samotną chatkę pada;
To się srebrną mgłą zastoni,
To się kryje za obłoki,
Igra w bystrej Dniepru toni
Lub wśród cichej Iskni zatoki.

(Ю. Словацький)

7. Прочитайте висловлювання. Які думки вони у вас викликають? Напишіть невеликий твір (5 речень), використовуючи подані висловлювання.

1. Для мене мови народів – як зорі на небі. Я не хотів би, щоб усі зорі злилися в одну величезну, на півнеба, зірку. На те є сонце. Але нехай сяють і зорі. Нехай у кожного народу буде своя зірка (*Р. Гамзатов*). 2. Мова – це величезна праця цілого покоління (*В. Даль*). 3. Мова – це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною. У кожного народу своя мова (*К. Крапива*). 4. Слова росли із ґрунту, мов жита. Добірним зерном колосилась мова. Вона як хліб. Вона мені свята (*Л. Костенко*).

«ПЕРЛИНИ» ЗІ ШКІЛЬНИХ ТВОРІВ

Собака бігла, підстрибуючи, обганяючи зайця з півдня і з півночі.

У собаки були блакитні очі й рожеві щоки.

Ця череда корів складалася з тридцяти овець.

Сірі вовки збираються у зграї по 10–12 людей.

Неподалік від нашого села був пом'ятий овес, бо там засмагали кабани.

У кімнаті згасло світло і ми запалили свічку.

Послухайте! Так правильно:

навчатися (чого?) мови – вчити (що?) мову; властивий (кому?) – характерний (для кого?); багата (на що?) – славиться (чим?); сповнений (чого?) – наповнений (чим?); дорівнювати (чому?) – рівнятися (на що?); торкатися (чого?) – доторкатися (до чого?); знущатися (з кого?) – збиткуватися (над ким?).

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 2. НАЙСКЛАДНІШІ ОРФОГРАМИ

8. а) Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте стиль, тему та основну думку тексту.

Слово *Україна* має широкий і *багатогранний* зміст. Воно *торкається* географії й історії, етнографії, мови й культури, економіки й політики. Але в основі назви Україна – *кореневе* поняття «край», «рідна земля». Термін цей майже *тисячолітньої* давності (уперше згадується в 1187 р.) і в кінці ХХ ст. набув свого справжнього змісту як країни – *суверенної* держави.

Вважають, що назва Україна походить із *праслов'янської* мови. Це сполучення слова «країна» з прийменником *у* або *в*. Через це *помилковим* є твердження окремих дослідників, які тлумачать термін «Україна» як «погранична», «межівна» земля щодо території Польщі та Росії. Мабуть, найбільш вірогідними є такі значення слова: «округ», «князівство», «область», «край», «країна», «державна».

Україна – одна з найбільших держав Європи. За розмірами вона перевищує Францію, Іспанію, Швецію, *Німеччину* (З підручника).

б) Поясніть написання виділених слів.

в) Слово *Україна* розберіть за будовою.

г) Уявіть ситуацію. Ваш однокласник із Польщі цікавиться походженням назви *Україна*. Побудуйте діалог, використовуючи зміст тексту вправи.

Україна в Європі

9. Прочитайте поезію, прокоментуйте її. Назвіть усі відомі вам частини мови в тексті. Визначте, що кожна з них означає.

Я низький – без неба,
я вузький – без поля,
без кохання й дружби
згіркне моя доля.
Як без мрій – без сонця
і дощів навскізних,

я глухий – без мови,
мовчазний – без пісні.
Без Дніпра – мілкий я,
у піски запертий.
А без Батьківщини –
я навіки мертвий.

(В. Крищенко)

10. Спишіть текст, уставте замість крапок пропущені букви чи апостроф. Поясніть правопис власних назв.

Вигідне географічне розміщен..я України сприяло тому, що че-
рез її територію вже у давній період проходили важливі транзитні
торговельні шляхи. Серед них найвідомішим був Соляний шлях,
яким возили сіль у Ки..в та в інші міста Київс..кої Русі з кримс..кого
узб..реж..я Чорного моря.

Каравани галиц..ких і волинс..ких купців проходили до ринків
Сходу та Півдня Татарським шляхом. Остан..ій вів зі Львова до го-
ловного торгового міста Поділ..я – Кам..янця, а далі степами Північ-
ного Пр..чорномор..я у Крим, до генуез..кої колонії Кафи (*З посібни-
ка «Українознавство»*).

**11. а) Прочитайте слова й запишіть їх у три колонки: іменники, прикмет-
ники, числівники. Аргументуйте правильність виконання. Поясніть
орфограми у словах.**

Шістдесят, вісімдесятирічний, сотня, *трьохсотий*, мільярд, три-
поверховий, кількадесят, *п'ятірня*, чверть, *дводенний*, стоніжка,
шестибальний, дев'ятсот тридцять, п'ятдесятимільйонний, дві треті.

б) Зробіть морфологічний аналіз виділених слів.

**12. Провідмініайте числівник 555, а потім уважно звірте з поданим
нижче зразком відмінювання цього числівника. Помилки, якщо
трапляться, виправте.**

Н. п'ятсот п'ятдесят п'ять

Р. п'ятисот п'ятдесяти (п'ятдесятьох) п'яти (п'ятьох)

Д. п'ятистам п'ятдесяти (п'ятдесятьом) п'яти (п'ятьом)

Зн. п'ятсот п'ятдесят п'ять

Ор. п'ятьмастами (п'ятьомастами) п'ятдесятьма (п'ятдесятьома)
п'ятьма (п'ятьома)

М. (на) п'ятистах п'ятдесяти (п'ятдесятьох) п'яти (п'ятьох).

13. Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть ряди іменників, кожен з яких в орудному відмінку однини має подвоєння приголосних:

- А** доповідь, область, сіножать;
- Б** роль, розкіш, блакить;
- В** галузь, папороть, розповідь.

2. Укажіть ряд прикметників, у яких пишеться -н-:

- А** дерев'я..ий, нежда..ий, незбагне..ий;
- Б** орли..ий, краї..ий, студе..ий;
- В** зозули..ий, пташи..ий, олов'я..ий.

3. Укажіть правильний варіант закінчень іменників:

- А** три брати, одна друга яблук;
- Б** чотири зозулі, півтора відра;
- В** два огірка, одна ціла дві десятих гектара.

4. Вкажіть, у якому рядку у всіх словах пропущено літеру е.

- А** д..таль, д..р..вце, тихес..ньо;
- Б** ц..тата, кор..чнюватий, крол..к;
- В** зах..сник, майст..р, ч..пурний.

14. Спишіть текст, замініть цифри і скорочення словами.

Площа України дорівнює 604 тис. кв. км. Її протяжність із заходу на схід вимірюється 1316 км, з півночі на південь – 893 км. Найдовша ріка – Дніпро. У межах України вона тече понад 1200 км. Найбільше озеро – Ялпуг у заплаві Дунаю, площа його дорівнює 149 кв. км. Найвища гора – Говерла, її висота 2061 м (Із довідника).

15. Прочитайте прислів'я та приказки. Як ви розумієте їх значення? Визначте, до якої частини мови належить кожне слово.

1. Народ скаже, як зав'яже. 2. Рідна земля і в жмені мила. 3. Кожному пташу своє гніздо миле. 4. Який край, такий і звичай. 5. За своїм краєм серце болить.

16. Перекладіть текст українською мовою, підкресліть слова з вивченими орфограмами.

Kraskę dzieci widziały raz tylko jeden. Przeleciała cicho, kiedy najstarsza dziewczynka leżała w ciepłej od słońca trawie, a bracia siedzieli na szczycie czereśni, objadając się jej blado bursztynowymi owocami.

– Patrz, jaki ptak! – Dzieci co tchu w piersiach pobiegły opowiedzieć matce, że widziały ptaka świeżą wszystkimi kolorami, jak leciał po ogrodzie. Siostrzyczki widziały go też... (М. Домбровська).

§ 3. ЛЕКСИЧНЕ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО МОВИ

17. Пригадайте, які розділи мовознавства ви знаєте. Що вивчає лексикологія? Що таке лексика? Поясніть лексичне значення слів, які повторюються.

Тепле літо – тепле слово; залізна підкова – залізна вдача; гостра шабля – гостра розмова; оксамитовий халат – оксамитовий сезон; глибокий рів – глибокий спомин; гаряча вода – гаряча дискусія; веселі діти – веселі канікули.

18. Доберіть до поданих слів із дужок слова так, щоб утворилися словосполучення. З двома парами словосполучень складіть речення і запишіть.

1. Робочий, робітничий (цех, одяг). 2. Об'єм, обсяг (циліндра, твору). 3. Рахувати, вважати (можливим, гроші). 4. Здатний, здібний (на подвиг, до математики). 5. Власник, володар (кубка, будинку). 6. Афектний, ефектний (вигляд, стан).

19. Прочитайте речення і поясніть, яких різних значень набуває в них слово *рясний*.

1. Сади рясні похилились (Т. Шевченко). 2. Обій, матінко, овесцем, щоб наш овесець рясен був (Народна творчість). 3. Рясний дощ. 4. Рясний піт. 5. Такий час настав: і важкий, і надіями рясний (М. Стельмах). 6. Рясна спідниця (Народна творчість).

20. Доберіть до поданих іншомовних слів синоніми.

Аромат, пілот, гігант, контур, актор, горизонт, лозунг, педагог, момент, ательє.

21. а) Відгадайте загадки. Спишіть, уставте пропущені букви.

1. Завжди в роті, а не проковтн..ш.
2. Крила є, а не літає, без ніг, а не дож..неш.
3. Хто йде, але в хаті с..дить?
4. Гарне, добре, на всіх людей *див..т..ся*, а людям на себе д..виритися не дозволяє.
5. *Крамниця* в..лика, *крану* багато: всього не переміряєш, не *перелічиш*: по частині купуєш, а весь не закупиш.

б) Доберіть синоніми до виділених слів.

в) Зробіть фонетичний розбір слова *величається*.

22. Знайдіть помилки у вживанні займенників. Запишіть речення правильно.

1. Дякую вас, що ви прийшли до нас.
2. Михайле, глянь на годинник і скажи, яка зараз година.
3. Цьої книжки він ще не прочитав.
4. Наступну казку перекажу другим разом.
5. Мойому батькові сповнилося 45 років.
6. Учні прийшли до його ще раз.

23. Доберіть слова з польсько-українського словника, які в польській та українській мовах близькі за звучанням, написанням та значенням.

б) Доберіть до кількох слова антонімічні за значенням.

24. Прочитайте уривок і поясніть, у чому полягає лексичне багатство української мови. Доберіть синоніми до виділених слів.

Золота осінь. Мідним листям завітчана, спілими яблуками закосичена, червоним верховіттям вінчана, сивим павутинням залентчена, отавою замасна, стернями обперезана, цвіркунами обспівана.

Линуло листя з лип, кленів, дубів, осик, ясенів, буків, яворів, тополь, грабів, осокорів, в'язів, вересів, каштанів, берестів, вільх. *Линуло* жовте, солом'яне, помаранчеве, рожеве, бронзове, червоне, руде, малинове, криваве, пурпурове, фіалкове, синє, чорне, сиве, срібне. *Водограї* барв, струмені кольорів, потоки яскравих плям і ніжних півтонів, оргія ядерних, гострих мазків і тонких начерків. *Густа, сита, тепла олія і тендітні, легенькі пастелі. Тисячobarвна пісня осені. Спіла пісня життя (За Б.-І. Антоничем).*

25. а) Запам'ятайте фразеологічні звороти та їх значення. Складіть і запишіть з трьома з них (на ваш вибір) речення.

Гострий на язик – дотепний; взяти до уваги – запам'ятати, усвідомити; з самого малечку – з раннього дитинства; гратися з вогнем – поводитися необережно; піймати облизня – зазнати невдачі; жовтороте пташеня – молода недосвідчена людина; не знаходити собі місця – бути схвильованим; недаремно хліб їсти – приносити користь; іти врозріз – суперечити чому-небудь.

26. Складіть невелику розповідь «Що в дружбі найголовніше», використайте два-три фразеологічні звороти з попередньої вправи. Розповідь запишіть.

§ 4. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННЯХ

27. Пригадайте, що таке пунктуація. Розкажіть про вивчені розділові знаки в простому та складному реченнях.

28. Прочитайте речення і поясніть вживання розділових знаків. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

1. На високих горбах шуміли під вітром віковічні дуби, липи, клени, ясени (А. Шиян). 2. Може, ще кілька десятків кроків, і він опиниться біля своєї хати (О. Кобилянська). 3. Вітре буйний, вітре буйний! Ти з морем говориш. Збуди його, заграй ти з ним, спитай синє море (Т. Шевченко). 4. Чарівний світ пливе переді мною: сині води, білі піски, хати на високих берегах (О. Довженко).

29. Прочитайте текст. Поясніть розділові знаки у реченнях.

Рідна мова – це все: невід'ємна частка Батьківщини, і голос народу, і чарівний інструмент. На його звуки відгукуються найтонші, найніжніші струни людської душі. У мові чується голос предків, відлунюють перегорнені сторінки історії свого народу. Вона є тим най-

дорожчим і найціннішим зв'язком, що з'єднує всі покоління народу в одне велике історичне живе ціле (За Б. Антоненком-Давидовичем).

30. Перепишіть речення, поставте потрібні розділові знаки.

1. Сниться мені поле вечори барвисті береги пахучі рідного Дінця. Перлами рососою сонцем долиною вмивається земля (В. Сосюра). 2. У піснях народу явір і журиться і думає і розмовляє (З підручника). 3. Знов настає прозора спіла осінь (А. Малишко). 4. Скрізь червоно на небі на узгір'ях і на горі (Марко Вовчок). 5. Я люблю тебе незрадлива мудросте книг твої сонця чи світильники і скорботу твою і радість твою (М. Стельмах). 6. Історія вистраждана душа народу. В ній живе краса і велич минулих поколінь їхні нетлінні діяння їхня пісня і дума (І. Цюпа). 7. Можеш все на світі вибирати сину вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко).

31. Складіть речення, у яких слово *Україна* було б у ролі різних членів речення і звертанням.

32. Прочитайте текст. Перекажіть його українською мовою. Переказ запишіть. Попрацюйте у парах, зробіть взаємоперевірку написаного.

W poniedziałek Olek spóźnił się do szkoły. Wbiegł do klasy już kilka minut po dzwonku. «Gasilem pożar, późno położyłem się spać» – tłumaczył się Olek. «Gdzie się paliło? Czy u was?» – zawołała przerażona nauczycielka. Olek odpiął tornister, położył go na ławce i zaczął opowiadać: «Nie, nie u nas, a w lesie. Wczoraj po południu poszliśmy z tatusiem na wycieczkę do lasu. W pewnej chwili poczuliśmy zapach dymu. Nagle przed nami ukazały się żółte płomyki ognia. Zaczęliśmy z tatusiem gasić. Tylko o zmroku pożar został zupełnie ugaszony». Spóźnienie Olka było usprawiedliwione, ale czy można usprawiedliwić tego, kto tak lekkomyślnie zostawił w lesie ogień (За З. Пшировським).

33. Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть речення, у якому потрібно поставити тире між підметом і присудком.

А Людина повинна жити красою, добром, правдою (П. Загребельний).

Б Рабство в'язниця душі (Теренцій Публій).

В Лише той не знає смерті, хто творить сам життя (В. Сосюра).

Г Овіяна вітром веселка в моїх зацвітає очах (А. Малишко).

2. Визначте речення, у якому допущено пунктуаційну помилку.

А Життя – це і усмішка, і сльози це солоні (*Л. Костенко*).

Б Лози, висип, кручі, ліс – все блищить і сяє на сонці (*О. Довженко*).

В Прилітайте, сизокрилі мої голуб'ята, із-за Дніпра широкого (*Т. Шевченко*).

Г Уміти користуватися словом велике мистецтво (*В. Сухомлинський*).

3. Укажіть речення, яке не містить пунктуаційної помилки.

А Із цим нестерпним відчуттям він кудись провалився, але згодом почав спливати, чи виходити з небуття (*М. Стельмах*).

Б І враз затремтіло молоде листя, зашамотіло струсило з себе дощ самоцвітів (*М. Коцюбинський*).

В І квіти, і зорі, й зеленії віти провадять розмови кохані про вічну силу весни на сім світі, про чари потужні весняні (*Леся Українка*).

Г У небі то розгоряються то погасають сліпучі ракети (*Ю. Збанацький*).

4. За допомогою яких розділових знаків може виділятися звертання на письмі?

А Двокрапки, тире і ком;

Б ком і знака оклику;

В тире і знака оклику;

Г двокрапки, тире, ком і знака оклику;

5. У якому рядку вжите вставне словосполучення (окремі розділові знаки опущено)?

А Почин кажуть великий чоловік (*Панас Мирний*).

Б Власне кажучи вечір уже минув, і вже сама ніч! (*Остап Вишня*).

В Теплий кожух тільки шкода не на мене шитий (*Т. Шевченко*).

Г Полювання як ви потім побачите потребує чимало часу (*Остап Вишня*).

6. Укажіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку.

А Справді, добре сміється той, хто сміється останній (*М. Стельмах*).

Б Всяке трапитись, може, на довгім віку (*О. Підсуха*).

В І мені осіння ніч короткою здається (*Леся Українка*).

Г Морозний сніг, блискучий та легкий, здається, падає на серце прямо (*М. Рильський*).

Послухайте! Так правильно:

оволодіти (чим?) англійською мовою; опанувати (що?) англійську мову; повстати (на що?) на боротьбу; постати (перед чим?) перед очима.

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ. САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ. ДІЄСЛОВО

Це потрібно знати:

що таке дієслово, ознаки дієслова як частини мови.

Цього необхідно навчитися:

правильно вживати форми дієслова; утворювати форми виду, способу, часу дієслів.

Це треба запам'ятати:

форми дієслова, основні орфограми в написанні дієслів; наголоси в дієслівних формах.

Над цим варто замислитися:

«Дієслово – незвичайна частина мови, бо приводить у рух, у дію все, що нас оточує» (Я. Кодлюк).

§ 5. ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ

34. а) Пригадайте, що ви знаєте про дієслово з попередніх класів.
б) Прочитайте вірш. Про що в ньому розповідається? Назвіть дієслова в тексті, поясніть їхнє значення.

КЛЕНИ

Схилились два самітні клени,
читаючи весни буквар,
і знов молюсь землі зеленій,
зелений сам, немов трава.
Оброслий мохом лис учений
поетику для кленів склав.
Співає день, співають клени,
лопоче сонячна стріла.

(Б.-І. Антонич)

- в) Чи означають дію слова *читаючи*, *оброслий*? Аргументуйте свою відповідь.

Дієслово (czasownik) – самостійна змінна частина мови, що означає дію або стан і відповідає на запитання *що робити? що зробити?* Наприклад: *жити, виконати, морозити, пройти*.

Дію або стан виражають деякі віддієслівні іменники (*ходьба, уміння, спання*), але вони не виражають її в часі. Дієслова ж

створюють динаміку, з їх допомогою описують розвиток предмета, тобто дієслова означають його зміну.

У реченні дієслово найчастіше є присудком, але може бути й іншим членом речення: Зеленіють у садочку черешні та вишні (Т. Шевченко). Бажання літати захопило хлопця. Подорожні сіли відпочити.

Морфологічні ознаки дієслова:

дієслово має *вид (доконаний і недоконаний)*; *дієвідміни (I і II)*; *перехідність або неперехідність*; *змінюється за способами, числами, часами, особами (родами, відмінками)*.

35. Доберіть до поданих слів спільнокореневі дієслова і запишіть. Із трьома дієсловами складіть речення.

Зелений, любов, блискучий, квітень, малий, сум, розумний, невільний, сіль, непритомний.

36. Прочитайте і визначте, які дієслова означають дію, а які стан. Складіть із ними словосполучення.

Читає, морозить, розпитаєш, переконуюсь, переймаєшся, їжджу, захоплюється, вечоріє, будеш змагатися, боролася, побажав, світало.

37. а) Парна робота. Прочитайте текст мовчки. З'ясуйте стиль мовлення. Визначте тему та основну думку тексту. Доберіть заголовок.

Син князя Ігоря та княгині Ольги Святослав здобув собі славу лицаря. Йдучи в похід, не брав навіть казана, щоб варити їжу. Не мав і шатра, а спав, підклавши під голову сідло. Не любив підступу і зради, а як ішов війною, наперед сповіщав: «Готуйтеся, йду на вас!»

Святослав бажав поширити межі своєї батьківщини і зробити Україну могутньою державою. Перший похід він здійснив на схід проти хозар. Згодом Святослав задумав приєднати до своєї держави Болгарію. Але болгари не хотіли піддатися київському князеві. Почалася завзята боротьба. Проти Святослава виступив грецький цар і вислав на нього велике військо. Здавалося, доведеться загинути. Але князь Святослав не втратив відваги і промовив до своєї дружини: «Хочемо чи не хочемо, треба стати до бою. Тож не зробимо сорому нашій землі, поляжемо тут хоробро! Я йду вперед вас!» Воїни відповіли: «Де ти, княже, поляжеш, там і наші голови зложимо!» І всі кинулись у бій, і перемогли греків.

Великим переможцем вертався Святослав в Україну. Але не судилося йому побачити Київ. Недалеко Дніпровських порогів у бою із печенігами поліг Святослав лицарською смертю (За І. Крип'якевичем).

б) Випишіть із тексту дієслова минулого, майбутнього, теперішнього часів, поясніть їх значення.

в) Доберіть антоніми до слів *здобути, поширити, приєднати, перемогти*.

г) Доберіть із тексту фразеологізми – синоніми до слова *загинути*.

Зверніть увагу! За частотою вживання дієслово посідає друге місце після іменника.

38. Гра «Хто швидше?». Доберіть до дієслів якнайбільше синонімів.

Горіти, буяти, думати, кричати, говорити, псувати, будувати, жити, хвилюватися.

39. а) Переробіть текст так, щоб уникнути іменників на *-ння*, замінивши їх дієсловами.

Уявіть собі, що б було, якби люди не дбали про природу. Виникне забруднення повітря, стане важким дихання. Люди почнуть хворіти. Річки й озера зазнають обміління. Відбудеться руйнування верхнього родючого шару ґрунту. І неможливим буде вирощування хліба.

Ось чому всі ми повинні виявляти дбайливе ставлення до природи, до її багатств (*Із підручника*).

б) Який варіант тексту стилістично вдаліший?

Зверніть увагу! В українській мові віддієслівні іменники на *-ння* вживаються переважно в науковому стилі. В інших стилях їх краще замінювати дієсловами: *розпочали дослідження космосу – розпочали досліджувати космос*.

40. Замініть словосполучення одним дієсловом. Зробіть висновок про доцільність уживання словосполучення.

Мати надію, проводити репетицію, накласти штраф, мати бажання, виявляти сум, надати допомогу, стати розумним, проводити експеримент, дати оцінку, бути втомленим.

Послухайте! Так правильно:

нехтувати (що?) поради; легковажити (що?) слова; опановувати (що?) знання; постачати (що?) товар; ігнорувати (що?) зауваження; наслідувати (що?) приклад; шкодувати (що?) гроші; оплатити (що?) проїзд.

41. а) Перепишіть речення, уставте пропущені букви. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

З-під лісового корча б'є дж..р..л..це русявої, чистої тиші. Можна тишу *зач..рпнути* в долоні – і вгамувати спрагу. Можна тиш..ю хлюпнути в облич..я – і змити втому. А можна под..витись, немов у чарівне дзеркал..це, і побачити: на гусях – гус..нятах л..тить Івасик-Телесик, схожий на тебе в д..*тинстві* (За Є. Гуцалом).

б) За допомогою тлумачного словника з'ясуйте значення слів *корч, спрага, вгамувати*.

в) Зробіть морфемний аналіз слів, виділених у тексті.

г) Поміркуйте, чи можна *почути тишу*.

42. Робота в групах. Доберіть дієслова, які характеризують голоси тварин, і запишіть.

Гуси.... Півень.... Корова.... Кіт.... Собака.... Лев.... Свиня.... Вовк.... Зозуля.... Соловей.... Кінь.... Ворона....

43. Доберіть до фразеологізмів дієслова – синоніми.

Дурити голову, пекти раків, викинути з голови, запанувати над собою, додати духу, накивати п'ятами, набрати води в рот, топтати ярст, зарубати на носі, зірки з неба хапати, чухати потилицю.

44. За допомогою тлумачних словників з'ясуйте значення польських та українських дієслів. Складіть з ними словосполучення.

Myśleć – думати; dowodzić – доводити; mówić – говорити; zdołać – здолати; zgadywać – згадувати; zapewnić – запевняти

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Яка частина мови називається дієсловом?
2. Назвіть морфологічні ознаки дієслова.
3. Яку синтаксичну роль виконує дієслово в реченні?

§ 6. НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА ТА ОСОБОВІ ФОРМИ

45. а) Пригадайте, що ви знаєте про неозначену форму дієслова. На які запитання відповідають такі дієслова? Скористайтеся поданою нижче інформацією.

Дієслово має такі **форми**: *неозначена форма; особові форми; безособові форми на -но, -то; дієприкметник; дієприслівник.*

Неозначена форма дієслова (початкова форма, або інфінітив) (bezokolicznik) називає дію або стан як процес і відповідає на запитання *що робити? що зробити?*

Неозначена форма дієслова має суфікс **-ти** (рідше **-ть**, переважно в художньому стилі): *ходить – ходіть, любить – любіть*.

Перед суфіксом **-ти** можуть бути суфікси **-и-, -а-, -ну-, -ува- (-юва-)**, а після суфікса **-ти** може стояти постфікс **-ся (-сь)**, який в українській мові, на відміну від польської, завжди пишуть разом: *умитися (umyc się), сміятися (śmiać się)*. Від основи інфінітива утворюються форми минулого часу, дієприкметника, дієприслівника. Основа інфінітива – це частина слова без суфікса **-ти**: *читати – чита-, говорити – говори-*.

б) Прочитайте текст. Назвіть дієслова в неозначеній формі, поставте до них запитання.

Матеріал для вивчення доступний. Але цікавості до нього немає. Як бути?

Треба примусити вчитися вольовими зусиллями. Будь-яка наука, коли нею займаєшся послідовно, систематично, приводить до багатьох особистих відкриттів і захоплень. Адже це дуже цікаво – пізнавати світ. А коли все-таки інтерес не з'явився, треба спробувати змінити метод роботи, внести в навчання елемент гри. Саме гра – не треба лякатися цього слова – у поєднанні з таким серйозним заняттям, як навчання, саме емоційна захопленість, азарт швидше приведуть до бажаного запам'ятовування (*3 підручника*).

Дієслова у формі інфінітива бувають **доконаного** або **недоконаного** виду, а також означають **перехідність** чи **неперехідність** дії. Наприклад, *читати* (недоконачений вид) – *прочитати* (доконачений вид), *читати книжку* (перехідне дієслово) – *усміхатися* (неперехідне дієслово).

Перехідні (przechodnie) дієслова означають дію, спрямовану на певний предмет, названий іменником (займенником) у **знахідному відмінку без прийменника**: *малювати картину, виховувати їх*. Перехідні дієслова можуть вимагати форми родового відмінка зі значенням частини від цілого або при запереченні: *принести води; не чути співу*.

Неперехідні (nieprzechodnie) дієслова означають стан або дію, яка безпосередньо не переходить на будь-який предмет: *іти вулицею; плавати в морі*. Неperехідні дієслова не вимагають форми знахідного відмінка без прийменника.

Увага! Дієслова на **-ся (-сь)** належать до неперехідних. Частина їх утворюється від перехідних: купатися ← купати.

46. Прочитайте речення. Чи погоджуєтеся ви з думками, викладеними в них? Випишіть дієслова і поставте їх у початковій формі.

Діти, слухайтеся своїх батьків у Господі, бо це справедливе! Шануй батька свого і матір – це перша заповідь з обітницею, щоб добре велося тобі і щоб ти був на землі довголітній. А батьки, не дратуйте дітей своїх, а виховуйте їх в напаминанні й остереженні Божому (Із Біблії).

47. Поставте дієслова в початковій формі. Зверніть увагу на вид дієслова.

Іду, вчить, заплів, милується, застелиш, узуваєшся, цікавлюсь, склали, складали, знайшов, знаходився, вибудував.

48. а) Перепишіть. Підкресліть дієслова в неозначеній формі, визначте вид.

1. Умій пожартувати, та знай, коли перестати. 2. Вік прожити – не поле перейти. 3. Тяжко заробити, але легко розгубити. 4. Добре того учити, хто хоче усе знати. 5. Вчитися ніколи не пізно. 6. Розумну річ приємно слухать.

б) Поясніть одну з приказок.

49. Робота в групах. Перекладіть українською мовою.

Strzyc, zżąć, wyrzeźbić, rozżarzyć, ocieplić, polepszać, opowiadać, wylecieć, wsiąść, towarzyszyć, móc, mówić, jeść, jeździć.

Дієслова, що виражають відношення дії до дійової особи з погляду мовця, називаються **особовими**: *малюю, малюєш, малює, малюємо, малюєте, малюють*.

Грамаітичне значення особи в українській мові можна передати за допомогою закінчень або особових форм.

Інфінітив, дієприслівник, дієприкметник, безособові форми на **-но, -то** не мають особових форм, форм способу, а також форм минулого часу та умовного способу.

50. а) Прочитайте уривок. До якого стилю належить текст? Зверніть увагу, як автор по-різному будує речення зі словами *неприємно* і *приємно*. Чи завжди після цих слів вживається неозначена форма дієслова?

Який маленький лежу я в дідовому човні і стільки вже знаю приємних і прикрих речей...

Неприємно, коли п'явка впивається в жижку, чи коли гавкають на тебе чужі пси, або гуска сичить біля ніг і скубе за штани. А як неприємно в одній руці нести велике відро води чи полоти і пасинкувати тютюн... І їхати на возі з сіном

неприємно, коли віз ось-ось перекинеться в річку. Неприємно дивитися на великий вогонь, а от на малий – приємно. І приємно обнімати лоша... Приємно бродити по теплих калюжах після грому й дощу чи ловити щучок руками, скаламутивши воду... Приємно їсти паску і крашанки...

Приємно тягати копиці до стогу й ходити навколо стогів по сіні. Приємно, коли яблуко, про яке думаєш, що кисле, виявляється солодким... (За О. Довженком).

б) Випишіть перехідні і неперехідні дієслова.

в) Пригадайте і розкажіть, що вам буває приємно, а що неприємно, що ви любите, а чого не любите.

51. а) Прочитайте вірш. Обговоріть його в класі. Про які слова говорить автор?

Знайте всі, як два по два,
що образливі слова
і на вулиці, і вдома
вибухають, наче бомба...
Заважають їсти, спати,
то навіть їх вживати...

А слова ласкаві, щирі
з плеч знімають смутку гирі,
добрі усмішки дарують,
пестять, міць дають, лікують,
розганяють чорні хмари...
Їх вживайте – ви ж не скнари!

(Е. Салаткіна)

б) Випишіть у дві колонки дієслова в неозначеній та особовій формах. Від дієслів в особових формах утворіть початкову форму.

в) Попрацюйте в парах: зробіть комплімент одне одному і подаруйте усмішку.

52. Виконайте тестові завдання.

1. Формами дієслова є всі слова в рядку

А розв'язую, зробив би, сумуючи, голод

Б читати, виростатимуть, світає, писання,

В перемогти, застелений, їжа, біганина

Г любити, розв'язаний, перемогти, написано

Д варити, проростити, читаючи, любов

2. У неозначеній формі всі дієслова рядка

- А розбігтися, нагромадити, воркотати, вирізьбити
- Б знехтувати, знайти, повірили, хилитися
- В відпороти, випорскнув, бажає, зневажити
- Г домагатися, знайдено, сіяти, сів би
- Д виріс, озеленити, догоріти, відбутися

3. Усі дієслова доконаного виду в рядку

- А заклеїти, доїти, продати, скосити
- Б випити, чути, боротися, охороняти
- В сфотографуватись, навчатися, здолати, засіяти
- Г начитатись, змолоти, прокинутись, створити
- Д віддати, лежати, станцювати, просити

53. Перекладіть українською мовою. Порівняйте форми інфінітива в польській та українській мовах.

Kochać i tracić, pragnąć i żałować,
Padać boleśnie i znów się podnosić,
Krzyczeć tęsknocie «precz!» i błagać «prowadź».
Oto jest życie: nic? A jakże dosyć...

(Л. Стафф)

54. Складіть кілька речень, щоб дієслово в неозначеній формі виконувало різну синтаксичну роль.

55. а) Прочитайте текст пісні. Чи знаєте її мелодію? Заспівайте або прослушайте її запис.

ВСЕ БУДЕ ДОБРЕ

Я пам'ятаю час, коли лиш починався світ.
Хто міг, той підіймався та йшов.
Ішов собі високо в гори, взявши у похід
Свою надію сильну, як любов.

Приспів:

Що все буде добре
Для кожного з нас,
Що все буде добре,
Настане наш час.

Я бачив, як навколо нас і долі, і вогні
Все далі й далі змінювали світ.
І ми все вище, бо в долині небо не таке,
І далі щось веде мене в похід.

Приспів...

І ось, коли ми майже там, де холодно і сніг,
І зовсім близько наша самота,
Бажання сильні, як любов, допоможуть нам дійти,
І буде вся та наша висота.

Приспів...

б) Знайдіть у тексті дієслова, визначте їх форми.

56. а) Запам'ятайте народні прикмети. Перепишіть, замініть інфінітив особовою формою.

Осінній ранок сіренький – (чекати) ясного дня. Білка (мостити) гніздо високо – на теплу зиму. (Подивитися) на ялину: якщо рясно шишок унизу, (бути) ранні морози, якщо вгорі – зима (бути) коротка. Польові мурашки (витягти) високі купини – і осінь, і наступна весна (бути) дощові. Вересневий дощ, що (початися зранку), (йти) недовго. 11 вересня (гриміти) грім – на довгу і теплу весну.

б) Чи знаєте ви ще якісь прикмети? Розкажіть про ті, які ви перевірили на власному досвіді.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Назвіть форми дієслова.
2. На які запитання відповідає неозначена форма дієслова?
3. Назвіть суфікси інфінітива.
4. Які дієслова називаються особовими?
5. Як виражається значення особи дієслова в українській мові?
Наведіть приклади.

§ 7. НАПИСАННЯ НЕ З ДІЄСЛОВАМИ

57. а) Розкажіть про написання *не* з дієсловами, скориставшись поданим алгоритмом.

Не пишуть:

окремо	разом
з дієсловами: <i>не пише, не сумує;</i>	1) коли без не дієслово не вживають: <i>нездужати, непокоїтися, нехтувати, ненавидіти, неволити, незчутися, непритомніти;</i> 2) у префіксі недо- : <i>недобачати, недочувати.</i>

б) Прочитайте прислів'я і поясніть написання не з дієсловами.

1. Чого сам не любиш, того іншому не чини.
2. Не відкладай на завтра того, що можеш зробити сьогодні.
3. Не ходи, куди не просили, не бери, чого не поклав.
4. Не спитавши броду, не лізь у воду.
5. Не дослухавши до кінця, не спіши відповідати.

58. Запишіть вірш. Підкресліть не з дієсловами, поясніть правопис.

Метелика ловити я не хочу:
він квітка неба, хай живе собі!
Хай крильцями барвистими тріпоче,
щоб радісно було мені й тобі.
І квітку лісову не стану рвати,
її додому я не понесу,
бо вдома їй джмеля не погойдати
і не попити ранками росу!
І ні стеблинку, гілку чи травинку
я не ображу – це страшений гріх!
Бо в кожній з них живе тривка живинка,
що світиться довірою до всіх.

(В. Лучук)

59. Доберіть до поданих дієслів синоніми.

Неславити, ненавидіти, непритомніти, непокоїтися, нехтувати, незчутися, неволити, незлюбити.

Зверніть увагу! Потрібно розрізняти дієслова *нездужати* (хворіти), *неславити* (ганьбити), *непокоїтися* (хвилюватися) із префіксом **не-**, який пишуть разом, від дієслів із часткою **не**, яку пишуть окремо: *не здужати* (не могли), *не славити* (не прославляти), *не покоїтися* (не бути похованим).

60. Перетворіть речення, поставивши перед дієсловами частку не. Запишіть правильно, користуючись поданою нижче інформацією. Поставте пропущені розділові знаки.

Я додумав усе до кінця. Ми завтра підемо звідси на інший об'єкт. Бригада добудувала станцію закінчила дорогу. Мешканці селища будуть їздити нею на роботу. Отже свою роботу ми закінчили.

Зверніть увагу! Якщо дієслово вживається з часткою **не**, то додаток має форму родового відмінка. Наприклад, *читати*

книжку (Зн. в.) – не читати книжки (Р. в.), вивчити вірш (Зн. в.) – не вивчити вірша (Р. в.).

Розрізняйте слова *не має* (не володіє) і *немає* (нема), які пишуть по-різному. Наприклад, Він *не має* ручки та олівця. Його *немає* сьогодні в школі.

61. Перепишіть, розкрийте дужки. Поясніть орфограми.

1. У легендах стародавніх справедливості (не) має, все там річ іде про жертви та кривавії події. 2. Люди сплять, спить і людське лихо, – лихо сили (не) має в цю ніч. 3. Щастя такого (не) має людина ніколи. 4. Летить безумна пісня – стережіться! Бо жаль ваги (не) має. 5. Збирається в місті за радою рада, та згоди (не)має, панує розрада (*Леся Українка*).

62. Гра «Хто швидше?». Утворіть від поданих слів за допомогою префікса недо- нові слова. Складіть із ними речення.

Бігти, учити, спати, грати, писати, вантажити.

63. Перекладіть українською мовою. Порівняйте написання не в польській та українській мовах.

Niedomagać, niewolić, niepokoić, niecierpliwić się, nie ma, nie odzyskiwać, nie czuć, nie słyszeć, nie widzieć, nie wiedzieć.

64. а) Прочитайте текст, дайте йому заголовок. Перепишіть, уставте пропущені літери та зніміть дужки. З'ясуйте частиномовну належність слів першого абзаца.

Чарівна (не) повторна пора – весна. Все пробуджується від сну, все ож..ває. Світить пр..вітне сонце.

В..сною, поки зелень оповіє д..рева, б..гато з них уже встигне відцвісти.

Проте на їхнє квітуван..я мало хто зв..ртає увагу. Що ж то за цвіт, скаж..те ви, коли він (не) має *пелюсток*!

Своєрідною є рослина мати-й-мачуха. Ось із з..млі виткнулось ст..бельце із золотистою квіткою. А де ж листя? Його (не) має. Квітки розвинулися на довгому кор..невищі, де ще вос..ни були закладені поживні р..човини і *брун..ки* майбутн..ого цвіту (*Із підручника*).

б) Поставте знак наголосу у виділених словах.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Як пишуть *не* з дієсловами. Наведіть приклади.
2. Поясніть різне написання слів *не здужати* і *нездужати*.
3. Наведіть приклади дієслів з префіксом *недо-*.

§ 8. ВИДИ ДІЄСЛІВ: ДОКОНАНИЙ І НЕДОКОНАНИЙ

Дієслова можуть бути **доконаного** і **недоконаного** виду. Дієслова **недоконаного виду** (*czasowniki niedokonane*) означають незавершену дію і відповідають на запитання *що робити?* Наприклад, *читати, малювати, співати, їти*. Дієслова **доконаного виду** (*czasowniki dokonane*) означають завершену дію і відповідають на запитання *що зробити?* Наприклад: *прочитати, намалювати, заспівати, піти*.

Дієслову одного виду здебільшого відповідає дієслово іншого виду з тим самим лексичним значенням. Такі дієслова утворюють видові пари: *радіти – зрадіти, бігти – добігти*.

Видові пари утворюються:

за допомогою префіксів **в-, з-, за-, на-, по-, при-, про-, до-**: *їхати – приїхати*;

за допомогою суфіксів **-а-, -ува-, -и-, -ну-, -ва-**: *розвивати – розвинути*;

за допомогою чергування звуків: *виграти – виграти, скакати – скочити*;

за допомогою наголосу: *винести – вносити*.

Лише невелику групу становлять дієслова, від яких розрізняють за лексичним значенням: *брати – взяти, ловити – піймати*.

В українській мові є окремі дієслова, які вживаються у формі одного виду (одновидові): *розговоритися, насидітися*.

Деякі дієслова поєднують у собі значення обох видів (двовидові): *телеграфувати, констатувати*.

65. Прочитайте вірш. Знайдіть дієслова і визначте їх вид. За допомогою тлумачного словника з'ясуйте значення невідомих слів.

Навчися лісової мови
із книги лисів та сарнат!
Виходить місяць до діброви
писать елегії на пнях.
Струмки полощуть срібло тиші,
в росі купається трава.
Хай найпростіші з всіх слова
у книзі лісу ніч напише!
(Б.-І. Антонич)

Послухайте! Так правильно:

поступитися (чим?) місцем; аналогічний (до чого?) до попереднього.

66. а) Запишіть дієслова у дві колонки: доконаного і недоконаного видів.

Здивуватися, зупинити, колихати, сховати, остерігати, стримувати, торкнутися, звеселити, вражати, торкатися, унеможливити, світити, дихати, дістати.

б) З других букв кожного слова складіть закінчення вислову В. Симоненка «В океані рідного народу відкривай...» Поясніть, як ви розумієте його.

67. Гра «Хто швидше?» . Утворіть від поданих дієслів дієслова доконаного виду.

Нести, просити, затирати, вступати, дарувати, жити, розповідати, дружити, будувати, гнути, кидати, забувати.

68. Прочитайте. У реченнях замініть дієслово-присудок недоконаного виду дієсловом доконаного. Як вид дієслова залежить від змісту розповіді?

На уроках мови та літератури ми пізнаємо закони мовлення і письма, прилучаємося до багатств культури народу. Історія навчає нас любити минуле і правильно оцінювати сучасне. Математика вводить нас у дивовижний світ чисел. Фізика і хімія пояснюють закони органічної і неорганічної матерії. На уроках географії ми подорожуємо рідною країною та за її межами. Ботаніка допомагає зрозуміти явища природи. Фізкультура загартовує і зміцнює м'язи, формує такі риси характеру, як завзяття, рішучість, мужність (*Із журналу*).

69. Замініть форму дієслова недоконаного виду формою доконаного і доберіть дієслова-синоніми до фразеологізмів.

Доводити до ладу, докладати рук, домагатися свого, допікати до живого, передавати куті меду, підставляти плече, припадати до смаку, розплутувати клубок, скидати тягар з плечей.

70. Прочитайте народну усмішку. Знайдіть дієслова та визначте їх вид.

Учитель розповідає про щастя:

– Кожен із вас повинен зробити щось таке, що робить людей щасливими. Можливо, хтось може навести приклад?

– Учора я побував у гостях у бабусі. Вона була дуже щаслива, коли я пішов, – похвалився Миколка.

71. а) Спишіть прислів'я і приказки. Визначте вид дієслів.

1. Краще загинути, ніж у ганьбі жити. 2. Земля тебе годує, а ти землю годуй. 3. Крути часом, доки він не почав крутити тобою.

4. Роби не як можеш, а як треба. 5. Хто себе не шанує, інших пошанувать не вміє. 6. Птах спирається на крила, а людина – на рідню.

б) Як ви розумієте останнє прислів'я? Розкажіть, яку роль відіграє сім'я у вашому житті.

72. Напишіть розповідь за малюнком «Сімейне дозвілля». Використайте дієслова доконаного і недоконаного видів.

73. Перекладіть українською мовою. Визначте вид дієслів.

Pewien matematyk pracował w swoim gabinecie. Od kilku dni próbował rozwiązać ważne zagadnienie naukowe. Liczył, kreślił, pisał szybko na malutkich karteczkach, co chwila zrywał się od biurka i chodził szybkimi krokami po pokoju. Ciągle mu się zdawało, że jest o krok od rozwiązania.

Wtem do pokoju wpadł jego mały synek.

– Tatusiu! – krzyknął, – w kuchni wybuchł pożar.

– Nie przeszkadzaj! – mruknął matematyk. – Wiesz, że ja się do spraw kuchennych nie wtrącam. Powiedz o tym mamie (Є. і Ф. Прилюбські).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які види має дієслово?
2. Як розрізняти дієслова недоконаного і доконаного видів?
3. Як утворюються видові пари дієслів? Наведіть приклади.

§ 9. ЧАСИ ДІЄСЛОВА. ЗМІНА ДІЄСЛІВ У МИНУЛОМУ ЧАСІ

В українській мові дієслово має **три часи**: **минулий, теперішній і майбутній**.

Час дієслова виражає відношення дії або стану предмета до моменту мовлення: *співали, співають, співатимуть*.

Минулий час (czas przeszły) означає дію, що відбувалася або відбулася до моменту мовлення: *йшов, говорила, сказало, забули*.

Дієслова минулого часу можуть бути доконаного і недоконаного видів: *казав – сказав*.

Форми дієслів минулого часу творяться від основи інфінітива за допомогою суфіксів **-л-** (**-в-**) і закінчень у роді та числі: *читати – чита – + -л- + -а – читала; сказати – сказа- + -в- + □ – сказав*. Отже, у минулому часі дієслова змінюються за родами і числами: *писати – писав, писала, писало, писали*.

Якщо основа інфінітива закінчується на приголосний, то дієслова у формі чоловічого роду минулого часу утворюються без суфікса **-в-**: *стерегти – стеріг, але стерегла, стерегло, стерегли*.

Зверніть увагу! При творенні форм минулого часу ненаголошений суфікс **-ну-** основи дієслова може випадати: *мерзнути – мерз* (паралельно з формою *мерзнув*), *мерзла, мерзло, мерзли, але рипнути – рипнув, рипнула, рипнуло, рипнули*.

74. а) Запишіть текст. Доберіть до нього заголовки. Підкресліть дієслова минулого часу. Визначте вид, рід і число.

Несподівана осінь розгорнула над містом сірий мокрий покров. Гострі вітри гнули гілля каштанів й зривали з них ще зелений лист. У вибоїнах асфальту стояли калюжі.

Листопад. Осінь переходила в стадію старечої щуплості. Вона стояла тиха і холодна, нахмурена й спокійна напередодні сніжного загину (*За В. Підмогильним*).

б) Дослідіть, як змінюються дієслова в минулому часі.

75. Парна робота. Доберіть до дієслів антоніми. Складіть речення із трьома дієсловами – антонімами.

Сміявся, хворіла, хвалив, згадували, працювало, забороняла, заперечував, віталася, вечоріло, заїжджав, радів, зруйнували.

76. а) Прочитайте текст. Визначте в ньому вступ, основну частину і висновок. Про кого і про що йдеться у творі?

ПРИТЧА ПРО ВДЯЧНІСТЬ

Мороз був лютий, сніг і завірюха,
по вулиці голодний пес блукав:
обмерз, продрог, – здається, лиш пучка духа,
надармо страви й захисту шукав.

Аж чоловік найшовся милостивий,
впустив до хати пса і обігрів,
пожалував його, як друг правдивий,
і їсти дав того ж, що й сам він їв.

Та пес, зігрівшись у теплій хаті,
спочивши і наївшись досить,
замість подяки став гарчати, брехати,
ще й кинувся хазяїна вкусити.

Подібний ти до нього, брате милий,
не тямиш, хто добро тобі зробив,
а тих, хто розуму тебе навчили,
як часто ти зневажив, оскорбив!

(І. Франко)

- б) Знайдіть у тексті слова – діалектизми і доберіть літературні відповідники.

- в) Випишіть дієслова у формі минулого часу, визначте їх рід і число.

77. Утворіть усі форми минулого часу від дієслів і запишіть. Виділіть суфікси і закінчення.

Здійснити, заговорити, відновити, слухати, відвідати, летіти, стати, рухатися, жити, любити, творити, нести, бути.

Зверніть увагу! В українській мові дієслова *бути*, *везти*, *нести*, *жити* в минулому часі мають наголос на закінченні (на відміну від польської мови). Тому правильно наголошувати ці форми потрібно так: *була́*, *було́*, *були́*, *везла́*, *везло́*, *везли́*, *несла́*, *несло́*, *несли́*, *жила́*, *жило́*, *жили́*.

78. Доберіть дієслова минулого часу, які асоціюються зі словом *осінь*. Складіть невеликий текст із цими дієсловами.

Розфарбувала, позолотила, посріблила, закосичила, принесла, закружляла, задощила, зачарувала, зазвучала, заблищала.

79. а) Виразно прочитайте усмішку. Визначте час дієслів.

ЛОГІЧНА ВІДПОВІДЬ

Про бактерії, мікроби мова йшла у класі.
На закріплення учитель запитав у Васьки:
– Перед тим, як їсти груші, треба що зробити? –
Васько смачно посміхнувся: звісно... натрусити.
(П. Сорока)

б) Чи маєте ви почуття гумору? Розкажіть якусь смішинку.

80. а) Прочитайте текст. Яку роль відіграють у ньому дієслова? У якому часі вони вжиті?

ЯРМАРОК

Захряс майдан. Захряс возами, кіньми, коровами, вівцями, волами, телятами, горшками, мисками, курми, вовною, пряниками...

І все це ворухиться, дихає, курить, говорить, кричить, лається, мукає, лякає, ірже, позіхає, кувікає, пахне, кудкудакає, грає на гармонію, п'є квас, лускає насіння і крутиться на каруселі (За Остапом Вишнею).

б) Перебудуйте останнє речення, змінюючи дієслова теперішнього часу на минулий. Як змінився зміст речення?

в) Чи бували ви на ярмарках? Розкажіть, що ви знаєте про Сорочинський ярмарок. Скористайтесь пошуковими системами інтернету.

Послухайте! Так правильно:

вибачте (кому?) мені; подякувати (кому?) батькам; зазнати (чого?) поразки; запобігти (чому?) падінню; зрадити (кого?, що?) Батьківщину; сміятися (з кого?) з колеги.

- 81.** Відновіть приказки, додавши до дієслів фразеологічні звороти з довідки. Поясніть значення відновлених висловів. Визначте час, вид дієслів.

Написав /ла ... Зник /ла ... Поміняв /ла... Звалився /ла... Отримав /ла...

Довідка: шило на мило, дірку від бублика, як курка лапою, як вітром здуло, як сніг на голову.

- 82.** Запишіть три часові форми одного дієслова 1 ряд – дієслова минулого часу, 2 ряд – дієслова теперішнього часу, 3 ряд – дієслова майбутнього часу.

Орють, оратимуть, орали. Сіяв, сіє, сіятиме, Зійшло, сходить, зійде. Виполюю, буду полоти, полола. Виростатиме, виростало, виростає. Буду збирати, збирала, збираю.

- 83.** Знайдіть помилку у виборі слова. Запишіть правильний варіант, уживаючи дієслова в минулому часі.

Терміново подзвонити, завдати удару, приймати участь, дати вірну відповідь, перевертати сторінки, давати запитання, піднести квіти.

Зверніть увагу! Значення раптової дії минулого часу передають також дієслівні вигуки **бах, геп, рип, хлюп**. Наприклад, *Що рибка смик – то серце твоє!* (П. Гулак-Артемівський)

- 84.** Прочитайте. Назвіть дієслівні вигуки. Замініть їх спільнокореновими дієслівними формами.

Вона морга, вона й співа...

Гульк!.. приснули на синім морі скалки!..

Рибалка хлюп!.. За ним шубовсь вона!..

І більше вже ніде не бачили Рибалки!

(П. Гулак-Артемівський)

- 85.** Перекладіть і прочитайте українською мовою. Який висновок можна зробити про форми минулого часу дієслів в українській та польській мовах?

1. Basia była wczoraj w teatrze. 2. Chłopcy byli wczoraj na boisku. 3. Byłam chora. 4. Byliśmy na zajęciach kółka tanecznego. 5. Jarek i Olga byli u wujka na wiosce. 6. Gdzieście byli? 7. Dziewczyny były na zakupach (Із підручника).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які часові форми дієслова ви знаєте? Наведіть приклади.
2. Як визначити час дієслова?
3. На яку дію вказують дієслівні вигуки *бах, тарарах* і ін.?
4. Від якої основи утворюються часові форми дієслів в українській мові?

§ 10. ЗМІНА ДІЄСЛІВ У ТЕПЕРІШНЬОМУ ЧАСІ

Теперішній час (*czas teraźniejszy*) означає дію, що відбувається в момент мовлення (*йду, малюють, сидимо*), або дію, що відбувається постійно (*крига тане*), тобто мають лише недоко-наний вид.

Дієслова теперішнього часу змінюються за числами та особами, творяться від основи теперішнього часу за допомогою особових закінчень: *писати – пишу, пишеш, пише, пишемо, пишете, пишуть*.

Основа теперішнього часу – це частина слова без закінчення третьої особи множини теперішнього часу: *писати – пишуть* – *пиш-*.

- 86.** Прочитайте текст. З'ясуйте його стиль. Замініть дієслова минулого часу на теперішній. Зіставте обидва тексти. Як сприймається той, в якому всі дієслова вжиті в теперішньому часі?

Море поблискувало злою блакиттю, водяний пил бив його білим крилом. Вигнулось, знялось крило вгору і, пронизане сонцем, упало. А за ним летіло друге і третє. Здавалося, що незнайомі блакитні птахи полетіли раптом на море і билися завзято грудьми, піднявши вгору білі широкі крила... Вітер заганяв дихання назад у груди. Узяв дерева за чуба і гнув до землі (*За М. Коцюбинським*).

- 87.** Прочитайте текст. Знайдіть дієслова, визначте час. У дієсловах теперішнього часу визначте особу і число.

А ви бачили вишню одразу після дощу? Ні, не вишневе дерево, а одну окрему ягідку? Придивилися до неї? Це чудо з чудес! Вона

раптом стає вогником серед зелені. А прозора крапелька дощової води, що не хоче розлучатися з вишнею?! Не будьте байдужі, придивіться до неї. Бачите, вона майже така завбільшки, як і вишня, яка тримає її і не хоче відпускати. Дивитися на дощову крапельку проти сонця? Вам здається, ніби в неї переливається вишневий сік і в ній бувають мільйони райдуг (*М. Білкун*).

- 88.** Утворіть і запишіть від поданих дієслів усі форми теперішнього часу і позначте наголоси.

Плисти, плести, вести, везти, жити, нести, брати, бути, їсти.

Зверніть увагу! Дієслова *бути*, *їсти* та похідні від них мають своєрідну систему змінювання в теперішньому часі:

Особа	Однина	Множина
1-ша	є, їм	є, їмо
2-га	є, їси	є, їсте
3-тя	є, їсть	є, їдять

Тому, на відміну від польської мови, уживаючи форми теперішнього часу дієслова *бути*, використовують займенники відповідної особи: *Я є (jestem)*, *ти є (jesteś)*, *ми є (jesteśmy)*.

89. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на форми дієслів у польській та українській мовах.

1. Jestem już w domu. 2. Jesteśmy z przyjaciółmi na wycieczce. 3. Jesteś w szkole? 4. Jest nas siedmioro. 5. To są moi koledzy.

90. Прочитайте виразно вірш. З'ясуйте значення незнайомих слів. Визначте час, особу і число дієслів.

ПЕЙЗАЖ З ВІКНА

Дивись: шумує день погожий,
кипить зелена заметіль.
В товстому дзбані варить рожі,
аж піна бризкає звідтіль.
Дуднить по шибах дощ цинобри,
і скло відблискує, мов сталь.
Парує курявою обрій,
хвилює в димі ранніх сальв.
Підвівши очі з-понад книжки,
побачиш світ барвистим сном,
і думка, вирвавшись нишком,
мов нетля, б'ється у вікно.

(Б.-І. Антонич)

91. Відгадайте загадки. Доберіть синоніми до дієслів з першого речення.

1. Мене просять і чекають, а як іду – то втікають. 2. Куди ступиш – всюди маєш, хоч не бачиш, а вживаєш. 3. Я йду – він залишається. 4. Хто завжди правду каже? 5. Бачити – не бачить, чути – не чує, мовчки говорить, добре мудрує.

92. Напишіть твір-мініатюру (5–7речень), використовуючи подані дієслова.

Мрію, слухаю, сподіваюся, відбуваються, починає, телефоную, радію.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що означають дієслова теперішнього часу?
2. Від якої основи утворюються форми дієслів теперішнього часу? Наведіть приклади.
3. Як відмінюють дієслова теперішнього часу? Наведіть приклад.
4. Як розрізняти особові форми теперішнього часу дієслова *бути*?

§ 11. ДІЄСЛОВА І ТА II ДІЄВІДМІН

Коли виникають труднощі в написанні особових закінчень дієслова, треба з'ясувати, до якої дієвідміни воно належить.

Дієслова поділяють на **дві дієвідміни (кон'югації)**.

До I дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення **-уть (-ють)**: *хочуть, борються, співають*.

До II дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини мають закінчення **-ать (-ять)**: *лежать, радять, стоять*.

- 93. а) Визначте дієвідміну дієслів, скориставшись поданим вище правилом.**

Говорити, мовити, глаголити, ректи, гомоніти, балакати, базікати, верзти, торочити, молоти, плести, патякати, лепетати, шваркотіти, лялякати.

- б) Якими є дієслова із вправи?**

Якщо дієслово належить до I дієвідміни, то в особових закінченнях пишуть букву **е**. Наприклад, *писати – пишемо, пишете*.

В особових закінченнях дієслів II дієвідміни пишуть букву **и**. Наприклад, *сидіти – сидимо, сидите*.

- 94. Уставте пропущені букви е (є), и (і) у закінченнях дієслів.**

Збира..ться, каж..мо, очіку..те, чист..ш, мож..мо, вір..мо, хоч..ш, бор..ться, туж..ш, бач..ш, сто..те, сид..мо, стел..те, хил..ться, тіш..мося, струж..ш, тріскоч..те, моkn..те.

- 95. а) Відгадайте загадки. Зробіть фонетичний розбір виділених слів.**

1. На вітрі *коливається*, головою величається, а торкнеш – кусається. 2. Що то воно: у воді *водиться*, з хвостом *родиться*, а як виростає, хвіст відпадає. 3. Улітку наїдається, взимку висипляється. 4. У воді росте, та води боїться.

б) Утворіть від дієслова *кусатися* особові форми теперішнього часу.

96. а) Прочитайте уривок тексту вголос, правильно вимовляючи буквосполучення *-шся [с':а]* і *-ться [ц':а]*.

Стоїш посеред городу, задумався. І вже не просто серед городньої зелені, а у вирі таємниць, що оточують тебе своїми стеблами, листям, чутливими вусиками, цвітом, розмаїтими запахами. І коли підносиш ногу, щоб вийти з городу, то пильно дивишся вниз, щоб не наступити на живу рослину...

Поволеньки ступаєш по стежці, а тобі здається, що всі вони за тобою дивляться, підглядають – і соняшники, й гарбузи. Боїшся небережно зачепити їх, боїшся тих поглядів, бо не розумієш. О, нарешті вже вискочив на подвір'я! (Є. Гуцало).

б) Поміркуйте, про який вир таємниць говорить автор у тексті. Що ви знаєте про екокультуру? Скористайтеся пошуковими системами інтернету.

97. Робота в групах. Змініть подані дієслова за особами і числами в теперішньому часі і запишіть. Визначте дієвідміну дієслів.

Берегти, хотіти, спати, гнати, молоти, мовчати.

У дієсловах I дієвідміни в усіх особах відбувається чергування приголосних:

[г] – [ж]: стерегти – стережу

[х] – [ш]: дихати – дишу

[к] – [ч]: пекти – печеш

[т] – [ч]: хотіти – хочемо

У дієсловах II дієвідміни чергування приголосних відбувається лише у формі 1-ї особи однини:

[с] – [ш]: просити – прошу

[ст] – [шч]: мостити – мощу

[зд] – [ждж]: їздити – їжджу

У дієсловах II дієвідміни після кореневих **б, п, в, м, ф** у формах дієслів теперішнього часу в 1-й особі однини та 3-й особі множини з'являється **л**, на відміну від польської мови.

Порівняйте: *любити – люблю, люблять; lubić – lubię, lubią.*

98. Перепишіть прислів'я. Поставте дієслова у дужках у потрібній формі теперішнього часу.

1. Що маємо – не (дбати), втративши – (плакати). 2. (Стукотіти),

(гуркотіти) – комар з дуба летить. 3. Лінивий двічі (робити), скупий двічі (платити). 4. Гордість (виїздити) верхи, а (повертатися) пішки.

Дієвідміну можна також визначити за основою інфінітива. Розгляньте і прокоментуйте таблицю. Додайте свої приклади.

I дієвідміна	II дієвідміна
1. Усі дієслова з односкладовою основою та з основою на приголосний: <i>чути, лити, брати, нести, пекти.</i>	Дієслова з суфіксами -и, -і, (-ї) , або на -а після шиплячих ж, ч, ш , які випадають в особових формах: <i>любити, доїти, мовчати.</i>
2. Дієслова, у яких не випадають суфікси в особових формах: <i>сохнути, зеленіти.</i>	Дієслова <i>бігти, боятися, стояти, бачити, спати, стелити.</i>
3. Дієслова із буквосполученням -оро-, -оло- : <i>боротися, колоти.</i>	
4. Дієслова <i>хотіти, іржати, ревіти, сипати, соніти.</i>	

99. а) Визначте дієвідміну поданих дієслів за основою інфінітива.

Знати, казати, *ловити, товкти*, бігти, іржати, мити, мастити, *клеїти*, сохнути, *сидіти*, хотіти, *пекти*, лежати, гоїтися.

б) Утворіть фразеологізми з виділеними словами та складіть речення.

100. Прочитайте текст, визначте всі дієслова, вкажіть особові закінчення, час, вид і дієвідміну кожного з них.

ХТО БАЧИТЬ І У ВОДІ, І В ПОВІТРІ

Певно, влітку, купаючись у морі чи річці, ти пробував розплющувати очі під водою. Дивишся довкола — і бачиш не водорості й каміння, а розпливчасті зелені й бурі плями. Бо наші очі можуть добре бачити тільки в повітрі. Риби — ті бачать тільки у воді. А як же ті, хто живе на поверхні води?

Ось по воді гасає кругами зграйка маленьких і блискучих жуків-вертунів. Якщо вони помічають, що до них підкрадається риба, то вистрибують із води. Якщо ними зацікавиться якийсь птах — втікають у воду. Як же вони бачать одночасно й у воді, й у повітрі?

Річ у тім, що з ними відбулася зовсім дивна історія: кожне око у вертунів розділилося на дві половинки. Нижня половинка пішла під

воду й дивиться на риб, а верхня — дивиться у повітря. Жук став чотириоким! (За В. Танасійчуком)

101. Перекладіть українською мовою. Визначте дієвідміну дієслів. Порівняйте особові закінчення дієслів у польській та українській мовах.

SPACER PO WARSZAWIE

Warszawa jest stolicą Polski. Leży na Mazowszu, nad rzeką Wisłą. Turyści przybywający tutaj, zwiedzają przede wszystkim Rynek Starego Miasta i podziwiają urokliwe kamieniczki. Jedna z nich – Pod Bazyliżkiem – przeszła do legendy. Słynna jest również Kolumna Zygmunta stojąca na placu Zamkowym, w pobliżu Zamku Królewskiego.

Spacerując Krakowskim Przedmieściem ze Starego Miasta w stronę Nowego Świata możemy obejrzeć pomniki: Adama Mickiewicza, księcia Józefa Poniatowskiego i Bolesława Prusa.

Następnie miniemy kościół Wizytek i budynek Uniwersytetu Warszawskiego. Spacer zakończymy pod pomnikiem Mikołaja Kopernika. Warto jeszcze cofnąć się, by obejrzeć zmianę warty honorowej przed Grobem Nieznanego Żołnierza.

102. Прочитайте. Що нового ви дізналися про свій організм? Випишіть дієслова, вставте пропущені букви закінчення дієслів. Визначте час, особу, число та дієвідміну дієслів.

Особливе захоплення викликає людський мозок. Мільярди нервових клітин – нейронів, які працюють, на диво, злагоджено, складає мозок людини. Разом з тим людина слабка фізично, рухається повільно, швидко стомлюється.

Людські органи чуттів діють лише у вузькому діапазоні. І хоч людина сприймає величезну кількість інформації, цього замало для пізнання багатьох явищ.

Людина не може незброєним оком побачити мікросвіт, розгледіти далекі планети. Точність сприймання в людини теж не дуже велика. Людина визначає, що тепле і що холодне (З кн. «Учня про біоніку»).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Як можна визначити дієвідміну? Наведіть приклади.
2. Назвіть особові закінчення дієслів I і II дієвідмін.
3. Наведіть приклади чергування звуків при дієвідмінюванні дієслів.
4. Коли пишуть букви *e* та *u* в закінченнях дієслів?

§ 12. ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄСЛІВ МАЙБУТНЬОГО ЧАСУ

Дієслова **майбутнього часу** (*czasu przyszłego*) означають дію, яка відбуватиметься або відбудеться після моменту мовлення: Україно! Доки *буду жити*, доти *відкриватиму* тебе (В. Симоненко).

Дієслова майбутнього часу можуть бути недоконаного і доконаного видів: *писатиму, напишу*.

Є три форми майбутнього часу:

проста доконаного виду: *скажу, виконає, зробимо, проголосять*;

складна недоконаного виду: *казатиму, співатимеш, ходитимете*;

складена недоконаного виду: *буду казати, будемо любити*.

Дієслова майбутнього часу змінюються за особами і числами.

103. а) Простежте за таблицею, як утворюють кожен з форм майбутнього часу. Складіть розповідь на тему «Творення форм майбутнього часу».

Проста форма доконаного виду майбутнього часу

Особа	Однина	Множина
1-ша	<i>скажу</i>	<i>скажемо</i>
2-га	<i>скажеш</i>	<i>скажете</i>
3-тя	<i>скаже</i>	<i>скажуть</i>

Складна форма недоконаного виду майбутнього часу

Особа	Однина	Множина
1-ша	<i>казатиму</i>	<i>казатимемо</i>
2-га	<i>казатимеш</i>	<i>казатимете</i>
3-тя	<i>казатиме</i>	<i>казатимуть</i>

Складена форма недоконаного виду майбутнього часу

Особа	Однина	Множина
1-ша	<i>буду казати</i>	<i>будемо казати</i>
2-га	<i>будеш казати</i>	<i>будете казати</i>
3-тя	<i>буде казати</i>	<i>будуть казати</i>

б) Провідмініяйте дієслово *бути* в майбутньому часі. Зверте з поданою вище таблицею.

в) Поясніть, чому в особових формах недоконаного виду перед суфіксом *-м-* завжди пишуть букву *и*.

Зверніть увагу! На відміну від польської мови, у складеній формі недоконаного виду вживаємо завжди інфінітив дієслова: *буду казати, будемо говорити, будуть іти* (порівняйте: *będe mówić i będe mówił, będe mówiła*).

104. Визначте форму майбутнього часу поданих дієслів. Укажіть вид, особу і число.

Стоятиме, повернуться, бракуватиме, зніматимемо, буду стерегти, вестимуть, загартується, зморишся, обминатимуть, будеш цінувати, виборете, стежитиме, гаситимуть, буде друкувати, виховуватиму, вип'ють.

Зверніть увагу! Складну форму майбутнього часу використовують найчастіше в науковому, офіційно-діловому та публіцистичному стилях. У розмовному стилі та в усному мовленні уживають складену форму майбутнього часу дієслів.

105. а) Прочитайте усмішку. Яку рису характеру хлопця розкриває автор? У дієсловах визначте форму майбутнього часу.

- Мамо! На річку, на річку піду!
  - Ой, не ходи, бо потрапиш в біду!
  - Плавати хочу! – синок у одвіт.
  - Плавать? Болить же у тебе живіт.
  - Що ти! Живіт не болітиме нині.
- Плавати буду я тільки на спині.

(Г. Бойко)

б) Що означає слово *одвіт*? Доберіть до нього синоніми.

в) Зробіть синтаксичний розбір останнього речення.

Запам'ятайте! Складена форма майбутнього часу є одним членом речення – присудком.

106. Робота в групах. Утворіть усі форми майбутнього часу від поданих дієслів. Із кількома з них складіть речення і запишіть.

Бажати, купувати, вивчати, здолати, сміятися, гордитися, дати, розповісти.

Зверніть увагу! Дієслово *дати* відмінюють так: *дам, даси, дасть, дамо, дасте, дадуть*.

Дієслова на **-вісти** відмінюють за зразком дієслова *розповісти*: *розповім, розповіси, розповість, розповімо, розповісте, розповідять*.

107. Переробіть текст за таким початком: *І знову прийде травень. Усі дієслова вживайте у формах майбутнього часу. Запишіть.*

Травень. Гарно, привітно довкола. Сонце ласкаво грає, виблискує промінням. Парує земля. Зеленіють луки. Квіти щедро ллють ніжні пахощі.

Дерева вкрилися молодим зеленим листом. Хвилями котяться в повітрі соловейкові трелі. Усе радіє.

108. а) Прочитайте текст. Простежте, які людські властивості приписуються землі та явищам природи, якими дієсловами це передано.

Орють. Переорана чорна земля піднімає вище груди, звільна зітхає. Її огортає солодка втома: за літо вона наморилась, вигойдуючи на собі збіжжя, бита громом, лякана блискавкою. Тепер вона позіхає, сивими ранками вкривається туманом, до полудня тримає на собі колючу росу, а тепло її ввечері швидко простигає, залазячи вглиб... Земля жде на сірі пронизуючі вітри, на безпроглядні ночі. Вся та негода буде їй байдужою, вона засинатиме. І коли хуґа спиватиме од яру до яру свою перемерзлу пісню, вона вже спатиме. Все більше вкриватиметься глибокими заметами. І снитиметься їй, мабуть, легкий весняний дощ, який лунко стукає у її снігову хату. І так довго снитиметься їй той дощ, аж поки справді не розбудить (Є. Гуцало).

б) Розкажіть, що може снитися землі, загорнутій у білу зимову ковдру. Вживайте дієслова майбутнього часу різних форм.

109. Прочитайте поезію. Випишіть дієслова і перекладіть польською мовою. Розкажіть про відмінність українських і польських дієслівних форм.

Хвоста розпушить курці сніг
і пожене за вітром,
останні яблучка із ніг
зіб'є із віт над світом.
До айстр останніх припаде
губами сніговими
і тихо їм щось доведе,
і забіліє з ними...
Вже неминуче буде сніг
з хвилини на хвилину...

Завіє сніг і наш поріг,
і в полі бадилину.
За ноги вхопить вітер дим,
а сніг і дим завіє,
ще й білим язиком твердим
прилиже дим, як вміє.
Під самим садом обрій ліг
на сіру павутину...
Вже неминуче буде сніг
з хвилини на хвилину...

(М. Вінграновський)

110. Перекладіть українською мовою. Правильно вживайте складену форму майбутнього часу дієслів в українській мові.

Będzicie odpoczywali w górach. Zaśpiewamy piosenkę. Będziesz jutro pracowała. Zapomną o wszystkim. Będą obchodzić imieniny. Będziesz opowiadała o swoich przygodach. Jak się nauczysz regułki, to będziesz ją umiała zastosować. Będą się śmiali, jak to przeczytają.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які є форми майбутнього часу?
2. Як утворюють форми майбутнього часу? Наведіть приклади.
3. За чим змінюють дієслова майбутнього часу?
4. Чи правильною є форма *буду писав*? Поясніть.

§ 13. СПОСОБИ ДІЄСЛІВ (ДІЙСНИЙ, УМОВНИЙ, НАКАЗОВИЙ). ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ УМОВНОГО СПОСОБУ

Дієслова можуть уживатися в **дійсному, умовному та наказовому способах**. Спосіб дієслова вказує на відношення дії до дійсності.

Дійсний спосіб дієслова (tryb oznajmujący) означає дію, що відбулася (минулий час), відбувається (теперішній час), відбудеться (майбутній час).

Дієслова дійсного способу змінюються за часами, числами й особами або родами.

111. Прочитайте текст. Поміркуйте над прочитаним. Визначте усно спосіб і час дієслів.

Ти живеш серед людей. Люди працюють, ідуть з роботи і на роботу, досягають мети й знову ставлять перед собою нову мету. Одні не знають, в ім'я чого вони живуть, інші вміють зробити своє життя горінням в ім'я благородної мети. Люди виражають себе. Кожний виражає себе по-своєму у своїх переконаннях, у відчутті добра і зла, в радості та смутку...

Умій розрізнити в людині світле і темне. Якою б поганою не здавалася тобі людина, зумій побачити в ній зерно добра, честі. Те, що ми називаємо повагою до людини, – це віра в її добру сутність (За В. Сухомлинським).

Запам'ятайте!

Умовний спосіб дієслів (tryb przypuszczający) означає дію, можливу тільки за певних умов або бажану: *повідомив би, сказала б*.

Дієслова умовного способу утворюють додаванням часток **б (би)** до форм минулого часу і змінюють за родами і числами: *жив би, жила б, жило б, жили б*.

В умовному способі дієслова не виражають значення часу, оскільки дія не пов'язана з реальністю.

112. Дослідіть, де в реченні може стояти частка б (би) і від чого залежить вибір варіантів б чи би.

Якби людина при кожній невдачі розчаровувалася, то:

- а) вона вже давно нічого не робила б;
- б) вона вже давно нічого б не робила;
- в) вона би вже давно нічого не робила.

113. а) Погрупуйте дієслова в три колонки: дійсного, умовного і наказового способів.

Бережу, радій, *пишались б*, змужнів, хай живуть, підняла б, забудуть, ішли, прибіг би, сідаймо, загуло, люблю, *не марнуй*, повернуло б, дзюркочуть, з'їжджайте, *пробачить*.

б) Складіть речення із виділеними словами.

Зверніть увагу! В українській мові, на відміну від польської, частку **б (би)** завжди пишуть окремо: *читав би, знайшла б*. У реченні частка **б (би)** може стояти і перед дієсловом: *Я би вам радив не поспішати*.

114. а) Прочитайте. Замініть дієслова в майбутньому часі (дійсного способу) дієсловами умовного способу. Як змінюється при цьому зміст речення? Запишіть. Уставте пропущені літери. Поясніть їх написання.

Буде зі мною друг – мій вірний собака Рекс, з ним не буде страшно. Ми під..мо аж за Вдовину балку, у старий бір. Там назб..раю гр..бів – їх у сосняку видимо-невидимо. А ягід! Наб..ру повний кошук. Ото мама зрадіє! А дідусь похвалить: «От який у мене внук!» Але Рекса немає. Сам я не зважуся забратись у таку дал..чність (Із підручника).

б) Знайдіть у тексті слова, які використані для зв'язку речень.

Зверніть увагу! Умовний спосіб може виражатися в значенні наказового, щоб залагодити наказ або вимогу: *Може, ви б вийшли. – Вийдіть! Ви б зачинили двері. – Зачиніть двері!*

115. Прочитайте речення. Зверніть увагу на вживання дієслів умовного способу в значенні наказового.

1. Чому б нам не відвідати Київ? Хотіла б побачити Софіївський собор. 2. Просив би поводитись у музеї тихіше. 3. Бажав би навчатися в університеті. 4. Ти б зайшов до нас колись. 5. Ми б взяли із собою друзів.

116. Випишіть у три колонки дієслова з поданих речень.

Без людської праці вся земля заросла б бур'яном. Книжку читай – розуму набувай. Візьмись за діло з розумом – і сніг запалає. Не зарікайся всього робити, тільки зарікайся своє вухо відкусити. Живи своїм розумом, але звірайся з чужим. Було б бажання, а розум знайдеться.

Дієслова, що означають реальну дію	Дієслова, що означають не реальну, а бажану, можливу дію	Дієслова, що виражають спонукання до дії
------------------------------------	--	--

117. а) Прочитайте прислів'я, визначте їх основну думку. Перепишіть. Підкресліть дієслова умовного способу. Яким членом речення вони виступають?

1. Він би робив, та у нього рукави болять. 2. Якби хотів Хома, так би робив і вдома. 3. Тобі б тільки лежати та байдики бити. 4. Була б охота, піде на лад усяка робота. 5. Якби в мене було пшоно і сіль, то я б зварив кашу, та, на жаль, сала нема. 6. Косити б косив, якби хтось косу носив.

б) Яку людину характеризують ці прислів'я? Розкажіть, як ви боретесь із лінню.

118. Перекладіть усно українською мовою. Чим відрізняється форма вираження умовного способу в українській та польській мовах?

1. Chciałbym to sobie jeszcze raz przeczytać (В. Осуховська).
2. Najlepiej byłoby jechać tam zaraz (Н. Роллечек).
3. Zaraz byś inaczej śpiewał (М. Домбровська).
4. Mogłaby babcia słuchać muzyki klasycznej (К. Сєсицька).
5. Byłbyś to naprawił (Із газети).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Як утворюють дієслова умовного способу? Наведіть приклади.
2. Коли вживають частку *б*, а коли – *би*?
3. Наведіть приклади вживання умовного способу замість наказового.

§ 14. ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ

119. Прочитайте вірш. Які почуття він викликає? Знайдіть дієслова, визначте їх спосіб.

НА ВІТЕР

Кинь пісню на вітер,
на вітер слова!
Десь шепотом віти,
десь шумом трава.
Не в воду глибоку,
а в сонце пливеш.

Подумай, нівроку:
ех, світ цей без меж!..
Немає ще яблук..
Хтось кличе з яруг.
Послухай: це зяблик,
це сірий твій друг!
(Б.-І. Антонич)

Запам'ятайте!

Дієслова **наказового способу (tryb rozkazujący)** виражають необхідність виконання дії, передають наказ, прохання, заклик, побажання, пораду.

Дієслова наказового способу змінюють за числами та особами, не мають значення часу, оскільки дія ще повинна відбутися.

120. Розгляньте таблицю. Розкажіть, які форми має наказовий спосіб дієслів.

Творення форм наказового способу

Основа теперішнього (майбутнього) часу	Особа	Однина	Множина
<i>везти – вез(уть)</i>	1-ша	<i>хай везу</i>	<i>вез-імо</i>
<i>сісти – сяд(уть)</i>		<i>хай сяду</i>	<i>сядь-мо</i>
<i>сідати – сіда(ють)</i>		<i>хай сідаю</i>	<i>сідай-мо</i>

Основа теперішнього (майбутнього) часу	Особа	Однина	Множина
<i>везти – вез(уть) сісти – сяд(уть) сідати – сіда(ють)</i>	2-га	<i>вез-и сядь сідай</i>	<i>вез-ить(-ите) сядь-те сідай-те</i>
<i>везти – вез(уть) сісти – сяд(уть) сідати – сіда(ють)</i>	3-тя	<i>хай везе хай сяде хай сідає</i>	<i>хай везуть хай сядуть хай сідають</i>

121. Прочитайте текст. Випишіть з нього дієслова наказового способу.

ЛЮБІТЬ МОВУ

Ми з дитинства навчаємося мови. Не залишайте цього потрібно-го для думки заняття і далі. Хай мова викликає подив і зачарування. Але надовго не зупиняйтесь у зачаруванні. Проникайте своєю допитливістю в механізм дії мови, у її творчі спроможності, у широту її функцій. Любіть мову. Бережіть її – вірну помічницю у вашому зростанні. Шануйте граматику – незмінного диригента незліченного оркестру слів (*За І. Вихованцем*).

122. а) Парна робота. Прочитайте дієслова. Визначте спосіб дієслівних форм, назвіть особу і число.

Вибачай, вибачте, пробачте, пробач, пробачайте, даруй, даруйте, прости, простіть, не осудіть, не осуди, вибачай на слові.

б) Пригадайте, у яких життєвих ситуаціях використовуються подані дієслівні форми. Складіть діалог, використовуючи запропоновані дієслова.

в) Як правильно сказати: *вбачте* чи *вбачаюсь*? Аргументуйте.

123. Гра «Хто швидше?». Утворіть форми наказового способу від поданих дієслів.

Захистити, захищати, їздити, їхати, їсти, бути.

Зверніть увагу! Вживаючи форму дієслова наказового способу, використовуйте слова ввічливості: *будь ласка, будь-те добрі*. Наприклад: *Пропусти мене, будь ласка. Будьте добрі, передайте гроші за проїзд*.

124. а) Прочитайте притчу. Перекажіть її зміст. Визначте дієслова наказового способу.

Прийшов парубок до мудрого діда та й запитав: «Як мені життя прожити, щоб потім не каятися?» Відповів йому дід: «Якщо хочеш

довго жити, посади сад; якщо хочеш, щоб тебе люди прославили, викопай криницю; якщо хочеш *безсмертним* бути, вчи дітей добра» (О. Дорошенко).

б) Випишіть дієслова, утворіть усі форми наказового способу.

в) Поясніть написання виділених слів.

125. Відновіть народні вислови, скориставшись довідкою. Визначте, як утворилися форми наказового способу дієслів.

1. Учися чужого розуму, але й свого ...
2. Себе не хвалімо, інших ...
3. Як не коваль, то й рук ...
4. Менше говори, а більше ...
5. Сім разів відміряй, а один раз ...

Довідка: відріж, не губи, не погань, роби, не гудьмо.

Зверніть увагу! У значенні наказового способу може уживатися неозначена форма дієслова: *Не смітити!* – *Не смітять!* *Не розмовляти!* – *Не розмовляйте!*

126. Прочитайте і запам'ятайте сполучення слів. У яких ситуаціях їх вживають?

Будьте здорові, хай щастить, бійся Бога, пошануйте своє здоров'я, шануймося, хай таланить, не беріть дурного до голови, обличте, будь щасливий.

127. а) Прочитайте. Знайдіть у тексті слова, якими виражена основна його думка.

Відсій кукіль і відбери зерно,
просій його й не жди, як зійде ряснотою,
а прагненням своїм і працею крутою
доглянь і перевір, яке на зріст воно.
І ночі не доспи, й світанку не прогай,
щоб з того зеренця зелена рунь, як гай,
здолавши лють зими, важкі морозу пута,
захмелиста й густа і сонечком розкута,
в блакитнім поливі текла за небокрай.
Тоді вже витри піт, любуйся із краси.
Тоді вже знатимеш, який ти хліб їси.

(А. Малишко)

б) Перепишіть. Підкресліть граматичну основу кожного речення.

в) Виділіть орфограми в дієслівних формах.

128. Перекладіть українською мовою. Порівняйте форми наказового способу дієслів у польській та українській мовах.

1. Przekaż książkę. 2. Zamknij za sobą drzwi. 3. Poradź mi, jak to zrobić. 4. Ogłoście to wszystkim. 5. Chodźmy do kina. 6. Podaj dzienniczek. 7. Przestań gadać.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які форми дієслова творяться за допомогою часток *хай* (*нехай*)?
2. Що означають дієслова наказового способу?
3. Які форми дієслова вживають у значенні наказового способу?
Наведіть приклади.

§ 15. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА

129. Прочитайте вірш. Про що в ньому йдеться? Яка особливість дієслів у тексті?

Пропало, пройшло, пролетіло,
минулося, зезло, спливло,
лишень головешками тліло,
лише попелищем цвіло.

Одвіялось, сном одіснилось,
одмарилось – ген набулось,
вкотилось і ген одкотилось,
солоним риданням зайшлось...

(І. Драч)

Дієслова, що означають дію без відношення до будь-якої особи, тобто дію без вказівки на того, хто її виконує, називають **безособовими** (*czasowniki nieosobowe*).

Безособові дієслова означають явища природи: *хмариться, гримить*; фізичний стан, відчуття людини: *не спиться, щастить*.

Безособові дієслова мають спосіб і час, але їх не змінюють за особами і числами. Вживають у формі третьої особи однини (*сутеніє*) або у формі середнього роду минулого часу (*заманулося*), іноді у формі умовного способу (*світало б*) та інфінітива (*морозити*).

Безособові дієслова виконують роль головного члена в однокладному реченні. Наприклад: *І світає, і смеркає...* (Т. Шевченко).

130. Прочитайте текст. Знайдіть слова, словосполучення, речення, за допомогою яких автор зв'язує одну частину тексту з іншою. З'ясуйте, до якого стилю належить уривок. Знайдіть безособові дієслова, визначте їх форму.

Над полями гриміло, блискало, будувалося... Сива повновода туча вже висіла над цілим степом. Світлі паруси дощу розпуска-

лись на обрії, помітно наближалися нивами. Все ближче та ближче вони... Ось уже війнуло зі шляху характерним запахом примоченої гарячої пилюки. З тихим дзвоном упали перші краплини, все стрепенулося за вікном, і вже широкою чарівною музикою зашумів дощ, той цілющий рясний дощ, про який кажуть, що це сиплеться з неба золото (*Олесь Гончар*).

131. Випишіть безособові дієслова. Поясніть їх значення та правопис.

Зітхає, щастить, таланило, освітить, міркує, твориться, помиляється, сутеніло, намалює, не спиться, грати, трясє, турбується, розвиднялось.

132. Спишіть речення. Підкресліть безособові дієслова. Поміркуйте, якого змістового відтінку вони надають висловлюванням.

1. Розвиднялось дуже помалу і пізно (*І. Франко*). 2. Повіяло ранніми осінніми холодами (*Олесь Гончар*). 3. Хочеться дивитись, як сонечко сяє (*Т. Шевченко*). 4. А над Дніпром уже помітно світало (*Олесь Гончар*).

133. Робота в групах. Доберіть по 4–5 безособових дієслова на позначення фізичного або психічного стану людини; стану природи. Складіть із ними речення.

134. Переробіть речення так, щоб ужиті в них дієслова набули значення безособових за зразком.

Зразок: Запахла хвоя – Запахло хвоєю.

1. Вода затопила сіножать. 2. Поле замів сніг. 3. Світло залило кімнату. 4. Пахне полин.

135. Розгляньте фотографію «Світанок». Напишіть твір-мініатюру, використовуючи безособові дієслова.

136. а) Прочитайте текст. Випишіть дієслова, визначте їх форми.

Цю історію хочеться розказати найдорожчими словами, що дають людині у рідкісні, неповторні години.

Хочеться кожне слово помити в українській криниці, де дівчина воду брала, і поставити слова чистими рядами, щоб незабутнє виграло в них, як сонце на Великдень, і радувало людські серця у великі та важкі часи.

Хотілося б вишити слова, мов червоні квіти на холодних рушниках, і розвішати рушники в кожній хаті (За О. Довженком).

б) Розкажіть, що ви знаєте про символіку українського рушника. Розповідь запишіть, уживаючи безособові дієслова (7–8 речень).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які форми дієслова називають безособовими?
2. Що означають безособові дієслова? Наведіть приклади.
3. Яку синтаксичну роль у реченні виконують безособові дієслова?

§ 16. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ

137. Пригадайте, що таке словотвір. Які способи творення слів ви знаєте? Наведіть приклади.

138. Розгляньте таблицю. Наведіть по два приклади дієслів до кожного способу творення.

Префіксальний	Суфіксальний
в- (уві): <i>вписати, увібрати, влити</i> від-(віді-): <i>віднести, відіслати</i> до-(ді-): <i>донести, дійти</i> над- (наді): <i>надписати, надіслати</i> о- (об-, обі-): <i>освітити, обіграти, обнести</i> під- (піді-): <i>підбити, підіграти</i> по-, попо-: <i>побігти, попоїсти</i> при-: <i>прихилити</i> роз- (розі-): <i>розмалювати, розіграти</i>	-а- (-я-) – від іменників, прикметників, вигуків: <i>вечеряти, міцнішати, моргати, хлюпати</i> -ува- (-юва-) – від іменників: <i>вчителювати</i> -и- – від іменників: <i>сніжити, солодити</i> -і- (-ї-) – від іменників, прикметників, числівників: <i>жаліти, зеленіти, троїти</i> -ну-, – від прикметників, вигуків: <i>тверднути, стукнути, хлюпнути</i> -ка- – від займенників, вигуків, часток: <i>викати, нукати</i>

Префіксально-суфіксальний	Складання
<p>під-, з- + -ува- (-юва-): <i>зменшувати, підмоцувати</i></p> <p>ви-, по-, з-, не-, недо-, про- + -и-, -ува-(-юва-): <i>висловлювати, знешкоджувати, посилити, недолюблювати</i></p>	<p>іменна частина + дієслівна основа: <i>благоволити, верховодити</i></p> <p>складний іменник + -ува- (-юва-), -а- (-я-): <i>вільнодумствувати, добродійствувати</i></p>

139. Зробіть словотвірний розбір дієслів.

Вечеряти, рівнішати, побігти, поспівувати, заземлити, виїхати, солити, двоїти.

Запам'ятайте!

Дієслова утворюють від інших дієслів, іменників, прикметників, числівників, рідше – від займенників, прислівників, вигуків.

Найчастіше дієслова утворюють префіксальним, суфіксальним, префіксально-суфіксальним способами та складанням основ.

Дієслова утворюють від інших дієслів найчастіше за допомогою префіксів: *писати – написати, в'язати – зав'язати*. Від решти частин мови – за допомогою суфіксів, префіксів, складанням основ: *синій – синіти, щастя – оцасливити*.

140. а) Утворіть дієслова від поданих слів.

Гальмо, каприз, бешкетник, шана, тавро, дощ; рябий, кам'яний, малий, дужчий, тонший, ширший; три, четвертий; ти, ви.

б) З'ясуйте значення слів *таврувати, рябіти*. Складіть із ними речення.

141. а) Парна робота. Утворіть словосполучення з дієсловами і запишіть. Зробіть словотвірний розбір трьох дієслів (на ваш вибір).

Відстоювати (що?), звеліти (кому?), подякувати (кому?), сповістити (кого?), пересидіти (що?), розпитати (про що?), нагромаджувати (що?), засаджувати (чим?), усвідомлювати (що?).

б) Поділіть виділені слова для переносу.

142. З'ясуйте значення незрозумілих дієслів за допомогою тлумачного словника. Від яких слів вони утворилися? Складіть із дієсловами словосполучення.

Освоювати, шаленіти, крамольничати, змарніти, благословити, роз'ятрити, веснувати, пікірувати.

143. а) Перепишіть, виберіть правильний варіант префікса дієслова.

1. Брильянти рос (в, у)крили луг шовковий (*В. Сосюра*). 2. На хвилину хмарка (в, у)крила місяць (*Л. Смілянський*). 3. Дощ (в, у)тихає (*М. Рильський*). 4. Буря не (в, у)тихає (*С. Васильченко*). 5. Дай же руку юний друже (в, у)сміхнись мені (*В. Сосюра*).

б) Поставте розділові знаки в останньому реченні і поясніть їх.

144. Прочитайте речення, вибираючи з дужок дієслово, що підходить за змістом. Визначте відмінність у значенні та морфемному складі однокорених дієслів. Запишіть. Зробіть розбір одного дієслова (на ваш вибір) як частини мови.

1. (Закомпостируйте, закомпостуйте), будь ласка, талон. 2. Хлопець радісно (посміхнувся, усміхнувся) і сказав: «Як добре, коли маєш вірних друзів!» 3. Він глузливо (усміхнувся, посміхнувся) і пішов геть. 4. (Заплатити, відплатити) за кривду, за покупку. 5. Я (рахую, вважаю), що ти не маєш рації. 6. Перед святом шкільний драмгурток (репетирував, репетував) п'єсу. 7. Та вгамуйся, (не репетуй, не репетируй).

145. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на значення дієслів.

MAKOWIEC STAROPOLSKI

Opakowanie suchych drożdży wymieszać z 10 dag mąki, dodać 2 żółtka utarte z 10 dag cukru, 40 dag mąki, szklankę mleka, 10 dag masła, 1 jajko, opakowanie cukru waniliowego i skórkę z cytryny. Wyrobić ciasto, odstawić do wyrośnięcia. Ciasto podzielić na pół, rozwałkować w prostokąty, nałożyć masę makową i zwinąć strucle. Piec 30 minut. Makowce polać lukrem. Przybrać skórką pomarańczową. Smacznego!

Послідовність розбору дієслова як частини мови

1. Назва частини мови.
2. Неозначена форма (початкова).
3. Вид.
4. Перехідність/неперехідність.
5. Спосіб.
6. Час.
7. Особа (або рід), число.

8. Дієвідміна.
9. Синтаксична роль.

Зразок письмового розбору: За сонцем хмаронька пливе (Т. Шевченко).

Пливе – дієслово, *плисти*, недоконаний вид, неперехідне, дійсний спосіб, теперішній час, третя особа однини, I дієвідміна, присудок.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Якими способами творяться дієслова? Наведіть приклади.
2. Від яких частин мови творяться дієслова?
3. Яке слово є твірне, а яке похідне: *зима* – *зимувати*, *спів* – *співати*. Аргументуйте.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ДІЄСЛОВО»

146. Виконайте рівневі завдання за варіантами.

Варіант 1

I рівень

1. Дієслово означає:
  - А** ознаку предмета;
  - Б** назву предмета;
  - В** кількість предметів;
  - Г** дію або стан предмета.
2. Безособові дієслова означають:
  - А** дію без відношення до будь-якої особи;
  - Б** дію, яка відбувається після моменту мовлення;
  - В** дію, можливу за певної умови або бажану;
  - Г** дію, яка відбулася до моменту мовлення.

II рівень

3. Визначте час дієслів.
Пишу, будуть годувати, бігала, покотилися, намалюєш, ходитиме.
4. Доберіть антоніми до дієслів.
Назбирати, одягнутися, зачесати, скласти, розплющити, закидати.

III рівень

5. Запишіть **не** з дієсловами, розкриваючи дужки.

(Не)добачати, (не)судити, (не)доручати, (не)навидіти, (не)до-
сипати, (не)намагатися.

IV рівень

6. Напишіть твір-роздум «Людина починається з добра», вико-
ристовуючи дієслова різних способів.

Варіант 2

I рівень

1. Початкова форма дієслова – це:

- А безособове дієслово;
- Б неозначена форма дієслова;
- В дієприслівник;
- Г особова форма дієслова.

2. Дієслово має:

- А вид, спосіб, час, особу;
- Б число, відміну, відмінок, час;
- В число, рід, відміну, вид;
- Г час, відміну, спосіб, особу.

II рівень

3. Визначте спосіб дієслів.

Пішов би, ідемо, іди, радіємо, радіймо, раділи б.

4. Утворіть спільнокореневі дієслова від поданих слів.

Сумний, ах, пошана, відкритий, ти, різниця.

III рівень

5. Утворіть усі форми часів від дієслова *говорити*.

IV рівень

6. Напишіть твір-розповідь «Які види спорту потрібно розви-
вати в Україні», використовуючи дієслова різних часових форм.

Розв'яжіть ребус.

§ 17. ДІЄПРИКМЕТНИК. ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

- 147.** Прочитайте. Знайдіть у тексті слова, ужиті в переносному значенні. Яка різниця між словами *осріблені і срібні, осяяні й осяйні*?

Осріблені місяцем гори блищать,
їм кедрі і сосни казки шелестять,
і дивні пісні їм співають вітри,
що нишком підслухали в моря згори.

Осяяні місяцем гори блищать,
осріблені місяцем сосни шумлять.
А море і сердиться й лає вітри,
що нишком його підслухають згори.

(Олександр Олесь)

Дієприкметник (imiesłów przymiotnikowy) – це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією: *осяяні місяцем гори – гори, які осяяв місяць*.

Дієприкметникам властиві ознаки дієслова і прикметника.

- 148.** Парна робота. Погрупуйте словосполучення у дві колонки: з прикметниками та дієприкметниками.

Свіже повітря, освіжаюче повітря, біла кімната, побілена кімната, жовтий колос, пожовклий колос, міцний хлопець, зміцнілий хлопець, стихаючий вітер, тихий вітер, сполоханий птах, полохливий птах, солена вода, солоня вода.

149. Розгляньте таблицю. Прокоментуйте її. Додайте власні приклади.

Ознаки дієприкметника	
від дієслова	від прикметника
час: теперішній (<i>чорніюче поле</i>) і минулий (<i>написаний твір</i>).	запитання <i>який? яка? яке? які?</i> (<i>чорніючий, чорніюча, чорніюче, чорніючі</i>).
вид: доконаний (<i>написана вправа</i>) і недоконаний (<i>читана книга</i>).	рід, число, відмінок, узгодження з іменником: <i>позеленіла трава – позеленілої трави, позеленілі трави</i> .
стан: активний (<i>посивілий дідусь</i>) і пасивний (<i>прочитана книга</i>).	У реченні виконує роль означення: <i>Нескошена трава зеленіла на полях</i> .
залежні слова: <i>скошена (коли?) вчора трава</i> . У реченні виступає присудком: <i>Ці листи уже <u>прочитані</u></i> .	Називає ознаку, але не постійну, а змінну: <i>чорне поле – чорніюче поле</i> .

150. Доберіть до поданих слів дієприкметники. З трьома складіть речення.

Хліб, земля, небо, актор, голос, книга, дерево.

151. Замініть сполучення слів з дієсловами на словосполучення з дієприкметниками і запишіть.

Завдання, яке закінчили. Квіти, які посадили. Колос, який налився зерном. Вогнище, яке палає. Листя, яке опадає. Друг, якого випробувала біда.

152. Складіть усно твір-мініатюру «Справжній друг», використовуючи дієприкметники.

153. а) Перепишіть прислів'я і приказки. Як ви їх розумієте? Назвіть дієприкметники.

1. Дівка заплетена, а хата не метена. 2. Достигле яблуко само з дерева падає. 3. Ні плуга, ні рала, зате виспаний доволі. 4. Спорожнілий колос вище всіх стоїть. 5. Дарованому коневі в зуби не дивляться.

б) Визначте синтаксичну роль дієприкметників у реченнях.

154. Запишіть речення. Підкресліть дієприкметники. Визначте вид і час кожного.

1. Яблука доспілі виснуть наді мною (*В. Сосюра*). 2. Усе навколо затиша під владою чаруючої ночі (*Леся Українка*). 3. Тополя шепоче у вікна відчинені (*Г. Кириченко*).

155. Відгадайте загадки. Випишіть дієприкметники. Від яких дієслів вони утворилися? Визначте вид і час дієприкметників.

1. Тисячі братів підперезані одним поясом.
2. Зігнута в дугу, влітку на лузі, взимку на гачку.
3. У лісі вирізана, гладенько витесана, співає, заливається, як називається?
4. Скручений, зв'язаний, та не плаче, а по хаті скаче.

156. Перекладіть українською мовою. Порівняйте дієприкметники в польській та українській мовах.

1. Mieszkanie było zamknięte.
2. Wiatr roznosił liście, opadające z drzew.
3. Wiejące od pustyni wiatry niosą ze sobą chmury piasku.
4. Spalone południowym słońcem pustynie zdają się martwymi, a jednak istnieje tam życie.
5. Cała dolina zdawała się kobiercem z granatu i zieleni, haftowanym złotem i purpurą.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке дієприкметник? Наведіть приклади.
2. Що спільного в дієприкметника з прикметником та дієсловом?
3. Чому дієприкметник є формою дієслова?
4. Яку синтаксичну роль у реченні виконує дієприкметник?

§ 18. ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

157. Порівняйте відмінювання дієприкметника і відмінювання прикметника. Зробіть висновок. Зверте свої міркування із поданим нижче правилом.

Відмінок	Однина		Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	
Н.	<i>ясний, сяючий</i>	<i>ясна, сяюча</i>	<i>ясні, сяючі</i>
Р.	<i>ясного, сяючого</i>	<i>ясної, сяючої</i>	<i>ясних, сяючих</i>
Д.	<i>ясному, сяючому</i>	<i>ясній, сяючій</i>	<i>ясним, сяючим</i>
Зн.	як у Н. або Р.	<i>ясну, сяючу</i>	як у Н. або Р.
Ор.	<i>ясним, сяючим</i>	<i>ясною, сяючою</i>	<i>ясними, сяючими</i>
М.	<i>(на) ясному, яснім</i> <i>(на) сяючому, сяючим</i>	<i>(на) ясній,</i> <i>(на) сяючій</i>	<i>(на) ясных,</i> <i>(на) сяючих</i>

Дієприкметники, як і прикметники, відмінюють за родами, числами та відмінками. Вони мають такі самі закінчення, як і прикметник твердої групи: *ясного – сяючого, ясній – сяючій, ясними – сяючими*. Щоб визначити відмінкове закінчення дієприкметника, треба визначити рід, число і відмінок іменника, від якого залежить дієприкметник.

158. а) Прочитайте текст. Чому книги спочатку писали від руки? Чому рукописні книги є реліквіями?

РУКОПИСНІ РЕЛІКВІЇ УКРАЇНИ

Певно, ніщо так глибоко не передає духовного життя народу, як книга – неперевершений витвір людського генія. Це стосується і книги давньої, рукописної. Збереглося таких реліквій не так уже й багато. А ті, що вціліли у вирі історичних подій, – здебільшого старі, пошкоджені. Береш їх до рук, і здаються вони зраненими птахами, які чекають нашої допомоги. Та справа ця не легка. Треба витратити багато часу й зусиль, щоб оживили рукописні шедеври, розпорошені по сховищах бібліотек і архівів (*І. Мельник*).

б) Знайдіть дієприкметники і визначте їх рід, число і відмінок.

159. Робота в групах. Провідмініяйте словосполучення.

Пожовклий листок, усміхнені люди, ароматизоване повітря, збережена пам'ять.

160. Гра «Хто швидше?». Від яких дієслів утворилися подані дієприкметники?

Нагрітий, зламаний, опрацьований, зачахлий, повеселілий, колений, мелений, ізольований, присвячений, залишений, народжений.

161. Перепишіть, уставте пропущені закінчення дієприкметників. Визначте їх рід, число, відмінок. Поясніть, як ви розумієте зміст першого речення.

1. Я хочу бачити світ розплющ.. очима (*І. Драч*). 2. Осяян.. сонцем усміхн.. люди по вулицях Києва йдуть (*В. Сосюра*). 3. Коси у дівчат заплет.., кожна у віночку, а сорочки з тонкого полотна так уже вибіл.. та вишит.. різними узорами, що не надивишся (*М. Олійник*).

162. Перепишіть словосполучення, поставте слова в дужках у потрібній формі. Визначте форму дієприкметників. Виділіть закінчення.

Над (позолочена) сонцем кручею, серед (скошений) хлібів, у (споруджений) будинку, на (зачинений) дверях, на (заощаджений) кошти, (зростаючий) добробутом, на (зігрітий) землі, у (виконаний) завданні, (посаджений) яблунею, у (вируючий) воді, (удосконалений) апаратом, (зруйнований) замки, (знайдений) рішенню.

163. Поєднайте правильно подані слова в словосполучення, запишіть і запам'ятайте.

Зачинені	світло
Відчинене	очі
Розплющені	двері
Відкритий	книга
Розгорнута	магазин
Увімкнене	вікно

164. Перекладіть українською мовою.

Przygotowany plan, padający deszcz, świecące słońce, śpieszący człowiek, nakarmione dziecko, mówiony tekst, latająca jaskółka, pędząca lokomotywa, szumiące drzewa, pomalowane drzwi, rozlane mleko.

Зверніть увагу! При перекладі деяких дієприкметників, потрібно замінювати їх сполученням слів за зразком: *padający deszcz* – дощ, що падає.

- Оксанко, дай мені своєю ручкою пописати!
- А хіба твоя зіпсувалася?
- Та ні, вона робить багато помилок...

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Як відмінюють дієприкметники?
2. Чим відрізняється дієприкметник від прикметника?
3. Як визначити відмінкове закінчення дієприкметника?

Послухайте! Так правильно:

внести (до чого?) до списку; доглядати (кого?) хворого; засвідчує (що?) високий рівень; докласти (чого?) зусиль; заслужувати (на що?) на увагу; зазнати (чого?) збитків; потребувати (чого?) допомоги.

§ 19. ДІСПРИКМЕТНИКОВИЙ ЗВОРОТ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В РЕЧЕННІ З ДІСПРИКМЕТНИКОВИМ ЗВОРОТОМ

165. а) Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Яке речення виражає основну думку вірша? Поясніть вивчені орфограми.

Ми віковічний сон цілинних скиб
порушили, покликали їх жити,
зерно добірне, силою налите,
в ріллю поклали, загорнули вглиб.
Свою живучу силу ніжні зерна
помножили на силу чорноземну.

(П. Дорошенко)

б) Знайдіть словосполучення «дісприкметник + іменник». Яке слово в ньому головне?

Дісприкметник із залежними від нього словами становить дісприкметниковий зворот (**zwrot imiesłowowy**). Наприклад: *Зерно добірне, силою налите, в ріллю поклали*. У реченні дісприкметниковий зворот виступає означенням.

Дісприкметниковий зворот **виділяють комами, якщо** стоїть після означуваного слова: *Деревця молоді, укриті білим пухом, тихенько сплять* (Л. Забашта); стосується особового займенника: *Усе ще зачудований, я сів у саду* (Є. Гуцало); стоїть перед означуваним словом і має обставинний відтінок причини (чому?): *Наляканий громом, кінь тихенько заіржав* (М. Стельмах); стоїть перед означуваним словом і відділений від нього іншими членами речення: *Наснажена життям, аж весела йтиме гроза* (Олесь Гончар).

Дісприкметниковий зворот **не виділяють комами, якщо** стоїть перед означуваним словом (не має обставинного відтінку і означуване слово – не особовий займенник). Наприклад: *По застиглих від нічної прохолоди горбах переливалися білим морем гірські тумани* (Г. Хоткевич).

166. Прочитайте речення, знайдіть дісприкметникові звороти, поясніть розділові знаки в реченнях.

1. Садочок, доглянутий дбайливими руками, пишався проти сонечка буйним цвітом (Л. Дмитерко). 2. Добріє світ, народжений у любові (Т. Коломієць). 3. Налякані пострілом, птахи полетіли геть (Є. Гуцало). 4. Освітлена місяцем шхуна стояла непорушно на водній поверхні (М. Трублаїні). 5. Підперті дібровами, виблискують у золоті і сріблі небокраї (Л. Дмитерко).

167. Прочитайте усмішку. Знайдіть дієприкметникові звороти й поясніть розділові знаки в реченнях.

Учитель, стурбований поганою успішністю учня, каже його батькові:
– Ваш син увесь час біля книжок заспаний.
Але батько був зовсім іншої думки:
– Може бути. То прихований у ньому талант дремає.

168. а) Прочитайте. Доповніть дієприкметникові звороти. Запишіть речення, вставляючи потрібні розділові знаки. Підкресліть дієприкметникові звороти.

Дерева одягнуті ... стоять задумані, урочисті.

Їх гілля опушене ... схилилось майже до землі. На її поверхні ще не затоптаній ... де-не-де виблискують іскорки сніжинок.

А ось попід кущем загорнутим ... попетляли заячі сліди. Цікаво, хто це його переслідував? Чи не хитрунка лисиця? Оце напевно її сліди видніються вздовж яру засипаного ... (Н. Кучеренко).

б) Поясніть пунктограми останнього речення.

169. Виконайте тестові завдання.

1. Укажіть речення з дієприкметниковим зворотом:

А Степ, оповитий тишею, дихав пахощами.

Б Скошена запашна трава сохла під сонцем

В Теплий квітневий вечір стояв над селом.

Г Обімлілі голі кущі гойдалися під вітром.

2. НЕ відокремлюється комами дієприкметниковий зворот у реченні (розділові знаки пропущено)

А За вікном тьмяніє небо зорями вишите.

Б Срібним маревом повіті коло сіл стоять тополі.

В Над луками залитими квітневою повинню холонув оранжевий вечір.

Г Широке рівне плесо віддзеркалювало срібні кучері залитих сьайвом хмар.

3. Виберіть речення, у якому вжито дієприкметниковий зворот

А Місто прощально схилило відцвітаючі свічки розкішних каштанів до випускників (О. Донченко).

Б Над землею, вкритою перепрілим торішнім листям, піднялися ранні квіти.

В Розпускались бруньки на затоплених деревах.

Г На зорану землю спада рожево-білий цвіт.

170. Переробіть подані речення так, щоб у них були дієприкметникові звороти.

1. Листя стало схоже на гору хрупкого печива, яке посипали цукровою пудрою. 2. Скелі, що розкинулись купами понад берегом під кручами, далеко розсипаються в морі. 3. Усі побігли по широкій греблі, яку обсадили знизу вербами (За І. Нечуєм-Левицьким). 4. Кінь, якого спустили з ланцюгів, одразу став дибки (За С. Плачиндою). 5. Степ, який оповила тиша, дихав пахощами росяних трав (За П. Панчем).

171. Поставте розділові знаки і зробіть синтаксичний розбір речень.

1. Увесь цей степ залитий сонцем огорнутий голубими димками весняних випарів навіває на людину жадобу до життя (Г. Тютюнник). 2. На березі хвилястої Десни стояло оповите в сні місто (М. Рильський). 3. Сади омиті музикою згадок ковтають пил міжселищних доріг (Л. Костенко). 4. Налите синім соком встає гілля (А. Малишко).

172. Відредагуйте і запишіть речення.

1. Забувшого ключі в їдальні ліцею просимо звернутися до учительської. 2. Подруга розповіла про своїх родичів, мешкаючих у Варшаві. 3. Усі вітали усміхаючогося переможця. 4. Мій брат, закінчивший цьогоріч одинадцятий клас, готується вступити до університету.

Зверніть увагу! В українській мові не вживають дієприкметники на **-вший**. Варто використовувати описовий зворот: не читавший учень (неправильно), учень, який читав (правильно).

173. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу, що конструкції типу *przez kogo, czego* перекладають описовим зворотом за зразком: *napisany przez poetę – який написав поет*.

1. Spojrzał w kierunku, wskazanym przez przybyszów. 2. Łukę, wyrwaną przez wodę, zatkali workami z piaskiem. 3. Z obu brzegów rzeki rosły lasy sosnowe, rozplywające się w nieogarnionej mgłę. 4. Podziękowaliśmy kobiecie, otwierającej nam drzwi. 5. Doktor powiedział, że dziecko jest już zupełnie wyleczone. 6. Ludzie, zajmujące się gimnastyką poranną, są zawsze zdrowi i rześcy. 7. Wszystkie miejsca w sali były zajęte.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке дієприкметниковий зворот? Наведіть приклади.
2. Як виділяють у реченні дієприкметниковий зворот?

§ 20. ТВОРЕННЯ АКТИВНИХ І ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ. ПРАВОПИС СУФІКСІВ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Дієприкметники бувають **активні** й **пасивні**.

Активні дієприкметники (*imiesłowy przymiotnikowe czynne*) виражають ознаки того предмета, який сам щось робить або робив: *посивілий дідусь* (дідусь, який посивів), *зеленіюче поле* (поле, яке зеленіє) і виступають у формах теперішнього і минулого часів.

Пасивні дієприкметники (*imiesłowy przymiotnikowe bierne*) виражають ознаки того предмета, з яким щось роблять або робили: *прочитана повість* (повість, яку прочитали), *пошитий одяг* (одяг, який пошили) і мають завжди ознаку минулого часу.

174. Прочитайте текст. Знайдіть дієприкметники, визначте, які з них активні, а які – пасивні.

Рудий беркут сидів на кручі над заснулим прозорим озером. Це був величезний старий орел, злинялий від сонця й негоди...

Він сидів нерухомо, пронизуючими зіркими очима оглядав неозору ніжно-зелену далечінь. В очищеному ранковому повітрі чітко вимальовувався його гострий гачкуватий дзьоб, і весь птах відбивався в ясному дзеркалі затисненого між трьох високих кам'яних гір озера... (Із підручника).

175. Замініть дієслово дієприкметником за зразком: *людина, яка мислить* – *мисляча людина*.

1. Голос, який тремтить. 2. Книга, яку прочитали. 3. Картина, яку намальювали. 4. Скарб, який викопали. 5. Квіти, що зів'яли. 6. Заяву, яку підписали. 7. Листя, яке пожовкло.

176. а) Відгадайте загадки.

1. Почорніле сукно залізло у вікно.
2. Скручена, зв'язана, на кілок посаджена, подвір'ям гуляє.
3. Повернуте до сонця золоте денце.
4. Зимом біле, весною чорне, літом зелене, восени стрижене.
5. Чого не було і не буде, а назване давно.

б) Випишіть у дві колонки активні й пасивні дієприкметники, доберіть до них іменники, запишіть словосполучення.

Активні дієприкметники теперішнього часу утворюють від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-уч-** (**-юч-**), **-ач-** (**-яч-**): *читаючий, лежачий*, а минулого часу – від основи інфінітива за допомогою суфікса **-л-**: *почорнілий*.

Увага! Від дієслів із постфіксом **-ся** дієприкметники не утворюють.

Активні дієприкметники теперішнього часу рідко вживають в українській мові. Якщо йдеться про особу – діяча, то слід уживати описові форми: не *працююча жінка*, а *жінка, яка працює*.

Зверніть увагу! Слід відрізнати дієприкметники від близьких до них прикметників за суфіксами дієслівної основи: *плаваючий – плавучий, літаючий – летючий, відрізаний – відрізний*.

Розрізнати дієприкметники та схожі прикметники допомагає також наголос: *пéчений на вогні – печéна картопля, вáрений у мольці – варéне м'ясо*.

177. а) Утворіть активні дієприкметники від поданих дієслів і запишіть у дві колонки: із суфіксом **-уч-**; із суфіксом **-ач-**.

Колоти, збільшувати, свистіти, джеркотіти, сокотати, зв'язувати, сидіти, стояти, в'янути, узагальнювати, скакати, стриміти, вірити, тихнути.

б) Із других букв кожного слова першої колонки утворіть закінчення вислову Е. Хемінгуей: «Кожен, хто ходить по землі, має свої...»

Пасивні дієприкметники утворюють від основи інфінітива дієслів за допомогою суфіксів **-н-**, **-ен-**, **-т-**: *сказати – сказаний, навчати – навчений, мити – митий*.

Увага! Звук **у** в суфіксах **-ува-** (**-юва-**) у дієприкметниках змінюють на **о**: *зачарувати – зачарований*.

При творенні дієприкметників за допомогою суфікса **-ен-** (**-єн-**) дієслівні суфікси **-и-**, **-і-** випадають і відбувається чергування кінцевих приголосних основи: *зробити – зроблений, сидити – сажений*.

За допомогою суфікса **-н-** творять дієприкметники від дієслів з основою інфінітива на **-а-** (**-я-**): *розв'язати – розв'язаний*.

За допомогою суфікса **-т-** утворюють дієприкметники від однокладових основ дієслів: *стерти – стертий, бити – битий*.

Деякі дієприкметники мають паралельні форми із суфіксами **-ен-** і **-т-**: *кинений – кинутий, розвинений – розвинутий*.

178. а) Утворіть дієприкметники пасивного стану від поданих дієслів.

Писати, прочитати, збудувати, рити, розбити, вкрити, малювати, пестити, вимити.

б) Доберіть антоніми до дієприкметників, утворених від виділених дієслів. Складіть із ними речення.

179. Перепишіть, уставте пропущені букви і розділові знаки. Позначте суфікси дієприкметників і визначте їх вид.

1. Дрімає під в..соким небом луговина дрімають копиці недавно скош..ного сіна спить пр..в'яла трава у срібних покосах (*І. Цюпа*).

2. Закинута в лісах і болотах загубилася самотня лісова сторожка обн..сена в..соким парканом (*Ю. Збанацький*). 3. Кінь ступав статурно виг..наючи точ..ну шию весело б'ючи міцними ногами по молодій траві а хлопчик ося..ний в..чірнім сонцем і теж рожевий від його промін..я тр..мався на коні так, наче мав сягнути обрію (*Є. Гуцало*).

180. а) Від поданих дієслів утворіть і запишіть усі можливі дієприкметники.

Існувати, аргументувати, берегти, досягнути, кипіти, осмислити, надломити, почорніти, одягнути, запросити, вразити.

б) Розберіть за будовою дієприкметники, утворені від виділених дієслів.

181. Парна робота. Перекладіть текст українською мовою. Порівняйте форми дієприкметників у польській та українській мовах.

Zdaniem niektórych badaczy starzec Wernyhora to wędrowny lirnik kozacki, żyjący w XVIII stuleciu. Według innych był postacią stworzoną przez ludową legendę, wędrującym po kraju mędrcom – wieszczem. Wiadomy jest obraz «Wernyhora», malowany przez Jana Matejkę (Za «Енциклопедією польських традицій»).

Зверніть увагу! В українській мові з пасивними дієприкметниками не вживають **форми орудного відмінка діяча**: *вірш написаний поетом* (неправильно) – *вірш написав поет* (правильно).

182. Складіть польською мовою речення з поданими дієприкметниками і перекладіть їх українською мовою.

Zakochany, urodzony, posiwały, umyty.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які дієприкметники називають активними? Наведіть приклади.
2. Які дієприкметники є пасивними?
3. Доведіть, що слова *сидячий, написаний* – дієприкметники.

§ 21. Н У ДІЄПРИКМЕТНИКАХ ТА НН У ПРИКМЕТНИКАХ ДІЄПРИКМЕТНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

183. Порівняйте пари словосполучень. Назвіть прикметники і дієприкметники. Чим вони різняться? Аргументуйте відповідь.

Нескінчена розмова – нескінченна розповідь.

Неоцінені зусилля – неоцінені скарби.

Незнищені реліквії – незнищені ідеали.

У в а г а ! Потрібно розрізняти правопис дієприкметників і прикметників: у дієприкметниках пишемо одну букву *н*, а в прикметниках дві букви – *нн*.

Дієприкметники	Прикметники
1. Називають ознаку, зумовлену дією, їх можна замінити дієсловами, при них бувають пояснювальні слова: <i>незнищені реліквії – не знищили досі реліквії</i> .	1. Прикметники не можна замінити дієсловами: <i>незнищені ідеали – вічні ідеали</i> .
2. Наголос здебільшого на корені: <i>пéчений</i> .	2. Наголос здебільшого на суфіксі: <i>печéний</i> .
3. Суфікси <i>-ен-</i> (<i>-єн-</i>) – ненаголошені і мають одну букву <i>н</i> : <i>на́тхнені ідеями</i> .	3. Суфікси <i>-енн-</i> , <i>-анн-</i> наголошені і мають дві букви <i>нн</i> : <i>натхне́нні працівники</i> .

184. Перепишіть речення, уставте замість крапок одну або дві букви *н*.

1. Добріє світ, народже..ий в любові (*Т. Коломієць*). 2. Сніданок був простенький – варе..а картопля, смаже..а яєчня, гаряче молоко (*Ю. Збанацький*). 3. Ми тихо стояли, дивились, як ясно на темному морі незліче..і світла сіяли (*Леся Українка*).

185. а) Запишіть слова у дві колонки: із вставленими буквами *е* та *и*.

Улюбл..ний, зачин..ний, особл..вий, оскарж..ний, улесл..вий, скривдж..ний, сокол..ний, засмал..ний, звільн..ний, свекруш..н, переоцін..ний, гороб..ний.

б) Із других букв кожного слова складіть початок прислів'я «... – що весняний день».

186. а) Перепишіть, уставляючи, де потрібно, літеру *н*.

МАЛЬОВАН..І ПРИСЛІВ'Я

Прислів'я – неоцінен..ий скарб народу, вияв його незнищен..ої мудрості й нескорен..ої сили духу.

Львівська художниця Анастасія Стефурак створила альбом, який містить шістнадцять оригінально ілюстрован..их українських прислів'їв. Серед незлічен..ої кількості мудрих висловів були вибран..і найчастіше вживан..і.

Ілюстрації виконан..і в техніці комп'ютерної графіки. Художниця шукає, експериментує. Подекуди в старовин..і прислів'я вкладен..ий дещо новий зміст (З журналу).

б) Які почуття викликають у вас мальовані прислів'я? Як ви ставитеся до “сучасного прочитання” творів фольклору?

в) Створіть ілюстрацію до одного з прислів'їв. Розкажіть про намальоване, уживаючи пасивні дієприкметники на *-ний* та прикметники дієприкметникового походження з *-нн-*.

187. Доберіть синоніми до фразеологізмів. Поясніть їх значення.

Із зав'язаними очима, при зачинених дверях, як заведений, як ошпарений, зачароване коло.

188. Прочитайте слова, правильно наголошуючи їх. Визначте прикметники і дієприкметники.

Прочитаний, оновлений, зроблений, насипаний, бездоганий, неоцінений, нездоланий, благословений, блаженний.

189. Прочитайте. Чи можна об'єднати подані речення однією темою? Випишіть дієприкметники із залежними словами. Поясніть їх правопис.

Чорна нічна вись, означена зірками, така ж сама бездонна, як і вдень: посувається холодок у зітканій сірій непевності киреї. Той

холодок – наче рухоме павутиннячко, розставлене на тишу, на її чутливий ляк. Станеш – і тиша теж зупиняється, повернеться до тебе і стоятиме поруч насторожено чутливою сарною (Є. Гуцало).

190. З'ясуйте значення слів: *дозвільний* – *дозволений*, *невблаганий* – *невблаганний*, *непізнаний* – *непізнаний*. Складіть із ними речення.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Коли пишуть одну *н* у дієприкметниках та *ни* у прикметниках? Наведіть приклади.
2. Доведіть, що *неоцінений* – це дієприкметник, а *неоцінений* – прикметник.

§ 22. НЕ З ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ

Частку *не* з дієприкметниками пишуть разом і окремо.

Окремо *не* з дієприкметниками пишуть, якщо:

у реченні є протиставлення зі сполучником *а*: *Навколо лежали поля не засіяні, а зорані;*

дієприкметник має пояснювальне слово: *Він міркував над зовсім не зрозумілою задачею;*

дієприкметник виступає присудком: *Щоденник не заповнений.*

Разом *не* з дієприкметниками пишуть, якщо:

дієприкметник без *не* не існує: *Нечувана радість прийшла на їх землю* (Ю. Яновський);

дієприкметник не має пояснювального слова: *Радував око квітучий, нерозораний степ;*

дієприкметник утворений від дієслів із префіксом *недо-*: *недобудований гараж.*

191. а) Пригадайте, як пишуть частку *не* з різними частинами мови. Перепишіть речення, розкрийте дужки.

1. Вченому – світ, а (не) вченому – тьма. 2. Під лежачий камінь вода (не) тече. 3. Згаяного часу і конем (не) доженеш. 4. Чого Івась (не) навчений, того Іван (не)буде знати. 5. У лінивого ліжка до спини (не) прив'язане, а приклеєне (*Нар. творчість*).

б) Яку людину можна охарактеризувати такими прислів'ями? Складіть діалог, використайте прислів'я із вправи.

192. Прочитайте вірш. Як ви його розумієте? Знайдіть дієприкметники, поясніть їх правопис.

КРАПЛЯ

У кімнаті темно від полиць угнутих,
мелодій непочутих,
од весен страчених,
од вічної незвершень тяготи,
од спраги неосяжне осягти.
А за вікном без тіні заклопоту,
маленька крапля, що їй жити мить,
кругліє, знижується з дроту
і – поки до землі летить –
встигає Всесвіт у собі вмістить.

(*В. Мусик*)

193. Перепишіть, знявши косу лінію. Зверте написане із правилами.

Не/скошена трава, ні до кого не/спрямоване слово, не/влови-
ма людина, не/сказане слово, а написане, не/завершена робота,
не/ зав'язаний міцно сніп, армія не/переможна, помилки не/виправ-
лені, не/дописана вправа.

194. Уставте частку *не* на місці пропусків. Обґрунтуйте правопис *не* з дієприкметниками.

У неохайного й ледачого учня книги ... складені, щоденник ... за-
повнений, олівець ... заструганий, уроки ... вивчені, правила ... пов-
торені, завдання ... виконані. Волосся ... причесане, зуби ... почище-
ні, нігті ....підстрижені.

195. Доберіть синоніми до поданих слів.

Небачений, нежданий, нестихаючий, необґрунтований, несподі-
ваний, недопечений.

196. Переробіть речення так, щоб частку *не* писати окремо або, навпаки, разом.

1. Сіріла неперекопана латка землі. 2. Яскраво горів ще не перетоптаний квітник. 3. Час від часу на дорогу вибігали неполохані зайці. 4. Буяв бур'ян на непрополених грядках.

197. Робота в групах. Поясніть значення фразеологізмів. Складіть усний твір-мініатюру, використавши одного із них.

Нечувана річ, незагоєна рана, кричить як недорізаний, ділити шкуру недобитого ведмедя, незаплямована репутація.

198. Перекладіть українською мовою. Зробіть висновок про написання частки *не* з дієприкметниками в польській та українській мовах.

1. Ten człowiek nikomu nie znany. 2. Grób Nieznanego Żołnierza. 3. Nie zatarte przez nikogo ślady. 4. Niezatarte wspomnienia. 5. Prace jeszcze nie ocenione. 6. To nieoceniony przyjaciel. 7. Nieokreślony kolor oczu. 8. Temat wypracowania nie określony przez nauczyciela.

199. Випишіть із речень дієприкметники, розберіть їх як форму дієслова.

1. Права, не захищені законом, можуть бути порушені (*Із підручника*). 2. Минають дні, минає літо, настала осінь, шелестить пожовкле листя (*Т. Шевченко*).

Послідовність розбору дієприкметника як особливої форми дієслова

1. Слово для розбору.
2. Від якого дієслова походить дієприкметник.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Вид.
5. Стан.
6. Час.
7. Рід.
8. Число.
9. Відмінок.
10. Синтаксична роль.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Коли частку *не* з дієприкметниками пишуть разом? Наведіть приклади.

2. Назвіть правила написання частки *не* з дієприкметниками окремо. Наведіть приклади.

§ 23. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА -НО, -ТО

В українській мові досить поширені невідмінювані дієслівні форми на **-но, -то**:

Хай буде все небачене побачено.

Хай буде все пробачене пробачено.

Хай буде вік прожито як належить (*Л. Костенко*).

Дієслівні форми на **-но, -то** називають дію або стан незалежно від особи і підкреслюють результат дії, а не саму дію.

Ці форми утворюють від пасивних дієприкметників минулого часу на **-ний, -тий**: *перевірений – перевірено, закритий – закрито*.

Дієслівні форми на **-но, -то** не змінюються і можуть мати залежні іменники: *скошено траву, помито посуд*.

У реченнях з дієсловами на **-но, -то** підмета не буває, тому що ці форми не вказують на особу.

200. Прочитайте вірш. Про що він? Запишіть рядки, де вжито дієслівні форми на **-но, -то**. Підкресліть їх як члени речення. Зверніть увагу на те, як з цими формами пишуть частку *не*.

Отак пролечу сніжком над долиною,
вересневим дощиком в щедрім полі,
стану в житті малою хвилиною,
чорною гілкою на тополі;
чорною гілкою, гілкою синьою, яблуком,
променем, просто росиною...
Не доїдено хліба свого до останку,
не доціловано очей на світанку,
не докуто словечка, бо впала туча,
не доміряно правди: вона колюча.

(*А. Малишко*)

201. Утворіть від дієприкметників безособові форми на *-но*, *-то*.

Прочитаний, зроблений, оголошений, висипаний, пофарбований, завезений, початий, увімкнений.

202. а) Замініть подані дієприкметники дієслівними формами на *-но*, *-то*.

1. Стіл застелений вишитою скатертиною. 2. Ділянка виорана, заборонована, підготовлена до садіння картоплі. 3. Можна їхати: коні запряжені, сани подані до ґанку. 4. Школа зведена влітку. 5. Урок добре засвоєний.

б) Як змінився зміст речення, коли вжито безособові форми дієслова?

Зверніть увагу! Безособові дієслівні форми на *-но*, *-то* вживають тоді, коли виникає потреба зосередити всю увагу на результаті дії. Наприклад: *Останній іспит складено, школу закінчено* (О. Донченко).

203. а) Напишіть текст під диктування. Зробіть взаємоперевірку написаного.

Український національний одяг має такі характерні прикмети: нечисленність частин убрання, простота крою, перевага білого кольору, спокійні барви прикрас та відсутність зайвої оздобы. Збережено почуття міри. На півночі найхарактерніші властивості в одязі виявлено на волинському Поліссі. Тут носять сорочку «на випуск», теплі безрукавки, довгі свити. На Холмщині, на Західній Волині та Поділлі довгі свитки обшито кольоровими стрічками. Найяскравіше народне вбрання прикрашено в гуцулів. Кептарі, короткі свитки – гуні, кольорові тканини – це все чудесні високомистецькі речі! У гуцулів на Закарпатті найкраще збережено культурну традицію народу (Із підручника «Українознавство»).

б) Визначте безособові форми на *-но*, *-то*. Від яких дієслів вони утворилися?

в) Які етнографічні регіони України ви знаєте? Назвіть їх.

204. Поясніть значення фразеологізмів. Складіть із ними речення.

Ні думано ні гадано, шито й криго, жереб кинуто, спіймано на гарячому.

205. Перекладіть українською мовою. Порівняйте безособові форми дієслів у польській та українській мовах, зробіть висновок.

1. Jasia przyjęto do kółka młodych przyrodników. 2. W lesie ścięto stary dąb. 3. We Lwowie zbudowano nowy stadion. 4. O nadchodzącym sztormie zawiadomiono wszystkie statki. 5. Pięciu uczniów naszej klasy wyróżniono na miejskim festiwalu twórczości amatorskiej.

206. Перебудуйте речення так, щоб у кожному було безособове дієслово. Допишіть 2–3 речення, використовуючи знання про цілющі рослини. З'ясуйте значення виділеного слова.

Зразок. У лісі пахне сосна. У лісі запахло сосною.

1. Сосна виділяє фітонциди, що вбивають хвороботворні мікроби. 2. Вода залила луки. 3. Дощ покropив землю. 4. Ехінацея підвищує *імунітет*. 5. Яблука зміцнюють здоров'я. 6. Кропива поповнює організм аскорбіновою кислотою (*З журналу*).

207. Укажіть речення, в якому вжито безособові дієслова.

1. Сумовито скрипить дуб, замислився перед зимовим сном ясен, тяжко зітхає клен.

2. Коли тихого вечора починав наш батько клепати косу під хатою в саду, ото й була для мене найчарівніша музика.

3. Потемніло, завітрило, закрутила курява.

4. Самі на себе дивляться ліси, загублені від власної краси.

5. Читай і думай, друже мій. і не цурайся свого роду.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Як утворюють дієслівні форми на *-но*, *-то*? Наведіть приклади.

2. Чому такі форми є незмінними?

3. Яку синтаксичну роль виконують дієслівні форми на *-но*, *-то*?

– Що означає словосполучення «видимо-невидимо»?

– Це коли барахлить телевізор!

Послухайте! Так правильно:

відгук (про що?) про дисертацію (реферат); характеристика (кого?) учня; тенденція (до чого?) до зростання; оплата (чого?) навчання, але плата (за що?) за навчання.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ДІЄПРИКМЕТНИК»

208. Виконайте рівневі завдання за варіантами.

Варіант 1

I рівень

1. Дієприкметник – це:
А самостійна частина мови
Б особлива форма дієслова
В особлива форма прикметника
Г службова частина мови
2. Дієприкметники бувають:
А активні й пасивні
Б майбутнього часу
В перехідні й неперехідні
Г змінні й незмінні

II рівень

3. Утворіть словосполучення з дієприкметниками.
Природа, яку зберегли; ліс, який пожовтів; урожай, який зібрали; будинок, який відреставрували; традиції, які зберегли; зв'язок, який налагодили.
4. Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки.
(Не) пройдені шляхи; ще (не) бачені терени; вірш (не) вивчений, а прочитаний; пісні (не) доспівані; робота (не) завершена.

III рівень

5. Підкресліть дієприкметниковий зворот. Перебудуйте речення так, щоб він був у середині речення.
Вимощена камінням дорога повилася вгору.

IV рівень

6. Напишіть невеликий твір «Побутова техніка в сучасному житті», використовуючи дієприкметники.

Варіант 2

I рівень

1. Дієприкметник відповідає на запитання:
А що роблячи? що зробивши?
Б який? яка? яке? які?
В що робити? що зробити?
Г хто? що?
2. Безособові форми на **-но**, **-то** утворюються:
А від неозначеної форми дієслова
Б від активних дієприкметників
В від пасивних дієприкметників
Г від прикметників

II рівень

3. Утворіть дієприкметники від дієслів.
Різати, мовити, блукати, створити, загартовувати, подарувати.
4. Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки.
(Не) сповите туманами поле, (не) домальована картина, (не) відчинене, а зачинене вікно, (не) пофарбована стіна, історія (не) забута.

III рівень

5. Підкресліть дієприкметниковий зворот. Перебудуйте речення так, щоб він був на початку речення.
Пахнуть квіти, росою вміті.

IV рівень

6. Напишіть невеликий твір «Дружба в моєму житті», використовуючи дієприкметники.

Мама:

– Олесю, наш тато став письменником.

Олеся:

– А хто ж тепер буде нашим татом?

§ 24. ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА: ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

209. З яких частин складається слово *дієприслівник*? Висловіть свої міркування з приводу цієї назви.

210. Прочитайте речення. Назвіть дієприслівники. Що означає дієприслівник? На які запитання відповідає? Які морфологічні ознаки має? Яку синтаксичну роль виконує? Доведіть, що виділені слова – дієприслівники. Скористайтеся поданою нижче таблицею.

1. Не знаючи броду, не лізь у воду (*Народна творчість*).
2. Сонце заходить, цілуючи гай (*М. Вороний*).

Дієприслівник

Що означає	На які запитання відповідає	Граматичні ознаки	
		дієслова	прислівника
Додаткову дію або стан	<i>що роблячи?</i> <i>що робивши?</i> <i>що зробивши?</i>	Вид (доконаний і недоконаний): <i>будуючи, побудувавши;</i> Може мати пояснювальні слова (іменники, займенники, прислівники): <i>будуючи комбінат, захищаючи героїчно;</i> Час (лише два): теперішній і минулий	Незмінний: <i>літаючи, принісши;</i> Виконує роль обставини: <i>Учись, на інших дивлячись.</i>

Поміркуйте! У реченні *Мати, готуючи сніданок, мимоволі задивилась на ранкове світло* (*Олесь Гончар*) слово *готуючи* називає другу, додаткову дію (головна дія – *задивилась*), відповідає на запитання *що роблячи?*, є незмінним, у реченні виконує роль обставини. Це дієприслівник.

211. Прочитайте текст. Знайдіть дієприслівники. Визначте час і вид.

Оббігавши та об'їздивши майже півміста, ми повернулися на Андріївський узвіз, аби з ним попрощатися. Лишаючи правобіч Андріївську гору, увінчану золотими банями й хрестами однойменної церкви, на повні груди вдихаючи озон фізичний з озоном історичним, неквапом пішли нижньою терасою Володимирівської гори до пам'ятника Володимиру Великому. Саме його хрест переміг грізно-наївного Перуна з його хутірським військом у боротьбі за душі русичів.

Хрест у Володимировій руці убезпечує душу від скверни. Меч двосічний разить голови ворогів, утверджує мир між людом. Хрест і меч Володимир тримав міцно. Чин шанував, про душу дбаючи (За О. Шарварком).

Дієприслівник (imiesłów przysłówkowy) – це особлива незмінна форма дієслова, яка, пояснюючи присудок, називає додаткову дію або стан і має граматичні ознаки дієслова та прислівника: *звітуючи, вимовивши*. Дію, названу дієсловом-присудком і дієприслівником, виконує одна й та ж особа або підмет: *читаючи, випишує; сказавши, замовк*. Дієприслівники, як і інші форми дієслова, бувають доконаного і недоконаного виду: *склавши (що зробивши?)*, *плаваючи (що роблячи?)*. Разом із залежними словами дієприслівник утворює дієприслівниковий зворот: *Щастя – не знати спокою, в далі йдучи невідомі* (О. Підсуха).

212. Назвіть подані форми дієслова. Випишіть дієприслівники.

Зберегти, надихати, несучи, розмірковують, повідомили, роздягти, оберігаючи, завітчаний, лежачи, прикріпивши, виконуючи, побілівши, проводячи, потеплілі, викинуто, злітаючи, оголосити, кажучи, потерпівши.

Зверніть увагу! Дієприслівники легко знайти в тексті та відрізнити від інших форм дієслова за характерними суфіксами: **-учи (-ючи), -ачи (-ячи), -ши, -вши**, до яких може приєднуватися постфікс **-ся** (рідше **-сь** у поетичних творах).

213. Утворіть від поданих дієслів дієприслівники. Доберіть до утворених дієприслівників пояснювальні слова, щоб утворилися словосполучення.

Співати, принести, заливати, скакати, написати, падати, впасти.

214. Утворіть від поданих у дужках дієслів дієприслівники і запишіть їх. Визначте вид та час утворених дієприслівників. Поясніть прислів'я.

1. Учись, на інших (дивитись). 2. (Тесати) дерево, кравцем не станеш. 3. (Знати) ремесло, старцювати не будеш. 4. (Згуртуватись), хоч наспіваємось. 5. Не цурайся коня, й трактора (придбати). 6. (Упустити) з гачка рибу, за хвіст не впіймаєш. 7. Краще скласти руки, ніж працювати, (опустити) рукава. 8. Добре (попрацювати), краще відпочиватимеш (*Народна творчість*).

215. Уявіть ситуацію. Ви прийшли до подруги / друга і стали свідком того, як кілька членів сім'ї прикрашають кімнату, готуючись до свята. Складіть у парах діалог, використовуючи дієприслівники, у якому ви дізнаєтеся, до якого свята йде підготовка, хто прикрашає і що саме роблять. Визначте, якого виду і часу дієприслівники ви використали. Яку роль виконують дієприслівники в реченнях?

216. Перекладіть українською мовою інфінітиви та дієприслівники, зверніть увагу на відмінність їх правопису в обох мовах. З перекладеними виділеними дієприслівниками складіть речення.

Mieć – mając, chcieć – chcąc, zechcieć – zechciawszy, czytać – czytając, szarpnąć – szarpnąwszy, pić – pijąc, grzać – grzejąc, biec (biegnąć) – biegnąc, jechać – jadąc.

217. Перепишіть каліграфічно текст. Підкресліть дієприслівники. Укажіть, від яких дієслів і за допомогою яких суфіксів вони утворилися.

Перші законодавчі акти про охорону природних багатств на території сучасної України були видані за часів Київської Русі. Укладаючи ці акти, князі намагалися захистити природу від винищення. Так, «Руська правда» – збірник норм права Ярослава Мудрого – встановлюючи відповідальність за незаконний відстріл бобрів, деяких рідкісних видів птахів, зберегла ці види від зникнення. Створюючи на території своїх князівств заповідні угіддя, регламентуючи полювання та деякі види природокористування, князі оберігали природні багатства (З «*Географічних цікавинок України*»).

Учитель біології запитав у школяра:

- Що це за культура: морква, цибуля, картопля, огірки, буряк?
- Вінегрет, – відповів учень.

§ 25. НЕ З ДІЄПРИСЛІВНИКАМИ

218. Пригадайте правила написання не з дієсловами.

Запам'ятайте! Правопис не з дієприслівниками слід вивчати за тими ж правилами, що й написання не з усіма формами дієслова, крім дієприкметника.

219. Спишіть, перевірте себе за поданим нижче правилом.

- (Не) знають – (не) знаючи, (не) вміє – (не) вміючи,
- (не) волить – (не) волячи, (не) спитати – (не) спитавши,
- (не) дочують – (не) дочуваючи.

Не з дієприслівником пишуть **окремо**. **Разом не** з дієприслівником пишуть тоді, коли дієприслівник без **не** не існує. Наприклад: *не гаючи, не пізнавши, але непокоячись, недооцінюючи*.

220. а) Спишіть. Поясніть написання дієприслівників. Назвіть суфікси, за допомогою яких вони утворились. Яку букву вживають у кінці дієприслівникових суфіксів?

(Не) бажаючи, (не) побачивши, (не) *навидячи*, (не) зловивши, (не) *помітивши*, (не) пускаючи, (не) хтуючи, (не) змивши, (не) подвоївши, (не) відкидаючи, (не) здужаючи, (не) вгаваючи.

б) Складіть із виділеними словами речення.

221. Парна робота. Спишіть, розкриваючи дужки. Позначте й поясніть орфограми, пов'язані з дієприслівником. Підкресліть головні та другорядні члени речень.

1. (Не)сіявши, (не) пожнеш. 2. (Не)знаючи броду, (не) лізь у воду. 3. (Не)подумавши, кілочка (не)затешеш. 4. (Не)розбивши горішка, (не)дістанеш зернятка. 5. Йдучи помаленьку, (не)зайдеш далеченько. 6. (Не)зазнавши поту, (не)зробиш роботу (*З народної творчості*).

 222. а) Утворіть дієприслівники від поданих дієслів. Запишіть їх з **не** разом чи окремо. Поясніть орфограми, зіставляючи написання **не** із формою дієслова, від якої утворено дієприслівник.

Не піклуються, не дбають, неславлять, не *відгукнутися*, не спромогтися, незчутися, не *завезти*, нездужати.

б) Зробіть морфемний розбір дієприслівників, утворених від виділених слів.

 223. Перепишіть, розкрийте дужки та вставте пропущені букви.

1. (Не) торкайся хліба, рук (не) помивши. 2. (Не) протерши очей, (не) дивися у далі. 3. Ходить брехня, вип..наючись боком, бреше брехня, (не) моргнувши оком (*А. Малишко*). 4. І (не) чує дівчина (ні) чого, а біжить, (не) тямлячись, без сліду (*Б. Грінченко*).

§ 26. ДІЄПРИСЛІВНИКОВИЙ ЗВОРОТ

224. Прочитайте. Знайдіть дієприслівники і залежні від них слова. Зверніть увагу на розділові знаки в реченнях. Що вони відокремлюють?

1. Одчиняючи вранці вікно, я раз у раз бачу ряд цвітучих агав.
2. Я подякувала, рушаючи далі. 3. Перескочив рів, скупавшись у материнці і полинах, і знов опинився на стежці (*З тв. М. Коцюбинського*).

Дієприслівник разом із пояснювальними від нього словами називають **дієприслівниковим зворотом (zwrot imiesłowowy)**.

Дієприслівниковий зворот виконує роль обставини. В усному мовленні відокремлюють його паузами, а на письмі – комами: *Антін заснув, не погасивши світла* (М. Коцюбинський).

Одиничний дієприслівник також відокремлюють: *Жевріючи, поволі розгорталась над обрієм лимонна смужка ранкової зорі* (В. Козаченко).

У деяких випадках одиничні дієприслівники і дієприслівникові звороти **не відокремлюють**:

1. Якщо дієприслівникові звороти є однорідними членами з іншими обставинами. Наприклад: *Усі з радісним галасом і випереджаючи одне одного побігли до школи*.

2. Якщо дієприслівникові звороти є фразеологізмами і стоять безпосередньо після присудка: *Дівчата бігли не чуючи ніг*.

3. Якщо дієприслівникові звороти за змістом тісно пов'язані з дієсловом – присудком: *Це креслення варто виконувати користуючись циркулем*.

4. Якщо одиничні дієприслівники стоять після присудка і вказують на спосіб дії (відповідають на запитання *як? яким способом?*): *Співають ідучи дівчата*.

225. Прочитайте. Визначте дієприслівникові звороти, поясніть розділові знаки.

Шуміло море, виграючи на сонці, ваблячи зір заспокійливим синім простором... Марія все стояла на причалі, мовчки проводжаючи катер очима. Потім, мовби схаменувшись, оглянулась і помітила, що біля неї нема вже нікого. Мати клопоталась біля будинку, перемиваючи посуд, батько з хлопцями перетягував балони в склад (Олесь Гончар).

226. Прочитайте. Назвіть дієприслівниковий зворот. Перебудуйте речення так, щоб той же дієприслівниковий зворот стояв у середині і в кінці речення.

Курличучи в безгомінні, пролинув журавлиний ключ (*Л. Дмитерко*).

227. Парна робота. Із поданих слів утворіть словосполучення дієприслівника з іменником. Визначте, якого відмінка вимагає дієприслівник.

Дякують, мати; опанувати, математика; порадитись, з, учитель; розв'язують, задача; запобігти, помилка; попереджують, брат; поставити, за, приклад; навчаються, за, програма; пишуть, на, адреса; навчаються, український, мова.

228. Виконайте тестові завдання.

1. У яких реченнях дієприслівники треба відокремлювати комами?

А На тину півень горланить розчепіривши дзьоба ножицями.

Б Зачувши людину дятел почав цюкати.

В Хлопець біжить не озираючись.

Г Собака набігавшись за день лягає біля багаття.

2. У яких реченнях дієприслівники не треба відокремлювати комами?

А Тугар Вовк не вагаючись кинув сокирою в Бурунду і врятував Максима.

Б Захар Беркут закликав до битви з ворогом і наказував нападати не вагаючись.

В Ведмедиця лежала скулившись і враз скочила на Мирославу.

Г Скулившись у гнізді лежало троє маленьких ведмежат.

229. а) Спишіть, поставте, де потрібно, розділові знаки. Дієприслівникові звороти підкресліть. Визначте, хто виконує дію, названу дієприслівником.

1. З-за рогу будівлі гуркочучи і виблискуючи виїхав новенький зелений автомобіль. 2. Взявшись за руки хлопчики й дівчатка перейшли *подвір'я* – пара за парою як гусенята. 3. Але далі в цех Зоя Дмитрівна нікого не пустила дозволивши дивитись тільки здалека (*О. Донченко*). 4. Ідучи в широкий світ візьму з собою пісню (*Г. Кривда*). 5. Дівчата розходяться співаючи (*І. Кочерга*). Сидіти склавши руки я не можу (*Із підручника*).

б) Зробіть фонетичний розбір виділеного слова.

230. а) Робота в групах. Складіть речення із запропонованими словосполученнями так, щоб утворилася розповідь. Правильно розставте розділові знаки. Поясніть їх вживання.

Не подолавши втоми; своєчасно не продумуючи плану дії; діставшись увечері до міста; точно не пам'ятаючи; переглянувши фільм.

б) Визначте відмінок іменників, ужитих при дієприслівниках.

231. Перебудуйте речення, замінюючи частину складного речення дієприслівниковим зворотом. Поставте розділові знаки.

1. Після того як шахіст зробив перший хід, він уже не сподівався на вигравш. 2. Учні впевнено розв'язували задачі, тому що добре підготувались до контрольної роботи. 3. Якщо не знаєш точного значення слова, звернись до тлумачного словника. 4. Розкрий орфографічний словник, коли сумніваєшся в написанні слова. 5. Якщо зустрінеш слово іншомовного походження, візьми словник іншомовних слів.

232. Складіть речення за поданими схемами.

- _____ дієприсл. зворот
_____ , _____ .
- дієприсл. зворот
_____ , _____ і _____ .
- один. дієприсл.
_____ , _____ .
- _____ один. дієприсл.
_____ .

233. Перекладіть запитання і дайте на них відповідь українською мовою. Запишіть. Зверніть увагу на вживання дієприслівникових зворотів в обох мовах.

1. Co robisz, wchodząc do klasy? 2. Co mówisz, witając kolegów? 3. Na co uważasz, przechodząc przez ulicę? 4. Co robisz, spostrzegłszy zbliżający się samochód? 5. Co mówisz rodzicom, wychodząc z domu?

Послухайте! Так правильно:

користати, користувати(ся) (з кого?, чого?); повідомити кого? (про щось); позичати (чого?); потребувати (чого?); прагнути (чого?); сахатися (кого?, чого?); пропадати (з чого?); пишатися (з кого?, чого?) (ким?, чим?); навчати(ся) (чого?); дотримуватися (чого?); дивуватися (з кого?, чого?) (рідше: кому?, чому? і на що?).

§ 27. ТВОРЕННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКІВ НЕДОКОНАНОГО І ДОКОНАНОГО ВИДІВ

234. Розгляньте таблицю. Розкажіть, як утворюють дієприслівники кожного виду, від яких основ і за допомогою яких суфіксів. Наведіть власні приклади.

Вид і час	На яке запитання відповідає	Від якої основи твориться	За допомогою яких суфіксів	Приклади
Недоконаний теперішній	<i>що роблячи?</i>	Основи дієслова теперішнього часу	-учи (-ючи) від I дієвідміни, -ачи (-ячи) від II дієвідміни	<i>кажуть – кажучи, полюють – полюючи; служать – служачи, сидять – сидячи</i>
Недоконаний і доконаний минулий	<i>що зробивши? що зробивши?</i>	Основи неозначеної форми дієслова доконаного виду	-вши, -ши	<i>гадати – гадавши, добігти – добігши</i>

Дієприслівники недоконаного виду теперішнього часу означають другорядну дію, одночасну з основною, і відповідають на запитання *що роблячи?*: *Навчаючись у школі, я співав у хорі (Я навчався і одночасно співав).*

Дієприслівники недоконаного виду минулого часу означають другорядну дію, яка відбулася в минулому одночасно з основною, і відповідають на запитання *що зробивши?*: *Писавши листи, він згадував маму (Він писав і згадував).*

Дієприслівники доконаного виду минулого часу називають додаткову дію, що відбулася перед основною або одночасно з нею, і відповідають на запитання *що зробивши?*: *Покинувши рідні краї, летять у вирій журавлі (Журавлі спочатку покинули рідні краї і відлітають).*

У дієприслівниках, утворених від дієслів на **-ся (-сь)** після **-учи (-ючи), -ачи (-ячи), -вши, -ши**, зберігається постфікс **-ся (-сь)**: *купаються – купаючись, відмовитись – відмовившись.*

235. До кожного дієслова додайте утворений від нього дієприслівник. Запишіть, позначте суфікс, за допомогою якого він утворився. Зробіть висновки про те, як утворюють дієприслівники.

Нести, носити, вести, водити, везти, возити.

- 236.** а) Спишіть, підкресліть дієприслівники та визначте їх вид. Назвіть суфікс, за допомогою якого утворений кожний дієприслівник.

Настав день, коли вода з річки потекла по каналу, даючи життя новим садам, виноградникам і полям. Прибувши в долину річки, цар Урарту навіть відклав *жертвоприношення*. Покликавши до себе *різьбяра* по каменю, наказав йому висікти *пам'ятний* напис. Висікаючи

ці рядки, різьбяр, напевно, бачив перед собою тисячі *виснажених*, схудлих від голоду людей, які спорудили канал, маючи в руках лише залізну кирку і молот. Ці трудівники повинні були падати на землю перед царем і лежати в поросі, не сміючи підняти голови. Прочитавши напис, ми розуміємо, що *невідомі* будівельники увінчали пам'ять про себе (*Із журналу*).

б) У виділених словах назвіть і поясніть орфограми.

- 237.** а) Запишіть окремо дієприслівники недоконаного і доконаного виду, додаючи форму дієслова, від якого утворено дієприслівник. Виділіть твірну основу і дієприслівниковий суфікс. Поясніть, чому використовують саме такий суфікс для творення відповідного дієприслівника.

Зразок: Відпливаючи – відпливати. Замисливши – замислити.

Пророкуючи, пожовтівши, поновлюючи, лазячи, повеселівши, сплівши, підвозячи, пробігши, кажучи, повзучи, лежачи, спікши.

- 238.** Робота в групах. Утворіть дієприслівники від дієслів, позначте суфікси дієприслівників, визначте вид. Складіть із ними речення.

Нести, подорожувати, бачити, підносити, подолати, зняти, звірити, пролізти.

- 239.** Поясніть, як ви розумієте рядок з поезії Ігоря Муратова: *Мицню беручи. Віддавши, багатю*. Поясніть уживання в цих реченнях розділових знаків. Визначте форми дієприслівників у реченнях.

- 240.** Прочитайте текст. Знайдіть дієприслівники, визначте час, вид. Укажіть дієслова, від яких утворено ці дієприслівники.

Навчаючись у школі, ви запам'ятовуєте багато інформації. Це ви робите, опираючись на пам'ять. Однак дехто скаржиться: «Я не можу запам'ятати». Не можете чи не вмієте? Можемо вам допомогти. Вивчаючи вірш, працюйте по десять хвилин щодня кілька днів поспіль, а не упродовж години в день. Із двох тем починайте з най-

більшої. Важкий матеріал, вивчений увечері, повторіть зранку. Можна завчити формули, дати чи правила, поклавши їх на якусь мелодію або заримувавши (З «Енциклопедії для підлітків»).

241. Прочитайте фразеологізми. Назвіть у них дієприслівники спочатку недоконаного, а потім dokonаного виду. Три фразеологізми введіть у просте речення і запишіть. Чи виділите їх комами? Поясніть.

Не покладаючи рук; не довго думаючи; не моргнувши оком; не жаліючи сил; засукавши рукава.

242. а) Прочитайте усмішку.

Стоїть Івась, похнюпивши голову.

– Чого ти зажурений?

– Та я мав дві солодкі груші, одну для себе, а другу для сестрички. Грушка сестри десь пропала.

б) Знайдіть в усмішці дієприслівник і визначте його вид.

243. Виправте помилку в побудові речення. Аргументуйте.

Готуючись до зими, старанно заклеювались вікна.

Зверніть увагу! У реченнях із дієприслівниковим зворотом, який означає додаткову дію, має бути головна дія, яку виражає особова форма дієслова-присудка: *Відчинивши вікно* (додаткова дія), *ми побачили* (основна дія) *веселку*.

244. Відредагуйте речення та запишіть. Які помилки були допущені при побудові речень?

1. Переходячи долину, нас у дорозі застав дощ. 2. Відспівавши цей концерт, нам аплодували глядачі. 3. Приїхавши в місто, нас вразила краса його будівель. 4. Повернувшись з прогулянки, уроки робилися легко.

245. а) Замініть, де це можливо, форми дієслів дієприслівниками. Запишіть перероблений текст. Виділіть комами й підкресліть дієприслівникові звороти.

Вересневими вечорами не тільки в лісі, а й у парку можна побачити дрімлюг. Вони залишили рідні ліси, мандрують на південь до місця зимівлі. Вдень дрімлюги сидять нерухомо на землі або на товстому гіллі, заплющили очі і дрімають. А ввечері вилітають розшукувати їжу. Полюють ці птахи на комах, яких ловлять своїм широким дзьобом просто на льоту (За В. Пархоменком).

б) Розберіть один із дієприслівників як особливу форму дієслова, використайте подану нижче схему.

Послідовність розбору дієприслівника як особливої форми дієслова

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (форма дієслова).
3. Вид (доконаний і недоконаний).
4. Час (теперішній і минулий).
5. Синтаксична роль (обставина).

Зразок розбору дієприслівника, використаного в реченні:

Не посіявши, не збереш.

Не посіявши – дієсл. (дієприсл.), док. в., мин. ч., обстав.

246. Запам'ятайте стійкі звороти та їх значення. Складіть речення з двома із них.

Дивлячись у корінь (вникаючи в суть); маючи хист (бути здібним до чогось); чухаючи потилицю (запізно шкодувати); зводячи рахунки (розправлятися з кимсь); обливаючись потом (важко, докладуючи великих зусиль).

247. Перекладіть речення українською мовою. Зверніть увагу на розділові знаки в реченнях польською та українською мовами.

1. Wieczorem leżąc w łóżku, powtarzałem sobie w pamięci strofy mojego wiersza (В. Осуховська-Орловська). 2. Wichry, przelatując nad zmartwiałą puszcza, swym świstem grozę dzikiej powiększą natury (А. Асник). 3. Sójka skrzekocząc po gałęziach lata (Ч. Мілош). 4. Gerald wstrzymał konia, przeciskając się do skalnej ściany (А. Сапковський).

– Павлику, будь обережний з молотком, не вдар себе по пальцях.
– Я не вдарю, мамусю. Гвіздок тримає Оля.

248. Дієприслівники є в кожному реченні, окрім:

1. Настає літо, і, розлившись нестримною повінню, хату затоплює зелень: здіймаються темно-зелені хвилі кукурудзи, водоспадами плетється витка квасоля, пливають ясночолі соняшники.

2. Опам'ятавшись, князь звелів слугам принести золоту чашу, щоб прийняти безцінний дар.

3. З кутів даху спускають свої вуса-щупальця потворні дельфіни, їхні хвости, переплітаючись, моторошно виглядають на тлі неба.

4. Та чи можна відшукати слово, щоб назвати те, що тріпоче під лівим крилом журавля і веде його тисячоверстя до рідного гнізда?

5. Струшуючи пилوک з екзотичних квітів, метелик перелітав від кущика до кущика.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке дієприслівник?

2. Які граматичні ознаки дієслова і прислівника має дієприслівник?

3. Що спільного і відмінного між словами *переконавши*, *переконати* і *переконали*?

4. Чи можна за суфіксами дієприслівників визначити їх вид?

5. Які дієслівні основи служать для творення дієприслівників доконаного та недоконаного видів?

6. Що таке дієприслівниковий зворот? Які розділові знаки ставлять при ньому?

7. Коли дієприслівниковий зворот не виділяють комами?

8. У яких випадках одиничний дієприслівник не виділяють комами?

9. Як ви напишете дієприслівники *не/ вгаваючи*, *не/ дочуваючи*, *не/ сподіваючись*? Чому?

10. У яких випадках пишуть *не здужаючи* і *нездужаючи*?

Послухайте! Так правильно:

Дорогою трапляються старовинні садиби (а не зустрічаються).

Ця квітка росте по всій Англії (а не зустрічається).

Серед цих книжок трапляються й такі, що... (а не зустрічаються).

Бувають і такі випадки, коли... (а не зустрічаються).

Серед експонатів можна побачити (знайти) й такі, як... (а не зустрічаються).

Тут можна натрапити і на деякі тропічні рослини (а не зустрічаються).

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ДІЄПРИСЛІВНИК»

249. Виконайте рівневі завдання за варіантами.

Варіант 1

I рівень

1. Укажіть серед поданих слів дієприслівник

- А дзвеніти
- Б замріяний
- В співаючи
- Г малювати

2. Який з дієприслівників належить до доконаного виду?

- А кліпаючи
- Б шукаючи
- В захопивши
- Г роблячи

II рівень

3. Ужитий у поданому реченні дієприслівник виконує синтаксичну роль.

Зорі горіли яскраво, променисто відбиваючись у воді (С. Скляр-ренко)

- А підмета
- Б присудка
- В означення
- Г додатка
- Д обставини

4. Запишіть слова, розкрийте дужки.

(Не) втомившись, (не) навидячи, (не) дочувши, (не) покоячись, (не) чуючи, (не) примітивши, (не) застрігши.

III рівень

5. Спишіть, розставте розділові знаки.

Застукали тяжкі краплини спадаючи з листя і квіту на землю зашуміла трава зводячись і підстрибуючи вгору (М. Стельмах).

IV рівень

6. Напишіть невеликий твір “Що означає бути відповідальним”, використовуючи дієприслівникові звороти та дієприслівники.

Варіант 2

I рівень

1. Укажіть серед поданих слів дієприслівник

- А очолювати
- Б зазеленілий
- В зеленіючи
- Г зеленіти

2. Який з дієприслівників належить до недоконаного виду

- А змарнувавши
- Б прощаючи
- В списавши
- Г захотівши

II рівень

3. Визначте синтаксичну роль дієприслівника в поданому реченні.

Микола довго тренувався, готуючись до змагань.

4. Запишіть слова, розкрийте дужки.

(Не) хтуючи, (не) знаючи, (не) волячи, (не) працюючи, (не) доївши, (не) прибігши, (не) доїжджаючи.

III рівень

5. Спишіть, розставте розділові знаки.

Обходячи ліси вибираючи найзручніше місце вони зустрілися з людьми.

IV рівень

6. Напишіть невеликий твір «Мої обов’язки в сім’ї», використовуючи дієприслівники та дієприслівникові звороти.

Розв’яжіть ребус.

ПРИСЛІВНИК

Це потрібно знати:

що таке прислівник;
види прислівників за значенням.

Цього необхідно навчитися:

правильно вимовляти і писати прислівники;
утворювати форми ступенів порівняння
прислівників.

Це треба запам'ятати:

правопис прислівників.

Над цим варто замислитися:

«Де грамотні люди, там біди не буде»
(*Нар. творчість*).

§ 28. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

250. а) Пригадайте, що ви знаєте про прислівник.

б) Випишіть із тексту словосполучення із прислівниками. З якими частинами мови прислівники утворюють словосполучення? У яких словосполученнях вони означають ознаку дії, ознаку предмета?

1. Жайворонки багато й довго співають – на погоду. 2. Птахи восени летять низько – на холодну зиму, а високо – на теплу. 3. Дуже рано опадає листя – буде рання зима. 4. Дим піднімається стовпом угору, вугілля у вогнищі швидко покривається попелом – бути ясній погоді (*Нар. прикмети*).

в) Чи змінюються прислівники подібно до іменників, прикметників чи дієслів? Якими членами речення вони виступають?

Прислівник (przysłówek) – це самостійна незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії чи стану, ознаку іншої ознаки, рідше – ознаку предмета: *працювати сумлінно, сміятися весело, дуже гарно, шлях направо*.

Прислівники відповідають на запитання *як? коли? де? куди? звідки?*

Наприклад: (*як?*) *весело*; (*коли?*) *влітку*; (*де?*) *вгорі*; (*куди?*) *далеко*; (*звідки?*) *здалеку*.

Прислівники в реченні найчастіше зв'язані з дієсловами: *посіяв (коли?) торік; пишеш (як?) чисто; ідеш (куди?) додому*. У реченні вони найчастіше виконують роль другорядних членів.

251. Розгляньте таблицю і дайте відповіді на подані нижче запитання.

Розряди прислівників за значенням

Розряд прислівника	На які запитання відповідають	Приклади
1. Способу дії	<i>як? яким способом? подібно до чого? подібно до кого?</i>	<i>швидко, високо, по-нашому, по-дитячому, мимохідь, добре</i>
2. Міри і ступеня дії	<i>скільки? якою мірою? як багато? наскільки?</i>	<i>надто, надзвичайно, недостатньо, дуже</i>
3. Часу	<i>коли? відколи? доки? з якого часу? до якого часу?</i>	<i>завтра, тепер, учора, ранком, щохвилини, з давніх-давен, завжди</i>
4. Місця	<i>де? куди? звідки? у якому напрямку?</i>	<i>навколо, тут, скрізь, усюди, лісом, праворуч, згори, здалека, униз</i>
5. Причини	<i>чому? через що? з якої причини? від чого?</i>	<i>згарячу, зосліпу, зопалу, спросоння, мимоволі</i>
6. Меті	<i>для чого? навіщо? з якою метою?</i>	<i>наперекір, навмисно, на радість, на зло</i>

- а) На які розряди за значенням розподіляють прислівники?**
- б) Які морфологічні ознаки має прислівник?**
- в) Яким членом речення найчастіше виступає ця частина мови?**

252. а) Прочитайте. Випишіть прислівники. Над кожним надпишіть запитання, на яке відповідає, укажіть його розряд.

Двічі, дві, потім, стояти, стоянка, завжди, той, навстоячки, на-завжди, моє, миє, по-моєму, куди, по-доброму, добро, дуже, поду-жав, учора, учорашній, спересердя, сердитися, тихий, уголос, го-лос, тут, спросоння, соня, сон, сонний, сніжно, сніжинка.

б) Укажіть, який розряд за значенням прислівника є зайвим у рядках:

1. Неуважно, спокійно, чудно, уночі, пронизано.
2. Щойно, навесні, день у день, тричі, надворі.
3. Угору, нашвидку, далеко, ліворуч, униз.
4. Спросоння, згарячу, по-дружньому, спересердя, знічев'я.

253. Укажіть прислівники в тексті. Визначте, що вони означають та на які запитання відповідають.

Споконвіку воюючи з ворогами, споконвіку то нападаючи, то від-чайдушно відбиваючись від них, напружуючи через це свої фізичні,

розумові і моральні сили, показуючи справжні чудеса хоробрості, козаки своїми подвигами викликали мимоволі в сучасників почуття подиву і несамохіть змушували інших прославляти козацьку відвагу та всі козацькі діяння. Так народилося безліч справді художніх народно-козацьких дум та народно-козацьких пісень, що вражають і незрівнянною красою, і гармонійними мелодіями, і цілковитою злагодою з історичною правдою, і надзвичайно теплим почуттям, у них захованим, і прекрасним трагізмом, що викликає сльози у слухача (За Д. Яворницьким).

254. а) Прочитайте речення. Зверніть увагу на те, яку синтаксичну роль у них виконують прислівники.

1. *Ліворуч* стоять дівчата. – Обставина (пояснює дієслово).
2. Дорога *ліворуч* була кращою, найкоротшою. – Означення (пояснює іменник).
3. На вулиці *пусто і спокійно*. – Виконує роль присудка.
4. *Не зовсім* зелене листя було на деревах. – Обставина (пояснює прикметник).

б) Складіть і запишіть власні речення за зразком речень із вправи.

255. Гра «Буква-прислівник». Доберіть якнайбільше прислівників, які б починалися з певної букви алфавіту.

256. а) Замініть фразеологізми близькими за значенням прислівниками з довідки, переклавши їх українською мовою.

- 1) Одна нога тут, а друга там.
- 2) Ніс у ніс.
- 3) До останньої нитки.
- 4) Голкою ніде ткнути.
- 5) Бурмотіти під носа.
- 6) На одній ноті.
- 7) Знати як облупленого.
- 8) На власні очі.
- 9) З першого слова.
- 10) Слово по слову.
- 11) Як сніг на голову.

Довідка: raptem, szybko, bardzo ciasno, cicho, sam na sam, blisko, jedno za drugim, od razu, bardzo dobrze, monotonnie, na wskroś.

б) Доберіть антоніми до прислівників, перекладених українською мовою.

Розрізняйте! Вірно – правильно.

Помилково вживають слово *вірно* в значенні «правильно»: *вірно сказав, вірно розв'язав, вірно пояснив*. Українською літератур-

ною мовою треба говорити: *правильно сказав, правильно розв'язав, правильно пояснив*. Так само й підтвердження, згоду з висловленим передаємо словом *правильно*.

Слово *вірно* вживається в сполученні з дієсловами *дружити, служити*: *вірно дружити, вірно служити*.

257. Напишіть невеликий твір (6–8 речень) на тему «Що означає вірно дружити?». Використайте прислівники у творі.

§ 29. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

258. Утворіть і запишіть прислівники від поданих якісних прикметників.

Стрункий, якісний, зручний, вдалий, відомий, бадьорий, дужий, грайливий, ніжний, жорстокий, малий, охайний, привітний, рішучий, радісний, стрімкий, яскравий.

Прислівники, які утворюють від якісних прикметників, мають ступені порівняння.

Прислівники, як і якісні прикметники, мають **вищий** і **найвищий** ступені порівняння.

Ступені порівняння прислівників

Форма	Спосіб творення	
	вищий	найвищий
Проста	Додаванням до прислівника суфіксів -ш- (-іш-) : <i>глибоко – глибше</i> <i>темно – темніше</i>	Додаванням до простої форми вищого ступеня прислівника префікса най- , для підсилення значення – префіксів що-, як- : <i>найглибше, якнайглибше;</i> <i>найтемніше, щонайтемніше</i>
Складена	Додаванням до звичайного прислівника слів більш (менш) : <i>більш глибоко</i>	Додаванням до звичайного прислівника слів найбільш (найменш) : <i>найбільш глибоко</i>

Примітка. Деякі прислівники вищого і найвищого ступенів утворюють від прислівників з іншим коренем:

добре – краще – найкраще

мало – менше – найменше

погано – гірше – найгірше

багато – більше – найбільше

259. а) Прочитайте текст, зверніть увагу на виділені слова. Від яких слів і за допомогою яких засобів вони утворилися?

Тривалість життя у тварин неоднакова. Наприклад, вік миші маленької – 2,5 року, *довше* живуть вовк, олень, рись – до 20 років, і *найдовше* слон – до 87 років. Дуже велика різниця між тваринами у швидкості пересування. Зокрема, *найповільніше* рухається слимак, *значно швидше* бігає більшість ссавців і *найшвидше* серед них гепард – до 140 км на годину (*З енциклопедії про тварин*).

б) Проблемне запитання. Чи є правильною форма *більш швидше*?

260. а) Прочитайте текст. Визначте його стиль і тип мовлення.

б) Визначте ступінь порівняння прислівників та його форму, а також спосіб творення.

Сходження на Говерлу нам видалося спочатку приємною прогулянкою. Милуючись краєвидами Карпат, ми дихаємо на повні груди запашним повітрям, жартуємо. Але чим вище піднімаємося, тим повільніше рухаємось. Лямки рюкзаків дедалі сильніше в'їдаються в плечі, а ноги, здається, поволі наливаються свинцем.

Найважче долаються останні пів кілометра. До вершини вже зовсім близько, але сили вичерпалися: тяжко дихати, колотиться в грудях серце, тремтять ноги. Дехто не витримує і сідає, дехто повзе на чотирьох.

І ось вершина. *Найтяжче* позаду. Ми стаємо в коло і радісно співаємо. Відсталі поспішають до нас (*Із журналу*).

в) Визначте, до якої частини мови належить виділене слово.

Учитель запитує Миколу:

– Якого роду слово «хлопчик»?

– Хлопчачого, – відповів той.

261. а) Утворіть від першої групи прислівників просту і складену форми вищого ступеня порівняння, а від другої групи – форму найвищого ступеня порівняння прислівників.

1. Далеко, зручно, глибоко, нестямно, несамовито, сухо, різко, дорого, спокійно, невторимо, гарно, рано.
2. Різко, голосно, просто, коротко, цілеспрямовано, вузько, часто.

Зверніть увагу! При творенні ступенів порівняння прислівників відбуваються ті самі чергування й зміни, що й при творенні ступенів порівняння якісних прикметників.

Порівняйте:

Прикметники	Прислівники
Випадання суфіксів -к-, -ок-, -ек-	
<i>солодкий – солодший</i>	<i>солодко – солодше</i>
<i>глибокий – глибший</i>	<i>глибоко – глибше</i>
<i>швидкий – швидший</i>	<i>швидко – швидше</i>
Зміна приголосних г, ж, з – жч	
<i>дорогий – дорожчий</i>	<i>дорого – дорожче</i>
<i>тяжкий – тяжчий</i>	<i>тяжко – тяжче</i>
<i>близький – ближчий</i>	<i>близько – ближче</i>
Зміна с, ст – щ	
<i>вищий (від високий)</i>	<i>вище (від високо)</i>
<i>кращий (від красивий)</i>	<i>краще (від красиво)</i>
<i>товщий (від товстий)</i>	<i>товще (від товсто)</i>

б) Складіть три-чотири речення, використовуючи форми обох ступенів порівняння прислівників. Доберіть усно до прислівників антоніми.

в) Проблемне запитання. Чи сполучення *дуже високо, сильно гаряче* – це складені форми вищого ступеня порівняння прислівників?

Запам'ятайте! Слова *ще, трохи, значно, більш-менш, куди, сильно, дуже* не творять, а лише підсилюють вищу міру ознаки: *ще сильніше, куди швидше*.

Зверніть увагу! Форми ступенів порівняння прислівників залежать від дієслова, відповідають на запитання *як?* і в реченні виступають обставиною, а форми ступенів порівняння прикметників пояснюють іменники, відповідають на запитання *який? яка? яке?* і в реченні виконують роль присудка або означення.

262. а) Прочитайте і порівняйте виділені слова як частини мови. Який висновок ви зробили? Порівняйте його з поданими вище відомостями.

Це дерево *вище* за інші. – Полонини починаються *вище*.

Озеро Байкал *глибше* за Каспійське море. – Копає *глибше*.

Вибери собі *найкраще* яблуко. – *Найкраще* твір написав Сашко.

б) Ситуативне завдання. Уявіть себе вчителем/вчителькою. Як би ви пояснили учням граматичний матеріал про ступені порівняння прислівників. Складіть алгоритм ваших дій і запишіть.

263. а) Прочитайте. Випишіть прислівники.

Відвертість – запорука справжньої дружби. Для товариських стосунків відверті *бесіди* набагато важливіші за красиву зовнішність, уміння весело проводити вільний час. Але навіть у товариських людей щирі довірливі стосунки не виникають миттєво. Потрібен час, щоб добре пізнати одне одного.

Дружба – це відчуття щастя. По-справжньому щасливі люди поводяться розкуто, не намагаються підлаштувати когось під себе.

Щирий друг – це людина, яка сприймає тебе з усіма твоїми вадами і впевнена у твоїй неповторності, яка глибоко цікавиться твоїм життям, відверто радіє твоїм успіхам і щиро переживає твої негаразди (*З газети*).

б) Утворіть від вписаних слів (де це можливо) просту і складену форми ступенів порівняння. Доберіть синоніми до виділеного слова.

264. Прочитайте речення. Знайдіть форми вищого ступеня порівняння прислівників. Випишіть їх і перекладіть українською мовою. Порівняйте форми прислівників в обох мовах.

1. Czekać księcia pod Kamieńcem było jeszcze gorzej (*Г. Сенкевич*).
2. Młoda z młodym prędzej porozumie się aniżeli z nami, starymi (*Б. Прус*).
3. Pokaż mi swój wierszyk, a ja powiem ci, czemu nie powstał ani wcześniej, ani różniej (*В. Шимборська*).
4. I siecze deszcz, i świszcze wiatr, głośniej sie potok gniewa (*А. Асник*).

265. Парна робота. Перепишіть прислів'я, вставте замість прислівників у дужках їхні форми вищого ступеня.

1. (Мало) говори, (багато) слухай.
2. (Добре) гірка правда, ніж солодка брехня.
3. Нехай (погано), аби інше.
4. Поволі їдь, то (далеко) заїдеш.
5. Скрипливе дерево живе (довго).
6. У гостях добре, а вдома (добре).

§ 30. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

266. а) Пригадайте способи творення слів. Наведіть приклади.

б) Прочитайте, знайдіть у тексті прислівники і визначте спосіб їх творення.

Лісова дорога, якою ми, здається, ніколи не ходили, раптом повернула вбік, і поміж дерев срібно заблищало спокійне плесо озера. Коли ми підійшли ближче, то побачили, що воно було майже кругле і набагато більше, ніж попереднє озерце – близько чотирьохсот метрів ушир. Довкола озера стояли підряд дуби і заглядали у воду.

в) Поясніть, як ви визначаєте спосіб творення слів.

267. Доведіть, що серед поданих сполучень слів є прислівники.

Падати каменем, дивитися звіром, летіти стрілою, жити по-новому, бігти підтюпцем, їсти поспіхом, йти повагом.

268. а) Доберіть до поданих слів, сполучень слів та словосполучень спільнокореневі прислівники і запишіть їх.

Кожного ранку, в один час, присідаючи, семеро, права рука, винний, кінець, цей рік, початок, правда.

б) Складіть з трьома-чотирма прислівниками речення.

269. а) Робота в групах. Спишіть і визначте спосіб творення прислівників, виділяючи в них словотворчі засоби.

Ніколи, вголос, мовчки, гарно, по-козацькому, зверху, боляче, швидко-швидко, ліворуч, босоніж.

б) Зробіть висновок про те, від яких частин мови можна утворювати прислівник. За потреби використайте таблицю.

Способи творення прислівників

Спосіб словотворення	Приклади
1. Префіксальний	<i>світло</i> – <i>засвітло</i> ; <i>багато</i> – <i>небагато</i> <i>скільки</i> – <i>ніскільки</i> ; <i>чому</i> – <i>причому</i>
2. Суфіксальний	<i>чисто</i> – <i>чистісінько</i> <i>коли</i> – <i>колись</i> <i>дбайливий</i> – <i>дбайливо</i> <i>два</i> – <i>двічі</i>
3. Префіксально-суфіксальний	<i>новий</i> – <i>по-новому</i> <i>далекий</i> – <i>здалеку</i> <i>темний</i> – <i>затемно</i> <i>верх</i> – <i>наверху</i>
4. Перехід інших частин мови в прислівник	<i>жаль</i> – ім. чол. роду <i>жаль</i> – присл. <i>гаряче</i> – прикм. сер. роду <i>гаряче</i> – присл.
5. Складання слів, однакових чи близьких за змістом	<i>ледве</i> – <i>ледве-ледве</i> , <i>тяжко</i> – <i>тяжко-важко</i>
6. Злиття основ слів	<i>праворуч, запанібрата, натщесерце, мимоволі, горілиць, утридорога</i>

270. Випишіть із поданого тексту прислівники. Перекладіть їх українською мовою. Порівняйте, як утворені форми прислівників в обох мовах.

Pewnego razu podróżni powzięli zamiar wspiąć się na szczyt wysokiej góry. Dróżka, którą podróżni wolno, krok za krokiem wspinali się w górę, wiła się jak wąż wśród drzew i zielonych łąk – to znów skręcała wokół skał, to w lewo, to w prawo, znów wracała z powrotem i wciąż wyżej i wyżej. Wkrótce podróżni weszli w mgłę, która była tak gęsta, że o parę kroków nic nie mogli zobaczyć. Nie była to mgła, lecz chmura. Kto w tym czasie spoglądał z podnóża góry, temu się zdawało, że między wierzchołkami gór przesuwają się białe obłoki. Naszym podróżnikom obłoki ten był zwykłą, bardzo gęstą mgłą. Wkrótce obłoki pozostały w dole i stały się podobny do białej wełny (*Із підручника*).

271. Гра «Хто швидше?». Прочитайте. Висловіть свої враження про вірш. Знайдіть прислівники і визначте спосіб їх творення.

До мене смуток знов прийшов,
прийшов до мене близько-близько,
зітхнув, схилився низько-низько
і слів для мови не знайшов.
До мене мрія підійшла,
поклала руку ніжно-ніжно
і враз заплакала невітшно,
і біля ніг моїх лягла.
І довго втрюх сиділи ми
в вечірній сутіні, як сови...
Були в нас скінчені розмови:
ми ждали тиші і п'їтьми.

(Олександр Олесь)

272. а) Прочитайте і визначте, до яких частин мови належать омо-німічні слова. Розкажіть, як ви розрізняєте прислівники від однозвучних іменників, прикметників, числівників, займенників з прийменниками.

Жити по-новому, по новому мосту; вийшло по-твоєму, по твоєму двору; видно зверху, з верху гори.

б) Якщо виникають труднощі у виконанні завдання, зверніть увагу на поданий нижче зразок міркування.

Поміркуйте. *Зростали (як?) вкупі.* Слово *вкупі* означає спосіб дії, залежить від дієслова, не змінюється, у реченні виступає обставиною. Отже, це прислівник.

Переховували (в чому?) в купі. Слово *купа* означає предмет, вжито у формі місцевого відмінка однини, належить до жіночого роду, у реченні виступає додатком. Отже, *в купі* – це іменник з прийменником.

Прислівники, що пишуть разом, треба відрізнати від однозвучних з ними форм непрямих відмінків іменників, прикметників, числівників та займенників з прийменниками, які пишуть окремо. Розрізнати прислівники від іменних частин мови можна за значенням, граматичними ознаками, запитаннями, синтаксичними зв'язками, роллю в реченні. Наприклад: 1. *Вони зростали вкупі.* 2. *У купі піску лежало каміння.*

273. Спишіть, розкрийте дужки. Поясніть, як ви розрізняєте прислівники й омонімічні іменники, прикметники, числівники та займенники.

1. (З) верху цього не видно. – (З) верху гори видно далеко.
2. Якщо (на) пам'ять не покладаєшся, запиши. – Завчити правило (на) пам'ять. 3. (В) останнє ми бачились минулого року. – Ми домовились про це (в) останнє наше побачення. 4. Твір написаний (на) швидку. – (На) швидку їзду не розраховуйте. 5. Вилийте воду не (в) перше, а (в) друге відро. – (В) перше зустрілися давно, а тепер зустрілися в (друге). 6. (По) тому вікно погасло і знов засвітилось. – (По) тому березі річки ходили люди.

274. Порівняйте українські і польські прислівники. Зверніть увагу на відмінності їх творення, вживання та правопису.

Тут, сюди – tu (tutaj)
там, туди – tam, do tam
де-не-де – gdziegdzie
гарнесенько – bardzo dobrze
тихесенько – cichutko
швидко – prędko
пішки – piechotą
цілком – całkowicie
влітку – latem
навесні – wiosną
навпомацки – omackiem, po omacku
двічі – dwukrotnie, dwa razy
лежачи – na leżąc
недаремно – nie darmo, nie na darmo
куди – dokąd
по-своєму – po swojemu

наосліп – na ślepo
вліво – w lewo
віддавна – od dawna
забагато – za dużo
углиб – w głąb
угорі – w górze
поодинці – pojedynczo
знизу – z dołu
по-перше – po pierwsze
утрьох – we troje
потрохи – po trochu
навздогін – w ślad
наздогад – na chybił trafił
напівлежачи – pół leżąc
впівоберта – w pół obrotu
по-божому – po bożemu

275. Складіть речення з поданими прислівниками та однозвучними іменниками з прийменниками.

Надворі – на дворі, набік – на бік, угору – у гору, доволі – до волі.

276. Порівняйте виділені слова. Поясніть, які з них є прислівниками, а які – дієприслівниками.

Юрко читає *сидячи*. – *Сидячи* на дивані, Микола дивиться телевізор.

Стоячи біля дошки, Мишко відповідає на запитання вчительки. – Оксана пише *стоячи*.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке прислівник?
2. Які морфологічні ознаки має прислівник?
3. Яку синтаксичну роль виконує у реченні?
4. Назвіть групи прислівників за значенням. Наведіть приклади.
5. Як і від яких прислівників утворюють ступені порівняння?
6. Які є способи творення прислівників? Наведіть приклади.

§ 31. НАГОЛОС У ПРИСЛІВНИКАХ

277. а) Прочитайте і дослідіть, чи наголос у прислівниках завжди зберігається на тому складі, що й у словах, від яких вони утворені.

1. Мужній – мужньо, сильний – сильно, рішучий – рішуче, темний – затемна, довгий – надовго, зустріч – назустріч, вечір – щовечора. 2. Близький – близько, веселий – весело, глибокий – глибоко, віки – навіки, на бік – набік, на сміх – насміх, очі – позаочі.

б) Зіставте свої висновки з поданими нижче відомостями.

Наголос на перший склад переноситься в прислівниках на **-о**, що утворені від прикметників з наголосом на закінченні: *міцний – міцно, прудкий – прудко*. Відбувається також перенесення наголосу з кореня на префікс у деяких прислівниках, утворених префіксальним способом від іменних частин мови: *сліпий – зосліпу, рука – поруч*.

У складних прислівниках, утворених злиттям основ, наголос може падати і на першу, і на другу основу: *праворуч – праворуч, потойбік – потойбік*.

Окремі прислівники мають подвійний наголос: *натроще, наголо, надвоє, нарізно, нарівні, навіл, навскіс, нашвидкуруч*.

278. Запишіть і запам'ятайте прислівники із ненаголошеним префіксом.

Надворі, навколо, насілу, назад, навіворіт, нарешті, наверх, наголову, насамперед, назовні, надовго, навскач, наосліп, навзрід, навкарачки, навсідячки, навшпінках, навесні, нагорі, напередодні, наостанку, начетверо.

279. Парна робота. Прочитайте вголос прислівники з префіксами **за-**, **зо-**, **по-**, правильно наголошуючи їх.

1. З наголосом на префіксі: *заново, засвітла, замолоду, загода, зовсім, зопалу, зосліпу, зозла, зокола, попросту, побіч, поряд, попліч, потай, поночі, порізно*.

2. З ненаголошеними префіксами: *затёмна, завідна, зарання, закоротко, задóвго, заодно, залюбки, потіху, помалу, порану, попереду, позаду, поблизу, поодінці, позао́чі, по-мо́єму.*

280. Робота в групах. Прочитайте вголос прислівники, утворені різними способами, правильно наголошуючи їх. Укажіть способи творення цих прислівників.

1. З наголосом на першому складі: *згарячу, здалеку, звисока, злегка, звільна, спроста, осторонь, безвісти, вроздріб, підтюпцем, хороше, боляче.*

2. З наголосом на другому й наступних складах: *допізна, досхо-чу, спогорда, сутужно, праворуч, ліворуч, опівночі, пліч-о-пліч, віч-на-віч, всього-на-всього, раз по раз.*

3. З подвійним наголосом: *надвечір, дочиста, дого́ла, спóвна, водно́час, босóніж, горі́лиць, до́лілиць, голі́руч, обі́руч, га́ряче, ба́йдуже, слідо́м, шко́да, за́вжди, прітьма́, прітьмо́м.*

281. Запишіть речення, вказуючи наголос у прислівниках. Укажіть спосіб творення прислівників.

1. Довкруги – океан сонця, простори, що пахнуть вічністю... 2. Допізна того вечора жевріло на березі самотнє вогнище. 3. Деревастояли обіруч голі, але вже відчувалося, що їм хочеться зазеленіти. 4. Повітря було наскрізь сухе, не випадала навіть роса на світанку. 5. Опівночі зірвався вітер. 6. Попереду з-за гори вставала синя хмара. 7. Відчувши, що зморився, Дорошенко приліг, випростався на траві горілиць (*З тв. Олеся Гончара*).

282. До поданих дієслів доберіть по чотири-п'ять прислівників і запишіть. Позначте в прислівниках наголос.

Зразок: Боротися (як?) *стійко, наполегливо, рішуче, безстрашно.*

Ходити (де?), розповідати (як?), бігати (як часто?), червоніти (чому?), прокидатися (коли?).

§ 32. НАПИСАННЯ НЕ І НІ З ПРИСЛІВНИКАМИ

283. Прочитайте. Поясніть написання *не* з іменниками та прикметниками, прислівниками.

Серед дня, у неділю, розгулялась небувала негода, хоч зранку на небі не було жодної хмаринки, тільки дуже парило. Невгамовні ластівки шугали над луками, кричали ворони. Горизонт над нескінченним простором моря був затягнутий немовби сіруватим туманом.

Але то був не туман, а хмари, які спочатку, здавалось, стояли непорушно, але потім густішали і грізнішали.

Не дощ, а злива з градом сипонула опівдні. Одночасно налетів нехолодний, але дуже сильний вітер. Він шумно розгулював у кронах дерев, ламав їх і все намагався нагнути тополі до самої землі (Із журналу).

284. Спiшіть, розкрийте дужки. Звірте написання останнього слова з відомостями, що подаються нижче. Назвіть відомі вам пунктограми.

1. Було щось (не) вимовно життєдайне у цьому сонячному дощі, і всі це відчули (О. Довженко). 2. (Не) вчасно горить наш великий іскристий костер (В. Бичко). 3. Жайворонок підлетів (не) високо й повиснув, мов на ниточці (Ю. Яновський). 4. Швидко, (не) влови-мо пливе година за годиною, день за днем (І. Франко). 5. Робота виконана (не) вчасно, а з великим запізненням. 6. Надворі ще (не) холодно.

Зверніть увагу!

Коли прислівник виступає в реченні присудком, то його пишуть з **не** окремо. 1. *Не можна дозволяти малюкам гратися з сірниками.* 2. *Вечоріє, але зір ще не видно.*

Прислівники з **не** пишуть **разом**:

– якщо без **не** не вживають: *невдовзі, ненароком, неусипно*;

– якщо **не** з прислівником виражають одне поняття і його можна замінити синонімом без **не**: *недобре (погано), нешвидко (повільно).*

285. а) Гра «Хто швидше?». Доберіть до поданих прислівників спільнокореневі з протилежним значенням і запишіть. Назвіть спосіб їх творення.

Близько, вигідно, навмисне, вдало, давно, розумно, багато, хутко, даремно.

б) Доберіть синоніми до утворених префіксальним способом прислівників.

286. Каліграфічне письмо. Спишіть. Запам'ятайте написання *не* з прислівниками.

1. Невсипуче, неквапом, неподалік, несамовито, неспроста, нехотя, нещадно.

2. Не цілком, не зовсім, не треба, не слід, не можна, не варто, не дуже, не вперше, не по-товариському, не праворуч, не щодня.

Прислівники з *не* пишуть окремо:

– якщо є протиставлення (*не весело, а сумно*);

– якщо прислівник із часткою *не* виражає міру ознаки (*не дуже, не зовсім, не цілком*).

287. а) Спишіть, розкрийте дужки і розподіліть прислівники на три колонки: з *не* – частиною кореня; з *не* – префіксом; з *не* – часткою.

(Не) рідко; (не) ухильно; (не) порушно; (не) погано; (не) просто, а складно; (не) виразно, а заплутано; (не) достатньо; (не) самовито; (не) цікаво; (не) гарно; (не) стямно; (не) давно, а тільки що; (не) старанно, а як-небудь.

б) Складіть по одному реченню з прислівниками, що належать до різних груп.

288. Прочитайте сполучення слів. Поясніть написання *ні* з іменниками, прикметниками, дієсловами.

Ні з ким не зустрічатися, не мати ніяких претензій, ні риба ні м'ясо, нісенітниця, ні кує ні меле, ніяковий, ні чим не цікавитись, нічия земля, не позичати ні в кого, ні веселий, ні сумний.

б) Напишіть заперечну відповідь на запитання, використовуючи префікс *ні*.

Де? Куди? Звідки? Коли? Як?

289. а) Пригадайте і запишіть фразеологічні звороти, в яких вживають прислівники з *ні*. Запишіть їх.

б) Сформулюйте правило написання *ні* з прислівниками, скориставшись методом аналогії.

290. Порівняйте написання *ні* з прислівниками і займенниками, зробіть висновки.

Ні в прислівниках, як правило, є префіксом: *нітрохи, нізвідки, нізащо*. У ролі частки **ні** виступає у фразеологічних зворотах: *ні туди ні сюди, ні так ні сяк*.

Ні з прислівниками пишуть

разом	окремо
Якщо прислівник разом із ні виражає одне поняття: <i>нізвідки, ніскільки</i> .	Якщо ні заперечує, відкидає щось: <i>ні туди ні сюди; ні один</i> .

291. а) Спишіть, знявши ризик.

1. Я з тобою ані/разу за руку не/взявся, я тобою, як зорею, з землі любувався (*В. Стефаник*). 2. Двоє рибалок або двоє мисливців *ніколи* не/почувають себе чужими один одному: у них є про що говорити, вони – завжди друзі (*Остап Вишня*). 3. Минуле *ніколи* не/повертається (*Р. Іванченко*). 4. Мені тепер здається, що *ніде* на цілім світі вже не/має чужини, поки ми вдвох з тобою (*Леся Українка*). 5. В інші дні й пообідати після школи гаразд *ніколи* хлопцеві (*А. Головка*).

б) Поставте наголос у виділених словах.

Зверніть увагу! Частка *ні* у прислівниках може бути наголошена і ненаголошена.

Порівняйте:

ні́де – немає де

ні́як – немає як

ні́коли – немає коли

ніде́ – ні в якому місці

нія́к – жодним чином

ніко́ли – цього не було або не буде

292. Гра «Хто перший?»

1. Як написати прислівники в прислів'ї «Вчитися *ніколи* не/пізно»?

2. Закінчіть думку: «Якщо в реченні є протиставлення, виражене сполучником **а**, то **не** з прислівником пишуть...»

3. Назвіть слово, яке треба написати окремо, серед слів: *ні/трохи, ні/як, ні/один, ні/де, ні/защо*.

4. Назвіть слово, яке треба писати разом: *не/здогадуватися, не/той, не/квапно, не/дивлячись*.

5. Продовжіть думку: «Якщо прислівник з **не** щось стверджує, пишуть..., коли заперечує, – пишуть...»

293. Доповніть і запишіть прислів'я, розкриваючи дужки й використовуючи довідку. Поясніть орфограму «Правопис не з прислівниками».

1. (Не) далеко ледачому до ... .
2. (Не) тепер по гриби ходити, а восени, ...
3. (Не) довго думав, а ... .
4. (Не) так сталося, ...

Довідка: голоду; коли будуть родити; добре сказав; як гадалось.

Правильно вживайте!

Необхідно – треба – потрібно

Ці слова вживають, коли треба передати різний ступінь обов'язковості якоїсь дії. У розмовному стилі використовуємо: *треба, дуже треба, просто-таки необхідно*. В офіційно-діловому стилі вживаємо сталі вислови: *необхідно зазначити, треба визнати, потрібно звернути увагу*.

Батько: – Андрію, з ким бився Юлій Цезар?

Син: – Не знаю, запитай у полісмена, це його справа.

§ 33. НАПИСАННЯ БУКВ -Н- ТА -НН- У ПРИСЛІВНИКАХ

294. Простежте, як утворюють прислівники від прикметників за допомогою суфіксів -о, -е, і зробіть висновок про подвоєння -нн- у прислівниках.

1. Законний – законно, сонний – сонно, туманний – туманно.
2. Страшений – страшенно, нездійснений – нездійснено, огнений – огненно.
3. Нежданий – неждано, сказаний – сказано, захоплений – захоплено.

Прислівники, що утворено від прикметників з -н- та -нн-, зберігають правопис, як у цих прикметників.

З двома -н- пишуть також прислівники *зрання, навмання, попідтинню, попідвіконню, спросоння*.

295. а) Запишіть прислівники, вставте пропущені букви.

Відда..о, шале..о, щоде..о, прихова..о, сумлі..о, несподіва..о, нескінче..о, невпи..о, розгубле..о, поваж..о, безупи..о, невблага..о.

б) Поясніть правопис прислівників.

296. Перепишіть речення. Замініть прислівниками прикметники, що в дужках. Підкресліть подвоєні *-н-*.

1. Небо невиміряної глибини замикало (безгомінний) мовчазливу, порожню рівнину. 2. Ніжний дощ росив (безнастанний). 3. Погляд у Марійки м'який, глибокий і зажурений, усміх (несказаний) лагідний і ніжний. 4. Тік був чисто і (старанний) виметений (О. Кобилянська).

297. а) Спишіть, уставте потрібні букви з дужок.

Сором(нн, н)о, негада(нн, н)о, радіс(нн, н)о, прием(нн, н)о, безпереч(нн, н)о, потріб(нн, н)о, соняч(нн, н)о, незрівня(нн, н)о, непримире(нн, н)о, знеможе(нн, н)о, безпідстав(нн, н)о, неоціне(нн, н)о.

б) Складіть із двома (на ваш вибір) словами речення.

298. а) Утворіть і запишіть прислівники із суфіксом *-о-* від поданих прикметників в алфавітному порядку.

Небезпечний, здивований, холодний, німецький, незмінний, незбагненний, ненастанний, неодмінний, звичний, істинний, заможний, несподіваний.

б) Складіть із прислівниками словосполучення.

– Сашко, – суворо запитав батько, – чому ти одержав низький бал? Ти не зрозумів запитання вчителя?

– Я його запитання зрозумів, – розвів руками Сашко, – але він чомусь не зрозумів моєї відповіді.

§ 34. НАПИСАННЯ *-И* ТА *-І* В КІНЦІ ПРИСЛІВНИКІВ

299. а) Запишіть, уставте замість крапок потрібні голосні та розподіліть слова у дві колонки: з *и*; з *і*.

Віднин..., подекуд..., безвіст..., увечер..., угор..., взнак..., вкуп..., уноч..., восен..., врешт..., усередин... довол..., завтовшк...

б) Поясніть свій вибір. Звірте висновки з поданим нижче матеріалом.

У кінці прислівників відповідно до вимови пишуть *-и* або *-і*: *згори, угорі, відтоді, звідти*. Труднощі становлять прислівники, у яких перед *и* або *і* стоять *г, к, х, ш, ж, ч*.

У кінці прислівників пишуть:

-и – після букв, що позначають тверді приголосні: *пчасти, догори*;

-і – після букв, що позначають м'які або пом'якшені приголо-
сні: *в цілості, вгорі*.

Завжди пишуть **-и:** а) у кінці прислівників після *г, к, х:* *вер-
хи, навкруги, навтіки;* б) у кінці прислівників з префіксом **по-:**
по-китайськи, по-верблюжи, по-заячи.

Виняток: *по-латині.*

300. а) Прочитайте. Поясніть правопис прислівників.

1. Він вийшов, по-хлопчачи стрибнувши з машини, і рипнув сніг,
відчув його ходу тугу (*М. Бажан*). 2. Тимко мовчки потис руку коміса-
ра і вийшов (*Г. Тютюнник*). 3. Тричі крига замерзала, тричі розтава-
ла, тричі наймичку у Київ Катря проводжала (*Т. Шевченко*). 4. Мовч-
ки чвакали бійці назустріч мокрому вітрові (*Олесь Гончар*).

б) Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

301. Гра «Хто швидше?». Запишіть, уставте замість крапок букви **-и** або **-і**. Позначте орфограму.

Навік.., докуп.., анітрох.., заран.., завдовжк.., звідс.., назавжд..,
навпрот.., нахильц.., ополудн.., повсюд.., удвіч.. .

б) Зробіть фонетичний розбір слова *зріє*.

302. а) Запишіть у дві колонки слова: з **-и** в кінці прислівників; з **-і** в кінці
прислівників. Позначте орфограму.

Заоч.., восен.., взагал.., декол.., звідк.., дедал.., навпомацк..,
завширшк.., всюд.., втрич.., упівсил.., досередин.., віднин..,
зовн.., навколішк.., навшпиньк.., напередодн.. .

б) З'ясуйте, від яких частин мови утворені прислівники.

303. а) Доберіть продовження прислів'я із довідки та запишіть. Поясніть
правопис прислівників. Назвіть орфограми.

1. Письменний бачить поноч(и, і) більше, ...
2. Ледачому ...
3. Хто спішить, ...
4. Без діла жити – ...
5. Грамоті вчиться –
6. Що маєш робити, ...
7. Хто нічого не робить, ...

Довідка. Той двіч(и, і) робить; все нікол(и, і); той нікол(и, і) не
має часу; завжд(и, і) пригодиться; те зроби сьогодн(и, і); як непись-
менний удень; тільки(и, і) небо коптити.

б) З'ясуйте тематику прислів'їв. Розкрийте зміст вислову: **«Вчитися
ніколи не пізно»**. Оформіть свої міркування у вигляді твору-роздуму.

304. Дайте відповіді на загадки-жарти.

1. Який прислівник однаково читають зліва направо і справа наліво?
2. У яких прислівниках є три-чотири приголосних і один голосний?
3. Які прислівники запитують про себе?
4. Який прислівник вживають з серцем?

305. Спишіть, уставте замість крапок пропущену букву *-и* або *-і*.

1. Не провесінь, а вже справжня весна дихала навкруг.. (Олесь Гончар). 2. Надвор.. було поноч.. (І. Нечуй-Левицький). 3. Дощ теплий пролився вноч.. (М. Масло). 4. Книжка мовчк.. все розкаже (Нар. творчість). 5. Лінивий двіч.. робить, а скупий двіч.. платить (Нар. творчість).

306. Запам'ятайте стійкі звороти та їх значення. З двома з них складіть речення.

Не раз і не двічі (часто); тричі відміряти, раз відрізати (добре продумати свої дії); дістати нагінки (бути вилаяним); сісти верхи (підпорядкувати когось собі); гратися напереваги (змагатися, щоб здобути перемогу); ще чорти навулачки не б'ються (дуже рано).

307. а) Прочитайте загадки і відгадайте їх. Поясніть правопис прислівників у першому і другому реченнях.

1. (У)ночі гуляє, а (в)день спочиває, має круглі очі, бачить серед ночі.
2. (На)весні веселить, (в)літку холодить, (в)осени годує, (в)зимку гріє.
3. Зимою і літом маячить зеленим цвітом.
4. Високо стоїть, одне око має, всюди заглядає (Нар. творчість).

б) Доберіть антоніми до прислівників.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Назвіть особливості наголошування прислівників.
2. У яких випадках *не* з прислівниками пишуть окремо, а в яких – разом? Наведіть приклади.
3. Коли *ні* з прислівниками пишуть окремо, а коли – разом. Наведіть приклади.
4. Які прислівники пишуть з *-нн-*, а які – з *-н-*? Наведіть приклади.
5. Відповідно до вимови, у кінці яких прислівників пишуть *-и*, а коли *-і*?

§ 35. ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ РАЗОМ ТА ОКРЕМО

308. Спишіть прислівники. Визначте спосіб їх творення. Виділіть префікси, суфікси, основи. Які є характерні ознаки прислівників, що пишуть разом.

Побіч, підряд, вшир, дотепер, вплач, убрид.
Уперше, заввишки, навдивовижу, навтікача, надворі, недоладно.
Голіруч, повсякчас, босоніж, воднораз, долілиць, силоміць.

Разом пишуть прислівники, утворені поєднанням:

прийменника з прислівником: *позавчора, наскрізь;*

прийменника з іменником, що втратив своє лексичне значення: *уголос, навесні;*

прийменника з прикметником: *зрідка, нашвидку;*

прийменника з числівником: *поодинці, удвоє;*

кількох прийменників із будь-якою частиною мови: *попідвіконню, спідлоба;*

кількох основ: *повсякчас, мимоволі;*

за допомогою часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-, -сь** і будь-якої частини мови: *абияк, анітрохи, декуди, чимало, щодня, якнайдовше, кудись.*

309. а) Спишіть, розкрийте дужки. Перевірте правильність написання прислівників за словником.

(Мимо)хіть, **(сило)міць**, нашвидку(руч), (аби)швидше, (де)коли, (само)заглиблено, **(привсе)людно**, (оче)видячки, (без)вісти, (у)низ, (на)зустріч, (від)давна, (нав)простець, (спід)лоба, (в)голос.

б) Проблемне запитання. Як утворено виділені прислівники?

310. а) Прочитайте. Визначте головну думку і стиль тексту.

Сьогодні, коли технічний прогрес скоротив відстані, будь-яка тварина є нашим близьким сусідом, і її доля – цілковито в руках людини. Лише тепер більш-менш чітко усвідомлюємо: без природи не можемо ніяк обійтися хоча б тому, що, повсякчас змінюючи природу, людина продовжує в ній жити. Від того, як поставиться до тварин – братів своїх менших – найсильніша на Землі істота, залежатиме багатство чи бідність олюдненої природи майбутнього (Із журналу).

б) Назвіть орфограми в прислівниках та в словах, що належать до інших частин мови (сім-вісім прикладів).

311. а) Спишіть, уставте замість крапок слова з довідки.

Якщо хтось чіпляється до твоєї подруги, то краще сказати кривднику ..., що ти не хочеш проблем. Дівчину ... треба відвести від небезпечного місця. Не варто хвилюватися, що тебе ... вважатимуть боягузом, ... куди більше честі вирішити проблеми з гідністю, ніж устрявати в безглузду бійку. А ... запам'ятай: хороші дівчата ... бійок не люблять.

Довідка: позаочі, наодинці, відразу, наостанок, звичайно, анітрохи.

б) Поясніть правопис прислівників.

в) Розкажіть, чи погоджуєтеся ви з цими порадами.

312. Прочитайте речення і поясніть написання виділених прислівників та однозвучних сполучень прийменника з іменником.

1. Зорі тихо тремтять *угорі* (М. Коцюбинський). 2. Ой *на горі* та й жінці жнуть, а попід горою, яром-долиною, козаки йдуть (Нар. творчість). 3. *Вночі* всі сплять, а *вдень* спішать робити (В. Симоненко). 4. *В день* такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання (В. Сосюра). 5. Ми з братом щиро любилися *зроду*, *змалку* (Марко Вовчок). 6. Ти саме і є той *цвіт*, що передається з *роду* і до *роду* (П. Тичина).

313. Відгадайте лінгвістичну загадку:

Назвіть 5 днів тижня, не називаючи при цьому ні числа, ні назв днів. Які прислівники ви використаєте?

314. Проблемне запитання. Поміркуйте, який варіант написання правильний: перший, другий чи обидва. Чому?

1. З гори бігти набагато легше, ніж на гору.
2. Згори бігти набагато легше, ніж нагору.

315. Запишіть прислів'я, розкрийте дужки.

1. (З)гори і сани біжать, а (на)гору і віз не їде. 2. Хоч дивиться на людей (з)гори, та мало бачить. 3. Говори (до)гори, а гора горою. 4. Не дери ніс (до)гори, бо перечепишся і впадеш. 5. Велике дерево (по)волі росте. 6. Ходить (по)волі, як пес на приколі.

316. Перекладіть слова з прислів'я українською мовою, розкриваючи дужки. Порівняйте правопис прислівників у польській та українській мовах.

1. Хто (w lecie) ледарує, той (w zimie) голодує. 2. (Miętko) стеле, та (twardo) спати. 3. Що (dzisiaj) утече, то (jutro) не зловиш. 4. (Gorzko) поробиш – (słodko) з'їси. 5. (W domu) і стіни гріють. 6. (Nie ma czasu) і (w górę) глянути. 7. Говорить (prosto), а робить (krzywo). 8. Вчитися (nigdy) не (różno). 9. Хто (wiele) обіцяє, той (mało) дає.

Окремо пишуть складні прислівники, утворені:

поєднанням прийменника з іменником, у яких іменник зберіг своє лексичне значення і граматичну форму, а між іменником і прийменником можна вставити означення: *без жалю (без жодного жалю), з болю (із сильного болю);*

поєднанням прийменника з повним прикметником чоловічого роду: *в основному, в цілому; в середньому;*

поєднанням прийменника *по* зі збірним числівником: *по двоє, по троє;*

повторенням змінюваного слова в різних відмінках із прийменником і без: *одним одно, з кінця в кінець.*

317. а) Прочитайте, поставте запитання від головного слова до залежного. Визначте, якою частиною мови виражене головне і залежне слова.

Стрибнути з розгону, перебувати за кордоном, відкладати з дня на день, попрацювати на славу, заходити по черзі, їхати від ранку до вечора, повторюватись рік у рік, доглядати час від часу, чекати до обіду, вірити на слово, міркувати на самоті.

б) Укажіть на характерні ознаки прислівників, що входять до складу словосполучень.

318. а) Прочитайте. Випишіть лише ті словосполучення, до складу яких входять прислівники.

Загнати в ногу колючку, йти в ногу; міряти на око, накладати пов'язку на око; одяг до лиця, наблизити дзеркало до лиця; оповідання без кінця, говорити без кінця; робити на сміх, не звертати увагу на сміх; наблизитись до краю урвища, вимучити до краю; в цілому правильно, в цілому світі; говорити у вічі, дивитися у вічі.

б) Зіставте свої висновки з поданими нижче відомостями.

Є багато прислівників, які за написанням і звучанням збігаються зі сполученнями прийменників з іменниками, числівниками, прикметниками. Відрізнити ці прислівники від інших частин мови можна за допомогою запитань: *працювати (як?) на славу – прислівник, не зважаючи (на що?) на славу – іменник з прийменником*. Прислівники, які пишуть окремо, необхідно запам'ятати.

319. Каліграфічне письмо. Прочитайте прислівники, які виражені двома словами, з'ясуйте їх значення. Запишіть їх і запам'ятайте.

Без відома, без угаву, без упину, в далечі, в обріз, до відома, до вподоби, до ладу, до останку, до пуття, до рання, до речі, до решти, до побачення, з дому, на бігу, на весну, на виплат, на диво, на жаль, на зло, на мить, на світанку, на ходу, на ура, на добраніч, над силу, по змозі, по правді, по праву, по черзі, по сусідству, у височінь, увісні, у вічі.

320. Гра «Хто швидше?». а) Утворіть прислівники поєднанням іменника з прийменником в. Поясніть написання.

В(ранок), в(середина), в(глибина), в(гора), в(далечінь), в(далина), в(ніч), в(купа), в(решта).

б) Складіть словосполучення з двома (на ваш вибір) прислівниками. Назвіть головне і залежне слова, з'ясуйте, як вони з'єднані (за змістом і граматично чи тільки за змістом).

321. а) Спишіть прислівникові сполуки. Запам'ятайте правопис.

Кінець кінцем, один в один, з роду в рід, раз у раз, день у день, рік у рік, сам на сам, час від часу, з дня на день, з ранку до вечора, з боку на бік, з краю в край, світ за очі, тим часом, все одно.

б) Складіть і запишіть речення із трьома прислівниковими сполученнями (на вибір). Зробіть синтаксичний розбір складених речень.

§ 36. ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Через дефіс пишуть прислівники, які утворені:

від прикметників і займенників на **-ому, -ему, -и, -е** за допомогою **по-**: *по-братньому, по-моєму, по-материнськи;*

за допомогою **по-** від порядкових числівників: *по-перше, по-друге, по-п'яте;*

за допомогою часток **будь-, -будь, -небудь, казна-, -то, хтозна-, бозна-**: *будь-де, куди-будь, коли-небудь, казна-як, десь-то;*

з двох прислівників: *десь-інде, десь-інколи, сяк-так*;
повторенням тих самих або синонімічних, антонімічних не-
змінюваних слів: *ген-ген, зроду-віку, врешті-решт, пліч-о-пліч,*
віч-на-віч.

Запам'ятайте! Перша частина окремо, а дві наступні
через дефіс пишуть у прислівниках *не сьогодні-завтра, без*
кінця-краю, з діда-прадіда, з давніх-давен.

322. З'ясуйте, як утворено подані прислівники: 1) змінні чи незмінні
слова повторюють; 2) однакове чи різне значення мають пов-
торювані частини. Зробіть висновок про їх правопис.

Геть-чисто, більш-менш, далеко-далеко, ледве-ледве, ра-
но-вранці, давним-давно, зроду-віку, повік-віків, урешті-решт, тиш-
ком-нишком, сяк-так, часто-густо, видимо-невидимо.

323. Запишіть прислівники. Поясніть їх правопис.

1. Пліч-о-пліч, віч-на-віч, всього-на-всього; з давніх-давен, з ді-
да-прадіда, без кінця-краю, не сьогодні-завтра. 2. Кінець кінцем, од-
ним одно, час від часу, раз за разом, раз у раз, день при дні, хвили-
на в хвилину, нога в ногу, з боку на бік, з роду в рід, з кінця в кінець,
один на один, один в один, сам на сам.

Запам'ятайте! Правопис прислівників **як, будь-що-будь,**
хоч-не-хоч, як-не, коли-не-коли, де-не-де, віч-на-віч, всьо-
го-навсього.

324. Прочитайте речення, знайдіть у них прислівники і поясніть їх правопис.

1. Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (*Т. Шев-
ченко*). 2. Високо-високо під небом вечірнім пролітали величез-
ним табуном дикі гуси у плавні на ніч (*М. Коцюбинський*). 3. Рано-
пораненьку ясне сонечко сходило (*П. Тичина*). 4. Ішов захожий тихо,
нога за ногою, й роздивлявся на всі боки (*Панас Мирний*). 5. Я, наче
саме щастя, хапаю чоботи, нашвидкуруч навстоячки взуваю і через
хвилину стаю козаком (*М. Стельмах*). 6. Все одно, що б не сталось,
ми не розлучимось (*Леся Українка*).

325. Запишіть прислівники в три колонки: разом, окремо, через дефіс.

Кінець/кінцем, все/одно, з/на/двору, не/само/хіть, їжакувато/го-
стро, видимо/невидимо, в/основному, з/боку/на/бік, у/мить, раз/у/
раз, стиха/помаленьку, в/цілому, на/ двоє, сяк/так, рік/у/рік, на/швид-
ку/руч, по/польськи, по/перше, по/тричі, звідки/ небудь, право/руч,
віч/на/віч.

326. а) Прочитайте речення. Чи прислівники *мимохідь* і *мимохить* мають однакове значення? Як називають такі слова?

1. Важкі повіки мимохить спускались на вічі (*М. Коцюбинський*).
2. Мимохідь заглянувши в кузов, Марина зачерпнула звідти зерна (*Олесь Гончар*). 3. Рахую перші вільні травні не мимохідь, а мимохить (*М. Доленго*).

327. Спишіть, розкрийте дужки і розподіліть сполучення слів на дві групи: сполучення слів із прислівниками; словосполучення з іншими частинами мови, які однозвучні з прислівниками.

Відпочивати (по) перше вересня; (по) перше, я самостійно розв'язав задачу, (по) друге, допоміг товаришеві у її розв'язанні; ставитись (по) сусідському; (по) сусідському звичаю; дивитися (по) вовчому; йти (по) вовчому сліду; працювати (по) новому; роздали (по) новому підручнику.

Послідовність розбору прислівника як частини мови

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (прислівник).
3. Розряд за значенням.
4. Ступінь порівняння.
5. Синтаксична роль (найчастіше буває обставиною, рідше – присудком, означенням).

Зразок розбору прислівників, використаних у реченні:

Краще скажи мало, але добре (Народна творчість).

Краще – присл., означ., ст. дії, вищ., обстав.

Мало – присл., означ., міри і ст., обстав.

Добре – присл., означ., ст. дії, обстав.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Як пишуть прислівники? Наведіть по два приклади.
2. Яка різниця між словами *заочі* й *за очі*?
3. При яких умовах уживають прислівники: *вдень/удень*, *вчора/учора*?

Послухайте! Так правильно:

Я вважаю, що досягти цього можна шляхом... (а не: рахую).

На це треба зважати (вважати) (а не: З цим треба рахуватись).

Місто стоїть на березі моря (а не розташоване).

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ПРИСЛІВНИК»

328. Виконайте рівневі завдання.

I рівень

1. Укажіть правильні твердження

А букву *и* пишуть у кінці прислівників після букв, що позначають тверді приголосні

Б після префіксів *будь-*, *казна-*, *хтозна-* пишуть дефіс

В *ні* з прислівниками завжди пишуть окремо

2. Укажіть речення, у якому прислівник пишуть з **не** окремо

А (не)вдовзі нам довелося зустрітися знову

Б ці люди приїхали в наше селище(не)давно

В (не)швидко, а повільно

3. Укажіть випадки, коли *ні* з прислівниками пишуть *разом*

А не можу рушити (ні)назад (ні)вперед

Б у цих місцях я (ні)коли не бував

В ти (ні)де не загубив свій щоденник?

II рівень

4. Укажіть ряди прислівників, кожний із яких пишуть *через дефіс*

А (будь)де, (казна)коли, (по)іспанськи

Б коли(небудь), (по)іншому полю, (від)ніні

В (по)геройськи, (десь)колись, (тихо)тихо

5. Укажіть ряди прислівників, кожний із яких пишуть *разом*

А (по)вік, (аби)як, (на)справді

Б (що)духу, (по)(де)куди, (чи)мало

В (що)правда, (без)упину, (ані)трохи

6. Укажіть ряди прислівників, які пишуть *окремо*

А (по)японськи, (за)одно, (на)вприсядки

Б (під)боком, (до)вподоби, (на)славу

В (по)правді, (без)відома, (на)прощання

III рівень

7. Побудуйте речення з прислівником *по-перше* та речення з поєднанням слів *по перше*.

8. Наведіть приклади прислівників, які пишуть з двома дефісами. Із двома з них складіть речення.

IV рівень

9. Складіть невелику розповідь на тему «Як зробити ляльку-мотанку», використайте прислівники, що пишуть через дефіс.

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Це потрібно знати:

роль службових частин мови у реченні, тексті.

Цього необхідно навчитися:

визначати службові частини мови.

Це треба запам'ятати:

правопис прийменників, сполучників, часток, вигуків.

Над цим варто замислитися:

«Маленькі слова – найбільші патріоти свого речення» (Г. Малкін).

329. а) Розгляньте таблицю і дайте відповіді на запитання.

Частини мови

Змінне самостійне або повнозначне слово	Незмінне самостійне або повнозначне слово	Незмінне службове або неповнозначне слово	Незмінне неповнозначне своєрідне слово
Іменник Прикметник Числівник Займенник Дієслово	Прислівник	Прийменник Сполучник Частка	Вигук

б) Які частини мови є змінними, а які – незмінними? Які частини мови належать до самостійних, а які є службовими? Чому одні частини мови називають повнозначними, а інші – неповнозначними?

в) Зверте свої міркування з поданими нижче відомостями.

Службові частини мови не називають предметів, ознак, дій, кількості і не бувають членами речення. Вони не мають також властивих самостійним частинам мови морфологічних ознак роду, числа, відмінка, часу, особи. Вони лише виражають відношення між словами або надають словам, словосполученням і реченням різних додаткових відтінків. Службові частини мови – незмінні слова.

§ 37. ПРИЙМЕННИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Прийменник (przyimek) – незмінна службова частина мови, що виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні і в реченні. Разом з іменними частинами мови у формі непрямих відмінків прийменник вказує на об'єкт дії, напрям, місце, час, причину, мету та інші значення, тобто виражає смислові відношення. Наприклад: *їхати на коні, кидати у воду, прийти перед обідом, падати від втоми, підготувати для роботи.*

Прийменник самостійно не є членом речення.

330. а) Прочитайте прийменникові сполучення. З'ясуйте їх значення.

1. На парту – з парти, під столом – над столом, до вечері – після вечері, в кімнату – з кімнати.

2. Коло річки, при дорозі, біля хати; до кімнати, в кімнату; після свята, по весні; від понеділка, з вівторка.

3. Скотився з гори, підскочити з переляку, завдання з мови; на горі, на перерві.

б) Які прийменникові сполучення слів є синонімічними, антонімічними? Чи прийменники можуть бути багатозначними? Доведіть. Чи є незмінним значення іменника при поєднанні його з прийменником?

1. На стілець – на стільці; за двері – за дверима; з гори – в гору – з горою; упав з мотоцикла – упав з мотоциклом.

2. Від радості – від ранку; перед обідом – перед порогом; через тин – через місяць – через запізнення.

331. Складіть словосполучення, добираючи прийменники та іменні частини мови. В дужках позначте відмінок іменника, з яким уживають прийменник.

Працювати..., приїхати..., відпочивати..., мати перевагу..., переконаність..., згадка... .

Смислові відношення:

просторові – *йти до школи, прибирати на підвір'ї;*

часові – *після уроків, днів за п'ять;*

причинові – *від радості, з журби;*

мети – *підготувати для читання;*

допустові – *незважаючи на погоду;*

означальні – *зошит з історії;*

об'єктні – *спілкування з другом.*

332. а) Доберіть із довідки до сполучень слів синонімічні фразеологізми і запишіть. Підкресліть іменники з прийменниками. Назвіть смислові відношення, виражені за допомогою прийменників, і відмінки іменників.

Як вітром здуло; просто неба; порожній гаманець; як хлющ; зводити кінці; не за горами; обоє рябоє.

Довідка: перебиватися з хліба на воду; з одного тіста; до останньої нитки; під носом; як крізь землю провалитися; під відкритим небом; вітер у кишнях.

б) Складіть речення із двома фразеологізмами. З'ясуйте синтаксичну роль фразеологізмів.

в) Проблемне запитання: чи *до – від, над – під* є антонімами? Поміркуйте, чи можуть прийменники виражати певне значення без самостійних частин мови.

333. а) Виберіть і запишіть у дві колонки прийменники: синонімічні; антонімічні.

Повз, з метою, перед, біля, між, над, для, уві, коло, під, від, задля, через, проміж, із, близько, до, у, край, за, в, з, поміж, крізь, зі, серед.

б) Складіть і запишіть словосполучення з прийменниками одного синонімічного ряду (антонімічної пари). Поясніть службову роль прийменників у словосполученнях.

334. а) Прочитайте. Визначте тему, стиль тексту, головну думку.

Твоя Батьківщина, твій народ – це тисячолітнє дерево, що пустило коріння в глибину віків і гордо розкинуло віти над землею, щедро зрошеною кров'ю твоїх предків. Будь на цьому дереві не сухим сучком, а міцною гілкою, що зеленіє, цвіте і плодоносить, залиш по собі добрий слід на рідній землі. Тобі дано прожити кілька десятиріч на родючій землі Батьківщини, залиш по собі не подряпину, яку вкринає пилом перший вітер, а глибоку борозну з колосками пшениці, що наливаються кожного року янтарним зерном, проживи своє життя так, щоб про тебе добрим словом згадували люди (*За В. Сухомлинським*).

б) Спишіть текст. Виділіть у ньому прийменники та визначте, на що вони вказують.

335. Напишіть невеликий твір (5–7 речень) про те, яким би ви хотіли бачити в майбутньому своє село чи місто. Доберіть до тексту заголовок. Підкресліть прийменники в реченнях тексту.

§ 38. НЕПОХІДНІ Й ПОХІДНІ ПРИЙМЕННИКИ

За походженням прийменники поділяють на **непохідні** та **похідні**.

До **непохідних** належать прийменники, походження яких важко визначити: **без, в, до, для, за, об, від, над, під, по, при, про, з, із, між, крізь**.

Похідні – це прийменники, утворені від непохідних прийменників або інших частин мови: **з-під, заради, навколо, із-за, поміж**.

Спосіб творення похідних прийменників	Приклади
Складанням двох або більше непохідних прийменників	<i>з-під, задля, поза, поміж, понад, посеред, із-за, з-поміж</i>
Шляхом переходу інших частин мови (іменника, прислівника, дієслова) у прийменники	<i>край стола, коло нас, шляхом перевиборів, поблизу ставка, включаючи молодших, перед уроками, близько шостої години</i>
Шляхом поєднання форм прислівників чи іменників з непохідними прийменниками	<i>незалежно від, незважаючи на, під час, відповідно до, у зв'язку з, згідно з</i>

336. Прочитайте текст. Випишіть прийменники з повнозначними словами, з яким вони вживаються. Визначте відмінок.

Привабливого вигляду набирають вулиці й площі наших міст і сіл, подвір'я та присадибні ділянки. Мешканці традиційно вийшли на велику весняну толоку, звільняючи від накопиченого за зиму сміття алеї і парки, сади, узбіччя доріг, розчищаючи канави, обрізуючи сухе гілля дерев, висаджуючи саджанці й куці.

Оновлюються малі архітектурні форми у міських скверах, на автобусних зупинках.

Під час Всеукраїнської акції «Благоустрій України» знаходять свій найкращий вияв притаманні нашому суспільству милосердя і взаємодопомога.

Школярі, студенти як волонтери – зараз бажані гості старших чи самотніх: перед Великоднем прибирають у їхніх оселях, миють вікна, купують продукти тощо (*з газети*).

337. Перекладіть применникові форми українською мовою. Порівняйте конструкції, склавши з ними речення обома мовами. Зробіть висновок.

Nad morzem, dziewczyna o czarnych włosach, od poniedziałku do piątku, specjalista od komputerów, krem do rąk, pod namiotem.

338. а) Складіть і запишіть із поданими словами по два речення, щоб в одному слово виступало применником, у другому – повнозначним словом.

Близько, перед, край, кінець, протягом, поблизу.

б) Від яких частин мови і яким способом утворені ці применники?

339. а) Прочитайте та запам'ятайте.

1. Сполучення применника **по** з іменником у знахідному відмінку виражає значення об'єкта і мети: *піти по воду, по хліб*; значення кількості предметів: *по три, по чотири книжки*.

2. Сполучення **по** з іменником у місцевому відмінку вживають на означення місця: *по місту, по кутках, по школі*.

3. Помилково вживають применник **по** у сполученні з іменником, що називає навчальний предмет, наукову галузь: *зошит по математиці* замість правильного *зошит з математики*; *спеціаліст по дослідженню космосу* замість *спеціаліст із дослідження космосу*.

4. Применник **з** у сполученні з іменниками передає значення простору, кількості, об'єкта: *з міста; з п'яти осіб; урок з біології*.

б) Складіть речення на кожен пункт правила.

340. Спишіть речення. Поставте відповідні применники замість крапок.

1. Усі учні, ... кількох, виконали завдання вчителя. 2. Цей день, ... вчорашнього, ясний і погожий. 3. ... похолоданням діти не змагалися. 4. Будь завжди уважним й обережним, ... правилами дорожнього руху. 5. ... добро також твори добро.

Довідка: у відповідь на, за винятком, на відміну від, у зв'язку з, згідно з.

341. а) Порівняйте сполучення слів. Зверніть увагу на те, що подані пари сполучень слів не відрізняються за значенням. Який висновок можна зробити? Зверте свої роздуми з поданою нижче інформацією.

У справі розвитку – в розвитку; у галузі мовознавства – у мовознавстві; з метою забезпечення – для забезпечення.

б) Складіть речення з однією парою сполучень слів.

У деяких сполученнях слів іменник утратив своє предметне значення і разом із прийменником, що йому передує, виконує роль похідного прийменника. Так, похідні прийменники *у галузі, в інтересах* означають те саме, що і непохідні прийменники **в, для**: *у галузі науки – в науці; в інтересах забезпечення – для забезпечення.*

342. Спишіть речення. Визначте, які з виділених слів прийменники, а які – прислівники.

1. Лунає *навкруг* пісня сили, краси (С. Олійник). 2. У козацькому таборі, *навкруг* фортеці, копали рови (Н. Рибак). 3. Було ухвалено йти *назустріч* Хмельницькому (Н. Рибак). 4. *Назустріч* здіймалося місто в бронзі й золоті дерев (З. Тулуб). 5. *Напередодні* шлюбу з'їхалися гості (З. Тулуб). 6. *Напередодні* всю ніч падав сніг (О. Довженко).

§ 39. НАПИСАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

343. Розподіліть прийменники на групи залежно від написання. Спробуйте сформулювати правила написання прийменників разом, окремо і через дефіс.

За рахунок, із-над, на відміну від, протягом, назустріч, із-за, з-під, задля, посеред, за допомогою, з-поза, у відповідь на, з метою, з-над.

Правопис похідних прийменників

Разом	Через дефіс	Окремо
Складні, утворені сполученням одного або двох прийменників із будь-якою частиною мови: <i>навколо</i> (лісу), <i>впродовж</i> (добы), <i>внаслідок</i> (успіху). Утворені з двох простих: <i>понад, поза, заради, навпроти</i> (будинку)	Складні, що починають на з-, із- : <i>з-за, із-за, з-над, з-під, з-понад, з-посеред, з-поміж, з-поза, із-під</i>	Складені (прийменникові сполуки): <i>близько від</i> (лісу), <i>відповідно до</i> (наказу), <i>залежно від</i> (погоди), <i>на відміну від</i> (дорослих), <i>згідно з</i> (розпорядженням), <i>під час</i> (канікул)

344. а) Прочитайте і поясніть правопис прийменників.

1. Поміж двома материками ліг *многоводний* океан (*М. Рильський*). 2. Протягом року до нас тричі приїздила делегація з заводу (*А. Шмигельський*). 3. Десь із-за гір, із-за лісів має зійти сповнений нічної величі місяць (*С. Скляренко*). 4. Заговорили один поперед одного, *засперечалися*, усі навперербій вимахували руками (*Іван Ле*).

б) Розберіть за будовою виділені слова.

345. Спишіть, уставте замість крапок відповідні прийменники.

Вдумайтесь ... ці слова: любов ... праці, органічна потреба ... праці. Це не просто вміння робити те й те, не просто бажання одержати матеріальний результат праці. Це щось глибше: особиста радість, гордість ... те, що зроблено власними руками. Це означає, що праця має полонити серце, перетворитися ... творчість, оточену ореолом краси, гордості, особистої гідності. Як важливо, щоб уже ... роки дитинства людина відчула, що праця веде її ... вершини, ... неї й відкривається захоплюючий шлях ... щастя і нових вершин (*За В. Сухомлинським*).

За будовою прийменники бувають: **прості** (складаються з однієї частини: *без, до, край* (села), *близько* (них); **складні** (складаються з двох і більше частин: *поза, понад, з-за*); **складені** (складаються з кількох частин, які пишуть окремо: *на чолі, у галузі, за допомогою, нарівні з, одночасно з*).

346. а) Спишіть, розкрийте дужки. Позначте орфограми.

1. Село виглядало, як (із)під води, бліде світло лиш де-не-де блимало (крізь) млу. 2. Спочатку морок (по)ліз (із)поміж очеретів, а за ним дихнули озерця й купини білим туманом (З *тв. М. Коцюбинського*). 3. Машина круто (в)зяла (з)місця, (по)стрибала (на)вибоях, (з)никла за горою (С. *Скляренко*). 4. Тече вода (із)за гаю та (по)під горою... (Т. *Шевченко*). 5. (На)високих обочинах, (по)руч (з)липами, (по)виростали вікові дуби і встеляли жолуддям рівно чотири версти шляху (М. *Стельмах*).

б) Зробіть синтаксичний розбір останнього речення.

347. а) Прочитайте. Знайдіть омонімічні префікси і прийменники, поясніть, як ви їх розрізняєте.

1. Міста розквітають, (під)водяться села, і котиться спів молодий (Г. *Плоткін*). 2. (Під)ногами стиха шелестіло опале листя (Яків *Баш*). 3. Вже (од)цвітають жасмин і шипшина, вже (від)лунали пісні солов'їні (Л. *Дмитерко*). 4. (Від)своєї тіні не втечеш (Нар. *творчість*).

б) Зробіть фонетичний розбір слова підводяться.

348. Спишіть, позначте орфограму «Написання прийменників разом, окремо і через дефіс».

1. Навкруги неї зелена трава, і з одного боку з-під кам'яної стіни дзюрчить ручай (Ю. *Яновський*). 2. Дорога тяглася вузькою смужкою поміж двома болотами (О. *Бойченко*). 3. Дорога й дорога, безлюдная доріженька попереду мною (Марко *Вовчок*). 4. З нагоди приїзду гостей було влаштовано урочисте засідання (А. *Шмигельський*).

Іноді за законом милозвучності до прийменника, що закінчується на приголосний, приєднують голосний **і** (рідше **о**): *зі* (сходу), *зі* (сцени), *переді* (мною), *наді* (мною), *зо* (два).

349. Складіть речення із поданими фразеологізмами. Поясніть будову прийменників, їх походження.

Гратися з вогнем. Без жартів. Усупереч здоровому глузду. Геть із-перед очей. Тримати при собі. Заради шматка хліба.

350. Гра «Третє зайве». У кожному рядку визначте зайве слово.

- 1) З/попід, із/за, по/серед.
- 2) По/перед, з/по/під, по/між.
- 3) За/лежно/від, з/гідно/з, з/по/серед.

б) Складіть речення із прийменниками третьої групи.

351. Складіть речення, поставте замість крапок прийменникові сполуки з довідки.

1. Змагання проводитимуться ... графіком.
2. Збори відбудуться ... відсутність двох членів.
3. Навчання у школі відмінено ... ремонтом тепломережі.

Довідка: згідно з, незважаючи на, у зв'язку з.

Із-за – через

Часто можна почути неправильний вислів: **Із-за** *снігопаду* *запізнився на поїзд*. Літературною мовою треба сказати: **Через** *снігопад* *запізнився на поїзд*. Тобто значення причини передаємо прийменником **через**.

352. а) Прочитайте, доберіть заголовок. Яке враження викликає у вас образ ночі?

Тихо і свіжо. Пливе над горами ніч
у плащі з золотими зірками,
тінь розіславши свою по землі,
й місяць у неї горить на чолі.

(В. Сосюра)

б) Доведіть, що прийменники є службовими частинами мови. Які способи ви використали у доведенні?

- в) Скільки прийменників є у рядках вірша: 1) три; 2) сім; 3) шість; 4) чотири.

Послідовність розбору прийменника як частини мови

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Похідний чи непохідний.
4. Відмінок слова, з яким вжитий прийменник.
5. Вимова та написання.

Над полями вітер віє (В. Сосюра).

Зразок письмового розбору

Над – прийм., непохідн., вжитий з іменником в Ор. в. Пишуть так, як і вимовляють.

353. Розгляньте таблицю прийменників та системи відмінків в українській та польській мовах. Доберіть власні приклади з прийменниковими конструкціями в обох мовах. Які відмінки мають найбільшу кількість прийменникових форм?

В українській мові		У польській мові	
Прийменники	Відмінки	Прийменники	
–	Н.	М.	–
Без, біля, в (у), від, для, до, з (зі), з-за, з-над, з-під, з-поза, з-понад, з-попід, близько, кінець, коло, край...	Р.	Д.	bez, dla, do, koło, od, spod, sprzed, u, wobec, z(ze), za, zza
Завдяки	Д.	С.	dzięki (ku)
В (у), з, за, крізь, між, на, над, об, під, по, про, поза, поміж, понад, попід, повз...	Зн.	В.	między, na, nad, o, po, pod, ponad, przed, przez, w (we), za
Зі (з, із), за, між, над, перед, під, поза, понад, попід...	Ор.	Н.	między, nad, pod, ponad, przed, z (ze), za
В (у), на, о, по, при...	М.	Ms.	na, o, po, przy, w (we)
–	Кл.	W.	–

Зверніть увагу! Сполучення прийменників з іменниками і займенниками в обох мовах використовують для вираження додатків, означень та обставин. Їх реалізація в обох мовах може бути однаковою і різною.

Польському прийменниковому словосполученню може відповідати рівноцінне українське прийменникове словосполучення. Наприклад: *bez wątpienia* – без сумніву. Але є і розбіжності: у коридорі – *na korytarzu*; за столом – *przy stole*; на вулиці – *przy ulicy*; на морі – *nad morzem*.

354. Спишіть, розкриваючи дужки. Виділіть прийменники і позначте відмінок іменників.

Жити на (село), піти на (рибалка), йти по (хліб), стати по (один бік), різати під (корінь), сидіти під (ясен), летіти над (дерева), вищий над (усі), від'їхати від (місто), змарніти від (втома), наблизитися до (річка), взятися до (робота), рости біля (дім), залишитися без (книжка).

355. Прочитайте. Поясніть вживання варіантів одного і того ж прийменника у, в.

1. Передвечірні сутінки спадають у лощину (Олесь Гончар).
2. У травах коник, як зелений гном, на скрипці грає (М. Рильський).
3. Одягнена у хвою, шумить дрімуча тайга. 4. Люди врозкид розляглися в траві (К. Гордієнко). 5. Будують новий морський вокзал в Одесі (Із газети). 6. У нього в очах засвітилась відраза (В. Шевчук).

356. а) Пригадайте правила вживання прийменників у–в, з–із–зі, вивчені у попередніх класах. Спишіть, розкрийте дужки і доберіть один із варіантів прийменника. Поясніть свій вибір.

1. Понад хатами (з, зі, із) степу летіло гайвороння (у, в) ліс на ночівлю (А. Головка). 2. Поперед його йшла купа дівчат (з, із, зі) серпами (І. Нечуй-Левицький). 3. (З, зі, із) сходу дихнув вітерець і овіяв Остапа (М. Коцюбинський). 4. Заглядає ніч (у, в) вічі, (в, у) чорнім небі світять зорі (М. Рильський). 5. Старшина ішов (з, із, зі) своїм ранцем попереду (Олесь Гончар).

б) Зробіть синтаксичний розбір останнього речення.

Запам'ятайте!

Написання **осьде** – **ось де**, **онде** – **он де** розрізняють за логічним наголосом та змістом речення: *Ось де ти сховався!* (*Ось ти де сховався!*) – *Осьде мурашка лізе по стовбуру берези.*

357. а) Складіть словосполучення з поданими словами і запишіть їх.

Трапилося через ..., думати про ..., ... по обіді, підстрибувати від ..., згадувати за ..., ... під Новий рік, завмерти з ..., ... після від'їзду, ... перед святом.

б) Визначте, які з прийменників є синонімами. Чи можна їх замінити одне одним?

358. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на подібність та відмінність у вживанні прийменників в обох мовах.

List od brata, materiał w kratkę, jechać na Krym, półka na książki, iść na zakupy, za godzinę, wziąć za rękę, siedzieć przy stole, przy ulicy Łyczakowskiej, przed naszą erą, schronić się przed deszczem, zadzwonić pod numer, mieszkać pod Lwowem, z radością, o tobie, w domu, na stole, przez płot, pod ziemią, nad chmurami, za ogrodzeniem, przed obiadem, dla ciebie.

Говори правильно:

згідно з наказом, після повернення, за вказівкою, до березня, при потребі, відповідно до інструкції, за місцем роботи, поставити за приклад, за дорученням, за всіма правилами, за адресою, відсутній через хворобу, за місцем навчання, з досвіду знаю, під час зборів.

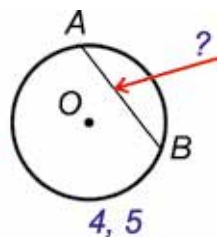
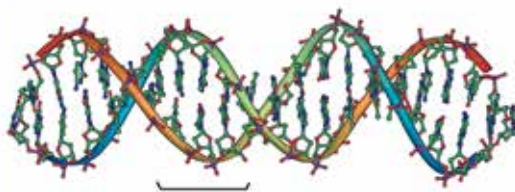
– Хто скаже, від чого роса? – питає вчитель.

– Я знаю! – підіймається Іванко. – Земля крутилася так швидко, що аж упріла.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чому прийменник належить до службових частин мови?
2. Які прийменники є похідними, а які – непохідними? Наведіть приклади.
3. Які прийменники пишуть разом, окремо і через дефіс? Наведіть приклади.

Розв'яжіть ребус.

Послухайте! Так правильно:

Музей відкрито після ремонту (а не: відчинено).
Кінотеатр закрито на ремонт (а не: зачинено).
Зачиняти двері (а не закривати).
Замикати двері (якщо на замок).
Відмикати двері (якщо ключем).
Заплющувати очі (а не закривати).
Розплющувати очі (а не розкривати).
Вчити (вивчати) англійську мову (а не займатися англійською мовою).
Що ти тепер робиш? (а не чим ти тепер займаєшся?).
Він працює в бізнесі (а не він займається бізнесом).

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ПРИЙМЕННИК»

359. Виконайте рівневі завдання.

I рівень

1. Прийменник – це
А службова частина мови
Б особлива частина мови
В самостійна частина мови
2. Прийменник у реченні
А виступає означенням
Б виступає обставиною
В самостійно не виконує синтаксичної ролі

II рівень

3. У якому рядку в усіх словосполученнях є прийменники?
А стоїть край дороги; рідний край; розчарований украй
Б думаю про це; сподівався на це; замислився над цим
В чарівне коло; квіти коло хати; оглядався навколо
4. Який відмінок не вживають без прийменника?
А місцевий   **Б** родовий   **В** давальний

III рівень

5. У якому рядку всі прийменники похідні?
А через, посеред, біля
Б під час, згідно з, задля
В крізь, між, на відміну від
6. У якому рядку всі прийменники пишуть через дефіс?
А з/під, із/за, з/по/під
Б за/ради, по/над, з/поза
В на/чолі, одночасно/з, по/за
7. Розберіть прийменник у реченні як частину мови. Зробіть синтаксичний розбір речення.
Поміж двома материками ліг многоводний океан (М. Рильський).

IV рівень

8. Напишіть невелику розповідь на тему «Найцінніше в моєму житті». Використайте в тексті різні види прийменників.

§ 40. СПОЛУЧНИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

360. Розгляньте таблицю. Проаналізуйте, для чого служить сполучник.

Службові частини мови

Прийменник	Поєднує іменник, займенник, числівник з іншими словами. Вказує на місце, час: <i>в, у, під, понад, з, із.</i>
Сполучник	Поєднує однорідні члени й частини складного речення: <i>і, а, але, що, щоб.</i>
Частка	Виражає додаткові смислові відтінки, утворює граматичні форми: <i>не, ні, б, би.</i>

361. а) Виразно прочитайте уривок із вірша. Визначте, якою частиною мови є кожне слово. Назвіть прийменники і сполучники.

Зацвіла в долині червона калина,
ніби засміялась дівчина-дитина.
Любо-любо стало,
пташечка зраділа і защебетала.

(Т. Шевченко)

б) Чим відрізняються службові частини мови від самостійних? Для чого вжиті виділені сполучники?

Поміркуйте!

У реченні *Тече вода в синє море, та не витікає* (Т. Шевченко) сполучник *та* служить для зв'язку однорідних присудків *тече, не витікає* і виражає протиставлення.

Сполучником (spójnikiem) називають службову частину мови, яку вживають для зв'язку однорідних членів та частин складного речення. Наприклад: *Синє море звірюкою то стогне, то виє... Схаменіться! Будьте люди, бо лихо вам буде* (Т. Шевченко).

У першому реченні повторюваний сполучник **то... то** поєднує однорідні члени речення і вказує на чергування дії; у другому – сполучник **бо** зв'язує залежне речення з головним і виражає причинний зв'язок між частинами складного речення.

Сполучник можна вживати для зв'язку речень у тексті.

Наприклад: *Не вмирає душа наша, не вмирає воля. І неситий не виоре на дні моря поле* (Т. Шевченко).

362. Прочитайте поезію. Зверніть увагу на значення та граматичну роль сполучників. Які сполучники відповідають їм в українській мові?

Nadzieja bywa, jeżeli ktoś wierzy,
 Że ziemia nie jest snem, lecz żywym ciałem,
 I że wzrok, dotyk ani słuch nie kłamie.
 A wszystkie rzeczy, które tutaj znałem,
 Są niby ogród, kiedy stoisz w bramie.

(Ч. Мілош)

363. Прочитайте текст. Випишіть сполучники.

Деякі люди порушують права інших людей на життя і свободу, вільний розвиток чи безпеку. Вони роблять це, вважаючи, що ті – «інші» – гірші, ніж вони, за якимись ознаками: або не того кольору шкіри, або не тієї віри, або не тієї національності. А трапляється, що нехтують права й за ознакою статі. Цього, звичайно, не можна допускати. Тому потрібно бути толерантною людиною, тобто поважати погляди і вподобання інших незалежно від того, чи збігаються вони з твоїми. І ще треба знаходити компроміс, адже це зближує людей, які мають різні погляди (*Із підручника*).

б) Визначте їхній розряд за походженням, способом уживання, будовою та значенням. Використайте таблицю.

Розряди сполучників за

походженням	способом уживання в реченні	будовою	значенням
Непохідні: <i>але, і, та;</i> похідні (походять від інших частин мови): <i>якщо, зате</i>	Одиничні (неповторювані): <i>і, але, щоб, проте;</i> повторювані: <i>або – або, чи – чи, то – то, чи то – чи то;</i> парні: <i>не тільки..., а й; не тільки... скільки</i>	Прості: <i>і (й), а, але, бо;</i> складні (утворені з двох і більше частин): <i>щоб, зате, проте;</i> складені: (утворені з двох і більше слів): <i>тому що; через те що; незважаючи на те, що</i>	Сполучники сурядності (вживають у складному реченні, частини якого рівноправні, та для зв'язку однорідних членів речення): <i>і, та, але, однак;</i> сполучники підрядності (вживають у складному реченні, у якому одна частина залежить від іншої): <i>щоб, бо, якби</i>

364. а) Спишіть. Поясніть, як розумієте подані прислів'я.

1. Слово не стріла, а глибоко ранить. 2. Птахів любі й борони, бо дуже корисні вони. 3. Ворона маленька, зате рот великий. 4. Не брудні криниці, тому що схочеш водиці. 5. Коли господарі коло ниви ходять, вона родить. 6. Дарма що важка дорога, але наша перемога (*Нар. творчість*).

б) Охарактеризуйте сполучники за будовою, походженням та значенням.

365. Гра «Зайве четверте». Визначте в кожному рядку зайве слово.

1. Якби, однак, аби, між.
2. Або, про, але, щоб.
3. Бо, та, чи, на.

366. Спишіть, уставте замість крапок відповідні сполучники з довідки.

Відносини взаємоповаги ... поступливості були характерними для багатьох народів світу. Наприклад, трипільці деякі житла будували так, ... мати спільну стіну із сусідами, ... у сучасних квартирах багатопверхових будинків. А в деяких народів Кавказу, Туреччини, Ірану ... землі було мало, житло споруджували на стрімких схилах гір. Отож дах одного будинку служив фундаментом для іншого. Це робили ... легше було долати життєві негаразди; ... міцне плече ... дружня підтримка доброго сусіда були запорукою безпеки ... добробуту (*Із підручника*).

Довідка: та; щоб; як; через те, що; для того, щоб; бо; й; та.

367. а) Прочитайте текст. Розкажіть, яких корисних звичок і як ви набуваєте.

Важливо, щоб людина, яка хоче досягти успіху в житті, ще з дитинства формувала свої корисні звички. Так, знаменитий український футболіст Олег Блохін почав регулярно робити ранкову гімнастику, а потім загартовуватися ще в дитячі роки. Хоч було важко, проте Олег виробляв у собі організованість, відповідальність. Його було визнано найкращим футболістом Європи, і в 1975 році він отримав нагороду «Золотий м'яч». Тепер Олег Блохін – відомий тренер (*Із журналу*).

б) Назвіть сполучники, визначте розряд за значенням (Використайте таблицю зі с. 132).

§ 41. СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ Й ПІДРЯДНОСТІ

Сполучники сурядності

Група	Сполучники	Значення	Приклади
Єднальні	<i>і (й), та, і... і, ні... ні, причому, також, не тільки... а й</i>	поєднання, приєднання	<i>Поет і воїн. Тихо та затишно.</i>
Протиставні	<i>а, але, та (в значенні але), проте, зате, однак</i>	протиставлення, зіставлення	<i>Не війна, а мир. Поля мліли під сонцем, а ліс шумів.</i>
Розділові	<i>або, чи, або... або, чи...чи, то...то, хоч...хоч</i>	несумісність, чергування явищ	<i>Учитель або лікар. То читали, то говорили.</i>

368. Знайдіть сполучники в реченнях. Визначте, до якої групи за значенням належить кожний сполучник. Назвіть повторювані сполучники сурядності.

1. Запахла осінь в'ялим тютюном, та яблуками, та тонким туманом, – і свіжі айстри над піском рум'яним зоріють за одчиненим вікном. 2. У чотирнадцять рядків укласти вмій і труд, і думку, і натхнення, й бій, і заклики до братства благородні – і знай, що твій високий сміх і плач сучасний прийме радісно читач, що вчора ти обернеш у сьогодні! 3. Часом качка в повітрі дзвенить чи кажан проти місяця грає. 4. Як парость виноградної лози, плекайте мову. Пильно й ненастанно політь бур'ян. Чистіше від сльози вона хай буде. Вірно і слухняно нехай вона щоразу служить вам, хоч і живе своїм життям (З тв. М. Рильського).

369. а) Прочитайте, визначте, що з'єднує сполучник *та* в кожному реченні, які смислові відношення виражає. Зробіть висновки про роль цього сполучника в мові.

1. Хліб та вода – то козацька їда. 2. М'яко стелив, та твердо спати. 3. Тікав від диму, та впав у вогонь. 4. Молоде орля, та вище старого літає. 5. Сила та розум — краса людини. 6. Хоч молодий роками, та старий розумом (Нар. творчість).

б) Проблемне запитання. Чому в одних реченнях кому перед *та* ставимо, а в інших – ні?

в) Чому прислів'я вважають скарбом мови і народного досвіду? Відповідь напишіть повним реченням, підкресліть ужиті в ньому сполучники.

370. а) Прочитайте фразеологізми, використовуючи фразеологічний словник. Поясніть значення кожного з них. Обґрунтуйте вживання сполучника *і* або *й*.

1. І швець, і кравець, і на дуду грець.
2. Не знобить і не гріє.
3. Вогнем і мечем.
4. У вогонь і в воду.
5. Рознести в пух і прах.
6. Пройти крізь сито й решето.
7. Руками й ногами.
8. Вовки цілі й кози ситі.
9. Бути на коні й під конем (*Нар. творчість*).

Сполучники підрядності

Група	Сполучники	Приклади
Причинові	<i>бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки</i>	<i>І. Франко глибоко знав народну творчість, бо з шкільних років збирав народні пісні (Із журналу).</i>
Часові	<i>коли, тільки, як, щойно, ледве, як тільки</i>	<i>Щовечора, як зіронька до місяця сходить, молода дівчинонька в садочок виходить (Леся Українка).</i>
Умовні	<i>якщо, якби, як, коли, коли б</i>	<i>Якщо прийде журба, то не думай її рознести у веселошах буйних (Леся Українка).</i>
Меті	<i>щоб (щоби), для того щоб, аби</i>	<i>Я посланий, щоб виконати закон (Леся Українка).</i>
Допустові	<i>хоч, незважаючи на те що, дарма що, хай</i>	<i>Сонця ще не було видно, хоч далекі шпилі вже рожевіли (М. Коцюбинський).</i>
Порівняльні	<i>як, мов, немов, наче, ніби, немовби, начебто</i>	<i>На обрії сніжок, мов килим, опада (А. Малишко).</i>
З'ясувальні	<i>що, щоб, як</i>	<i>Навіть дивно, що вже давно у місті листопад... (П. Филипович).</i>

б) Знайдіть серед поданих речень два фразеологізми – синоніми. Якими способами можна довести, що *або* – це сполучник сурядності, *аби* – підрядності?

371. Робота в групах. Випишіть сполучники сурядності і підрядності. Визначте, до якої групи вони належать.

Однак, і, й, та, якщо, через те що, як, проте, немов, щоб, хоч, бо, ні...ні, коли, а, зате, для того щоб, тому що, наче, або, дарма що, чи.

372. Спишіть, додайте пропущені сполучники. Поясніть зміст кожного речення. Визначте, до якої групи належать сполучники, що вони поєднують.

1. У кожному слові рідної мови – не тільки звукове позначення явища, події, речі, ... й найтонші відтінки почуттів ... переживань.
2. Кожне слово рідної мови має своє обличчя, ... у квітки, у нього свій неповторний аромат ... відтінок барви, – ... цих відтінків кожна барва має тисячі.
3. Тільки той може осягти своїм розумом ... серцем красу, велич ... могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки ... пахощі рідного слова, хто дорожить ним, ... честю рідної матері, ... колискою, ... добрим ім'ям своєї родини (*В. Сухомлинський*).

373. Замініть слова стійкими словосполученнями з парними сполучниками сурядності *ні – ні* з довідки.

Зразок: розгубитися, не знаючи що робити – ні в сих, ні в тих.

1. Сказав невлад, недоречно. 2. Дуже переляканий, вражений, здивований. 3. Безпідставно приставати. 4. Надзвичайно втомитися.

Довідка: ні рук ні ніг не чути; ні з сього ні з того; ні живий ні мертвий; ні в тин ні в ворота.

374. Перекладіть українською мовою. Знайдіть і підкресліть сполучники сурядності прямою лінією, а сполучники підрядності – хвилястою.

1. Aniz oddali, aniz bliska nie dochodzi szmer najlżejszy (*С. Жеромський*)
2. Janek i Franek stłukli raz dzbanek, tudzież miseczkę oraz saganek. 3. Ania i Hania oraz Alina pójdą do cyrku albo do kina. 4. Zuch się nie boi mydła ni wody, ani nie zważa na deszcz lub chłody (*В. Гавдзік*).

375. а) Прочитайте текст. Які сполучники вжиті в ньому?

Людина розумна – так учені називають сучасних землян. Їхній розум спрямований на те, щоб зробити життя кращим. Хоч людство порівняно із Землею виникло недавно, та воно досягло великих успіхів. Якщо озирнутися навколо, то можна побачити «плоди» праці людей, про які наші предки і не мріяли. Це телевізор і холодильник, комп'ютер та телефон, літак і корабель (*З енциклопедії*).

б) Складіть три речення про сучасний побут. У реченнях використайте різні види сполучників.

Послухайте! Так правильно:

збігається з (а не сходиться з); зробити крок (а не ступити крок); удавати (а не робити вигляд); опанувати себе (а не взяти себе в руки); вмикати струм (а не включати струм).

§ 42. ГРУПИ СПОЛУЧНИКІВ ЗА БУДОВОЮ. НАПИСАННЯ СПОЛУЧНИКІВ РАЗОМ І ОКРЕМО

Морфологічно нерозкладні сполучники називають **простими**: *а, бо, хоч, що, як*.

Сполучники, утворені з двох або більше слів, називають **складними**: *щоб* (що + б), *якби* (як + би), *зате* (за + те), *немовби* (не + + мов + би), *нібито* (ні + би + то).

Сполучники, що складаються з двох або більше слів, називають **складеними**: *тому що, для того щоб, незважаючи на те що*.

Складні пишуть разом: *якщо, щоб, начебто, немовбито, проте, зате, якби*.

У складених сполучниках усі слова пишуть окремо: *через те що, в міру того як, у зв'язку з тим що, як тільки*.

Складні сполучники *проте, зате, щоб, якби* слід відрізняти від однозвучних займенників *те, що* і прислівника *як*, ужитих із прийменниками *про, за* і часткою *би (б)*, які пишуть окремо: *про те, що; як би*.

376. Визначте групу сполучників за будовою.

Але, і, через що, та, щоб, тому що, хоч, якби, проте, незважаючи на те що, як, немовби, наче.

377. а) Робота в групах. Випишіть окремо прості, складні і складені сполучники. Поясніть творення, написання складних і складених сполучників.

Бо, через те що, нібито, проте, та, якби, тому що, хоч, зате, після того як, неначебто, щоб, але, *для того, щоб*, якщо, немовби, бо, *немов, чи*, нібито, так що.

б) Складіть речення із виділеними сполучниками.

378. Прочитайте. Зіставте сполучники з однозвучними сполученнями слів з прийменниками або частками. Зробіть висновки про те, як відрізняти сполучники.

1. На гору доступитися нелегко, *зате* з гори зручніше боронитись (*Леся Українка*). 2. Гість говорив уже понад годину, *проте* увага слухачів не слабла. 3. Сина Йвана оддали в солдати *за те*, що ти не навчила панів шанувати (*Т. Шевченко*). 4. *Про те*, щоб узяти перевал у лоб, не могло бути й мови (*Олесь Гончар*).

Сполучники й однозвучні слова

Сполучники <i>проте, зате</i>	Займенник <i>те</i> з прийменниками <i>про, за</i>
Не мають лексичного значення	є повнозначним словом – відповідає на запитання <i>про що? за що?</i>
Не бувають членами речення, а сполучають слова або речення	є членом речення (додаток)
Можуть бути замінені сполучниками <i>але, однак</i> .	не може замінюватись сполучником.
Сполучники <i>якби, щоб</i>	Прислівник і займенник з часткою <i>би (б)</i>
не мають лексичного значення і не бувають членами речення	повнозначні слова з часткою, що відповідають на запитання і є членами речення
мають ненаголошену першу частину (<i>якбі́, щоб́</i>)	наголошені (<i>я́к би, що́ б</i>)
<i>би (б)</i> пишуть разом.	частку <i>би (б)</i> можна перенести до інших слів, до іншого слова, можуть замінюватися на <i>коли б, аби</i> .

379. а) Спишіть, розкрийте дужки. Назвіть у сполучниках орфограми і поясніть їх.

1. Що (б) ми не робили, завжди з теплим почуттям згадуємо рідну школу. 2. Я все думаю *про* залізні стовпи та *про* (те), чи казати мені про них Катерині і Микиті, чи не казати (*Т. Шевченко*). 3. Ніч була темна, *про* (те) тиха. 4. Як (би) не було зими, за кожух не дбали б ми... (*І. Франко*). 5. Всі члени гуртка міркували, як (би) організувати археологічні розкопки місцевості.

б) Розберіть виділені слова як частини мови.

380. Парна робота. З поданими словами складіть кілька речень-реплік діалогу про кінофільм, який недавно бачили. Зверніть увагу на інтонацію, наголос та паузи у реченнях із поданими словами.

Проте – про те, зате – за те, щоб – що б, якби – як би.

381. Спишіть. Назвіть сполучники, визначте, які вони за значенням і будовою. Обґрунтуйте орфограми.

1. Як/би кривди не було, ми не знали би, що зло є на те, що/би з ним битися (*І. Франко*). 2. Бій був короткий, *про/те* запеклий. 3. Ще вітер хмари не розвіяв, ще гай від жалоців поник, та знов чоло під-

носить Київ, що/б не хилить чола повік (*М. Рильський*). 4. Що/б я не робив, постійно думаю, що служу цим, скільки дозволяють мені сили, передусім моїй Батьківщині (*І. Павлов*).

382. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом.

1. Як(би) не було ночі, ми б не знали, що таке день.
2. Як(би) там не було, комусь треба це перевірити.
3. Як(би) було добре побачити веселку!
4. Як(би) це сказати правильно?

383. Спишіть речення, замінюючи сполучник *та* відповідними сполучниками *і, але, проте, зате, однак*. Розставте пропущені розділові знаки.

Далеко та легко а близько та слизько (*Нар. творчість*). 2. Був кінець осені та на галявинах з'явився пізньоцвіт. 3. Жили ми так з бідю та журбою до осені (*Марко Вовчок*). 4. З моря повівав вітерець та він наче не впливав на спеку. 5. Вечір закінчився та учні не розходились.

За особливостями вживання розрізняють **одиничні, повторювані і парні сполучники**.

Повторювані сполучники складаються з двох і більше частин, що стоять при кожному однорідному членові або простому реченні в складному. Найчастіше вживають повторювані сполучники **ні... ні, то...то, хоч...хоч** та ін. Наприклад: *Ниви то поволі котились в долину, то підіймались на похилі горби* (*М. Коцюбинський*).

Парні сполучники – це складені сполучники, одна частина яких вживається перед першим, а друга – перед другим однорідним членом чи частиною складного речення.

Найуживаніші парні сполучники – *як... так і, не тільки... а й, хоч... але, якщо... то* та ін. Наприклад: *Як дбаєш, так і маєш* (*Нар. творчість*).

384. Робота в групах. Складіть речення із повторюваними сполучниками *чи... чи, то... то, і* парними *як... так і, хоч... але*. Визначте, що вони пов'язують.

385. а) Спишіть речення, поєднавши їх частини потрібними за змістом сполучниками, поданими в дужках. Поясніть свій вибір.

Хлопці вирішили побудувати власний катер, (*щоб, і, а, бо*) улітку подорожувати на ньому по Десні. Вони довго обдумували конструкцію катера, (*що, і однак, ніби*) він був поки що тільки мрією. Врешті звернулися до Павла Петровича, (*хоч, як, але, і, та*) він докладно розповів про роботу конструкторів. Наступного дня хлопці *сиділи* в

бібліотеці, (бо, немов, а, проте, що) перед ними лежали купи спеціальної літератури. (З журналу).

б) Виділені слова розберіть як частини мови.

Послідовність розбору сполучника як частини мови

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Що з'єднує.
4. Сполучник сурядності чи підрядності.
5. Група за значенням.
6. Група за будовою.
7. Особливості написання (якщо є).

*В інші гори я полину, але спогад не покину по зеленій Буковині,
по привітній господині (Леся Українка).*

Зразок письмового розбору

Але – спол., зв'язує однор. член., сурядн., протист., прост.

386. Прочитайте. Виділіть сполучники, зробіть їх розбір.

1. Якщо добре працювати – скрізь успіхи будемо мати (*Нар. творчість*). 2. Ой ялинка-деревце! Ось тобі і те, і це, щоб ти гарною була, наче квітка розцвіла (*М. Рильський*).

387. а) Спишіть, розкрийте дужки та вставте пропущені літери або апостроф замість крапок. Поясніть правопис.

1. Як(що) ви хочете, що(б) рідне слово на(завжди) ввійшло в духовне жит..я дитини, стало її бага..твом, не(забувайте) про рідну пісню (*В. Сухомлинський*). 2. Як(би) ви вчилися так, як треба, то(й) мудрість би була своя (*Т. Шевченко*). 3. А(ні) знайомого кущика, а(ні) дерева (*З. Тулуб*). 4. Що(б) рибу їсти, треба в воду лізти (*Нар. творчість*). 5. На(дворі) по(ночі), про(те) робота к..пить. 6. Сусіди (з, с) тиха радяться про(те), як(би) гуртом уникнути напасті. 7. Та пільма не так уже мучила Соломію, за(те) во..кий холод проймав її на(скрізь) (*М. Коцюбинський*). 8. Як(же) пишуть назви газет?

б) Зробіть усний розбір виділених слів як частини мови.

При використанні складених сполучників *тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, унаслідок того що, замість того щоб* кому ставлять один раз: або перед усім складеним сполучником, або перед *що, щоб, як* – залежно від змісту та інтонації.

Наприклад: *Сучасність потребує знавців комп'ютерних технологій, тому що живемо в добу інформації. Сучасність потребує знавців комп'ютерних технологій тому, що живемо в добу інформації.*

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чому сполучник – службова частина мови? Назвіть основні ознаки сполучника.
2. Що спільного і відмінного в сполучника і прийменника?
3. Чому *якби, бо* є сполучниками підрядності, а *та, або* – сурядності? Доведіть думку на прикладах.
4. Якими за будовою є сполучники *мов, якщо, ніби, через те що, в міру того як*?

Послухайте! Так правильно:

*адрес (вітальний) із нагоди ювілею), адреса (проживання, перебування);
барва (музики, кольорів (манера, колорит, відтінок), фарба (синя, олійна);
білет (екзаменаційний, лотерейний, кредитний), квиток (вхідний, проїзний);
вигляд (набути, мати вигляд), вид (діяльності, істот, тварин);
відносини (правові, дипломатичні), взаємини, стосунки (між людьми);
відтінок (кольору, почуття, звука), відтинок (часу, відстані, простору);
ділянка (вулиці, землі, шкіри), діляниця (виборча, будівельна);
загроза (підтоплення, вибуху), погроза (жестом, словом);
засіб (для існування, для копіювання), спосіб (виробництва, життя);
напрямок (діяльності, поглядів), напрямок (вітру, руху).*

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «СПОЛУЧНИК»

388. Виконайте рівневі завдання.

I рівень

1. Сполучник – це
А службова частина мови
Б особлива частина мови
В самостійна частина мови
2. Сполучник у реченні
А виступає означенням
Б виступає обставиною
В самостійно не виконує синтаксичної ролі
3. У якому рядку всі слова – сполучники?
А але, або, до
Б проте, зате, якби
В дарма що, від, щоб

II рівень

4. За будовою сполучники поділяють на
А односкладні, двоскладні, багатоскладні
Б прості, складні, складені
В прості, складні, ускладнені
5. Укажіть підрядний часовий сполучник.
А дарма що   **Б** як   **В** хоч
6. Укажіть тільки сполучники сурядності.
А але, хоч, бо   **Б** однак, проте, або   **В** щоб, як, та

III рівень

7. У якому реченні *проте* є сполучником і пишуть його разом?
А Варто пам'ятати про(те), яких батьків ми діти;
Б Ми – різні, про(те) нас об'єднує бажання порозумітися;
В Я мрію про(те), щоб найбільшою цінністю стало людське життя.
8. Зробіть синтаксичний розбір речення. Розберіть сполучник як частину мови. *Мова нашого народу достатньо багата, щоб у ній ми знайшли гідну наукову термінологію (І. Білоцерківець).*

IV рівень

9. Складіть твір на тему «Людська мудрість». Використайте у творі сурядні та підрядні сполучники.

§ 43. ЧАСТКА ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

389. а) Пригадайте, як утворюють форми умовного способу та 1-ї особи однини і 3-ї особи однини та множини наказового способу дієслів. Наприклад: *виготовляв би, збудували б; хай виготовлю; нехай збудують.*

б) Визначте, яку частину мови називають часткою. Перевірте правильність визначення.

Часткою (partykuła) називаємо службову частину мови, яка надає реченню чи окремим його членам певних відтінків значення або служить для утворення окремих граматичних форм. Наприклад: *Ні, не марно я жив, – я боровся, шукав ідеал... Хай сяє нам благословенно ім'я славетного Франка (З тв. М. Вороного).*

Ознаки часток

Лексичне значення	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль	Роль у мові	Група
Не має	Незмінне слово	Членом речення не буває	1. Надає реченню або словам певного відтінку. 2. Утворює окремі граматичні форми.	1. Формотворчі. 2. Заперечні. 3. Модальні.

390. Прочитайте речення, дотримуючись потрібної інтонації. Визначте частки. Для чого вони служать?

1. Не хочу жодних висновків робити, та думаю, що треба на землі хоч клаптики маленькі зберегти, де міг би стрепет звить собі кубло і де б могла рости срібляста тирса. 2. Як же так убого ви живете, чом так занепали ви, скажіть, що в дні космічної ракети – солов'я не в силі зрозуміть (З тв. М. Рильського).

391. Прочитайте речення. Визначте, якими частинами мови є виділені слова. Зробіть висновок про те, серед яких частин мови, крім сполучника, є слова, однозвучні з частками. Чим вони відрізняються?

1. Між заметами через усе поле *рівно* лягла добре в'їжджена дорога. 2. Лижні змагання розпочалися *рівно* о п'ятій. 3. *Це* дерево ми посадили минулого року. 3. *Це* наш сад.

Групи часток

Група	Роль у мові	Частки
Формо-творчі	Утворюють форми дієслів умовного способу наказового способу	<i>би (б) хай, нехай</i>
Заперечні	Висловлюють заперечення	<i>не, ні, ані</i>
Модальні	Вживають для: оформлення запитання	<i>чи, хіба, невже; як, що за, та, що то</i>
	підсилення висловленого ствердження	<i>так, еге, егеж, атож</i>
	додаткової вказівки на предмет, дію, місце	<i>ось, от, це, оце, то, ото, он, ген, саме, якраз, власне, справді, точно, рівно</i>
	увиразнення значення слів	<i>навіть, тільки, лише (лиш)</i>
	виділення окремих слів, посилення їх значення	<i>лишень, хоч, хоча б, аж, же (ж), таки, уже, собі, мов</i>
	висловлення сумніву, непевності	<i>мовляв чи, наче, ніби, мовби, майже</i>
	вказівки на кількість	<i>приблизно, мало не, трохи не, чи не, ледве не</i>
	спонування та ін.	<i>годі, бодай, -бо, -но, давай, ну</i>

392. а) Запишіть подані частки за групами. З'ясуйте, якого значення можуть надавати модальні частки реченню або його членам.

Наче, от, би (б), ні, аж, хай, майже, тільки, он, ніби, хоч, то, лишень, так, же, ледве не, нехай, годі, невже, справді, мов, не.

б) Складіть речення з трьома частками (на ваш вибір).

393. Назвіть частки. Визначте їх групу.

1. Невже тобі неволя не обридла? (*Леся Українка*). 2. Без неї рими точні й милозвучні не варті навіть драного гроша – слова звучать примусить сильно й гучно лише одна поетова душа (*В. Симоненко*). 3. Якби ж то правдонька щербата не була, то, може, й справді б так жила (*Л. Глібов*). 4. Так, я буду крізь сльози сміятись, серед лиха співати пісні... (*Леся Українка*). 5. Хай же та мрія із думкою вкупці лине в незнані світи, крил не втинай сизокрилій голубці, хай вона вільно літа (*Леся Українка*).

394. Утворіть від поданих слів за допомогою часток форми слів. Запишіть їх. Усно назвіть частки, визначте форми, які вони утворили.

Боролись, живе, виділив, носить, полетіла, здолають.

395. Проблемне запитання. Чи слово *і* в обох реченнях є однією й тією ж частиною мови? Доведіть, скориставшись поданою нижче інформацією.

1. Жайворонки *і* в дощ співають. 2. Смеркало, *і* йшов тихий сніг (Гр. Тютюнник).

Поміркуйте! У реченні *У вільний час читає чи вишиває?* слово *чи* зв'язує однорідні присудки *читає, вишиває* і вказує на чергування дії. Це сполучник сурядності, розділовий. У реченні *Чи вже закінчилась зміна?* слово *чи* не служить для зв'язку слів або речень. Воно оформлює запитання. Це модальна частка.

Поміркуйте! У реченні *Відстань визначили точно* слово *точно* є повнозначним, бо має лексичне значення (відповідає на запитання (як?), виконує роль обставини способу дії). Це прислівник. У реченні *Точно такий зимовий день провели ми минулого тижня* слово *точно* не має лексичного значення, тобто є службовим. Його вживають для підкреслення схожості ознак, увиразнення слова *такий*, його можна замінити синонімічним словом *саме*. Це частка.

396. Відгадайте загадки.

1. Які дві частки разом літають? 2. Які частки ріжуть хліб? 3. Які частки наказують?

397. Запишіть речення, вставляючи в них по черзі подані в дужках частки. З'ясуйте, які відтінки вони вносять.

Ми поїдемо в суботу на екскурсію. (Не, чи, тільки, навіть, невже, саме).

398. Складіть речення так, щоби подані слова в одному випадку були частками, в іншому – сполучниками, прислівниками, займенниками. Обґрунтуйте правильність виконаного завдання.

Ніби, справді, оце.

399. Перекладіть речення українською мовою. Визначте частки. Чи збігаються частки у двох мовах за значенням?

1. Latem niech się słońce przegląda w motylach, a wiosną – niechaj wiosnę, nie Polskę zobaczą (Я. Лехонь). 2. A bo ja wiem, jaki ten most? (А. Сапковський). 3. – Czekaj! Ani słowa więcej (К. Макушинський). 4. Jeszcze tyle byłoby do pisania, nie wystarczą tu żadne słowa (К. Галчинський). 5. Oto zimą jabłonie (Є. Гарасимович). 6. Czyż prawdziwy poeta może pozostać nieznanym? (В. Осуховська-Орловська).

§ 44. НАПИСАННЯ ЧАСТОК

Частки з різними частинами мови пишуть разом, окремо і через дефіс.

Разом пишуть:

Словотворчі частки **аби-, де-, ані- -сь, що-, чи-(чим):** *абищо, абияк, дехто, якось, хтось, щодня, щомиті, чимало, чимдуж*. Але: *дарма що, поки що, хіба що, тільки що*.

Словотворчі частки **-би (-б), -же (-ж), -то**, що входять до складу сполучників, а також деяких часток: *щоб, якби, ніби, нібито, немовбито, атож, авжеж*.

Формотворча частка **-ся (-сь)** у зворотних дієсловах: *змагатися і змагатись, виправлятися і виправлятись*.

Формотворчі частки **що-, як-, най-** у складі прикметників і прислівників найвищого ступеня порівняння: *щонайбільше, якнайкраще, найсильніший*.

Через дефіс пишуть:

Словотворчі частки **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-** у складі займенників і прислівників: *будь-де, будь-що-будь, хто-небудь, казна-як, хтозна-який, бозна-коли*.

Підсилювальні частки **-бо, -но, -то, -от, -таки**, якщо вони підсилюють значення окремого слова: *сядь-бо, іди-но, стільки-то, якось-от, зрозумів-таки*.

Окремо пишуть:

Частки, що надають реченню різних смислових, модальних та емоційно-експресивних відтінків: *ось, це, саме, лиш, хоч, невже, тільки, що за, ще, же, якраз*.

Частки **-бо, -но, -то, -таки**, якщо вони не стоять безпосередньо після слова, якого стосуються: *таки вимкнули, зупиніться ж бо, гляди ж бо, впізнала ж таки*.

Частки **аби-, де-, будь-, -небудь-, казна-, хтозна-, бозна-** із займенниками, якщо між частками і займенниками вживають прийменник: *аби в кого, де з ким, будь від кого, казна про що, хтозна до чого*.

400. Прочитайте. Запишіть спочатку слова, які пишуть з частками через дефіс, а потім ті, що пишуть окремо.

Скиньте/но, зробити/б, вирушили/ж, домовились/таки, ще/й, відпочинь/бо, відгорніть/же/бо, таки/відбили, вдарили/ж/таки, ну/й, як/от, та/й, записав/же, все/таки, принесить/же, невже/сказав, саме/тому, майже/вчасно, наверстали/таки, схаменіться/же/бо, таки/виконали, навряд/чи/справились, заспівайте/ж/бо, хоча/б/знати.

401. Проаналізуйте орфограми в поданих словах, сформулюйте правила, коли *про те, би (б), же (ж), то* пишуть разом, а коли окремо, коли *то* пишуть разом або через дефіс. Перевірте свої міркування за поданою нижче інформацією.

Склав би, намагався б, якби, ніби, немовби, щоб, збудував же, замовили ж, аніж, теж, також, егеж, атож; такий-то, нібито, немовби-то, начебто, неначебто.

Зверніть увагу!

Розрізняйте частки **би(б), же(ж)**, які пишуть окремо, і **-то**, що пишуть через дефіс: *виголосив би, яюсь-то*;

частини сполучників і часток **би(б), же(ж), то**, що входять до їх складу: *немовби, щоб, якже, повідомив же, начебто, нібито*.

Відчуваючи сумніви щодо написання деяких слів, використовуйте ще й прийом заміни: складних протиставних сполучників **зате, проте**, які пишуть разом, на **але, однак**; часток **атож, егеж** – на **так**; **теж** – на **також**; **якраз** – на **саме**. Запам'ятайте, що слова *та й, ще й, хоча б (хоч би)* пишуть окремо, вони не мають однозвучних відповідників, які пишуть разом.

402. Спишіть, розкрийте дужки. Визначте групи часток, їх значення. Обґрунтуйте орфограми.

1. Як/би з ким сісти хліба з'їсти, промовить слово, то/воно/б, хоч і як-небудь на сім світі, а все/б/таки яюсь жилосьь. 2. Та/й усміхнулася небога. 3. Отаке/то на сім світі роблять людям люди. 4. Степаночку, голубчику! Чого/бо ти плачеш? 5. Та/й знову думать заходивсь про те/ж таки, що/й перше думав. 6. Що/ж діяти? На те/й лихо, щоб з тим лихом битись (З тв. Т. Шевченка).

403. Утворіть від поданих прислівників нові слова за допомогою часток **аби, ані, казна, хтозна**. Запишіть їх. Позначте орфограми.

Трохи, мало, звідки, де, коли, звідки.

404. а) Запишіть, розкриваючи дужки. Згрупуйте частки за правилами написання: окремо; через дефіс; разом. Поясніть свій вибір.

Все(ж)таки, співай(бо), аби(хто), де(які), що(сь), мов(би), ніби(то), те(ж), от(же), таки (знав), хіба(що), ні(з)ким, де(про)кого, казна(який), тільки(но), узяв(таки), не(спішив), не(в)же, яюсь(то), чим(би)то.

б) Складіть речення з часткою **теж** і займенником **те ж**.

- 405.** Парна робота. Складіть діалог (п'ять-шість реплік) на тему «Гарно в лісі!», уживаючи різні частки. Скористайтеся малюнком.

- 406.** Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на правопис часток у польській та українській мовах.

1. Mój zajączku, nie bój że się, ja borówki zbieram w lesie. (М. Конопницька). 2. Turyści nie wyszliby na tę stromą górę. 3. Można by to zrobić lepiej. 4. Czy długo będziesz odpoczywać w górach? 5. A grajże mi, piszczałeczko, a grajże mi, graj (Я. Каспрович). 6. Znaszli ten kraj, gdzie cytryna dojrzewa? (А. Міцкевич). 7. Jaka (ż) to niezgłębioną przepaść musiały wybić z ziemi te wody spadające od wieków z takim impetem (Г. Сєнкевич).

«БІДНІ» ФРАНЦУЗИ

Група школярів повернулася з Парижа. Директор школи цікавиться:

- Чи були у вас труднощі з французькою мовою?
– У нас – ні! Були у французів.

§ 45. НАПИСАННЯ ЧАСТОК НЕ І НІ З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

- 407.** Пригадайте, з якими частинами мови не завжди пишуть окремо. Наведіть приклади.
- 408.** а) Прочитайте. Як треба писати не з відповідним словом у кожному випадку?

Не/розмовляє, не/прочитавши, не/два, не/ми, не/до школи.
Гелікоптер летів не/високо, а над самою землею.

Не/спокій приносить задоволення людині.

Сніг не/відкинутий.

Не/збитий саночками сніг видавався горою легкого пуху.

Не/ук, не/впинний, не/навидіти, не/забаром.

Не/щастя, не/далекий, не/добре.

Не/добачати, не/дооцінений, не/добиток.

б) Перевірте правильність виконання вправи за орфографічним словником.

Не пишуть разом:

Якщо без частки **не** слово не вживають: *немовля, незабаром, нехтувати, негайний*.

З іменниками, прикметниками, прислівниками, що утворені від прикметників, якщо **не** надає слову нового (часто протилежного) значення: *безпека – небезпека* (загроза), *веселий – невеселий* (сумний), *далеко – недалеко* (близько).

У складі префікса **недо-**, який означає неповну ознаку чи дію: *недобачати, недолік, недочутий*.

З дієприкметниками, які виконують функцію означення і не мають при собі залежних слів: *Незірвана квітка і незабруднене озеро милують око*.

Якщо при прикметниках і дієприкметниках є слова *дуже, вельми, надто, надзвичайно*, що підсилюють якість: *дуже необережний вчинок, надто невдалий похід*.

У складі займенників *неабихто, неабиякий*; часток *невже, нехай*; сполучників *незважаючи на, немов, немовби, неначе, неначебто*.

Не пишуть окремо:

При протиставленні з усіма частинами мови: *завдання не легке, а важке; проблеми не нові, а старі*.

Переважно з дієсловами та дієприслівниками: *не поспішати, не знають, не відпочивши, не помічаючи*.

Із займенниками, числівниками, прислівниками: *не мій, не він, не перший, не зовсім, не сьогодні*.

З дієприкметниками, якщо вони мають при собі залежні слова: *не зруйнована негодою краса*.

З дієприкметниками і прикметниками, які виступають у реченні присудками: *сад не вирубаний; ця ялина не висока* (не є висока).

409. а) Випишіть спочатку слова, які без *не* не вживають, а потім ті, що в сполученні з *не* означають поняття, протилежне однозвучному слову без *не*. Як пишуть такі слова з *не*?

Не/активний, не/врівноважений, не/волити, не/вдаха, не/ввічливість, не/вільний, не/виплата, не/виконання, не/билиця, не/балакучий, не/года, не/гайно, не/густо, не/змінний, не/забудка, *не/задовільно*, не/зрілий, не/зручний, не/обґрунтований, не/обхідний, не/помітно, не/практичний, не/порядок, *не/повноліття*, не/роба, не/порушно, не/рушимість, не/терпеливий.

б) Зробіть словотворчий розбір виділених слів.

410. Доберіть до поданих слів синонім – слово з *не* за зразком. Запишіть їх парами. За потреби використайте словник синонімів.

Зразок: Зрадливий – невірний.

Зрадливий, ганьбити, мовчазний, поверховий, турбуватись, поблизу, безталанний, щирий, хворіти.

411. Виконайте тестові завдання.

1. Частку *не* треба писати разом з наступним словом у рядку

- А не/покоїтися про сина
- Б ще не/завершена праця
- В не/довга, але цікава лекція
- Г не/крутити носом

2. Частку *не* треба писати окремо з наступним словом у рядку

- А не/терпіти ліні
- Б не/досконалий твір
- В не/довиконувати план
- Г не/здужати на грип

412. Запишіть, поділивши на абзаци і змінивши назву. Поясніть правопис частки *не*.

ВІТКА

Вітка – це собака. Вона з’явилася в нашому дворі невідомо звідки невеликим прибудним цуценям. Вітка не любила ворон. Тільки побачить десь пташку, відразу біжить до неї, щоб схопити зубами. Якось мій брат приніс маленьке вороненя. Воно, мабуть, випало з гнізда та не змогло туди потрапити знову. Вітка спочатку подумала, що принесли для неї подарунок. Але їй дали зрозуміти, що вороненя чіпати не можна. Пройшло зовсім небагато часу. Невеличке вороненя і гроза нашого двору Вітка стали справжніми друзями (За І. Заянчиковським).

413. Доберіть синоніми до поданих слів з префіксом *не-* й запишіть їх поряд.

Невеселий, негайний, неглибокий, неприємний, недобре, неодмінно, неволити, неславити.

Синоніми: сумний, засмучений, нагальний, мілкий, прикрий, безрадісний, безутішний, спішний, погано, зле, обов'язково, кепсько, конче, dokonче, ганьбити, плямувати, силувати, примушувати, безчестити, паплюжити.

414. Перепишіть прислів'я, розкриваючи дужки.

1. З (не)правдою світ пройде, та назад (не)вернешся. 2. Краще чесно вмерти, як (не)чесно жити. 3. Що тобі (не)мило, й людям (не)зич. 4. Коли всі злі, то й ти (не)ліпший. 5. Краще зробити (не)обіцяючи, ніж обіцяти, а (не)зробити. 6. (Не)питаний – мовчи, (не)битий – не кричи. 7. Пуста мова (не)варта доброго слова. 8. У (не)вмілого руки (не)болять. 9. (Не) смілого від (не) вмілого (не) розпізнаєш. 10. Ліниві руки (не) рідня розумній голові. 11. Знання красить, а (не) знання смішить.

415. а) Запишіть словосполучення у дві колонки: з префіксом *не-*; з заперечною часткою *не*.

Сказав (не)впевнено, розгулялась (не)года, клас (не)прибраний, сюди (не)підемо, вжито (не)гайних заходів, здивувався (не)випадково, писав (не)думаючи, зник (не)сподівано, давно (не)здужає, книжку (не)прочитано, такого ще (не)чувано.

б) Поясніть правопис словосполучень.

416. а) Прочитайте уривок із вірша «Недо й Пере». Визначте основну думку тексту.

Недо – вічний (не) дороба,
(не) доводько до кінця.
Все йому (не) (до) вподоби,
все йому (не) (до) лиця.
«(Не) займай» – (не) дочуває,
«поможи» – (не) добачає.
(Не) доївши хліба-страв,
(не) довзувшись, – геть подався...

Ох, і в кого він удався –
я і сам ще (не) добрав.
З ним і в школі теж морока:
(не) додума, (не) довтне,
(не) довисидить уроку...
(Не) додому йде по зміні,
(не) до книжки – на пусте...
(Не) доходить до хлопчини,
що (не) доуком росте.

(Д. Куровський)

б) Спишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть орфограми. Поясніть їх.

417. Запам'ятайте стійкі звороти та їх значення. З двома з них складіть речення.

Душа не на місці (обіймає тривога); душа не з лопуцька (не гірший за інших); і в думці не мати (і не сподіватися); думка не виходить з голови (хтось постійно думає про щось); купи не тримається (про щось безглузде, неадекватне); не кує, не меле (нічого не робить); не вартий дірки з бублика (нічого не вартий); глянути недобрим оком (наврочити).

418. а) Запишіть речення, знявши косу лінію. Обґрунтуйте орфограми.

1. Не/має маленьких людей, є лиш душі малі.
2. Хто розуму не/має, тому коваль не вкує.
3. Життя не/має ціни.
4. Не/має пісні без любові.

Ні пишуть окремо:

Якщо **ні** є часткою або сполучником: *ні сльозинки, не було ні квітів, ні трави.*

Якщо в заперечних займенниках після **ні** вживаємо прийменник: *ні в кого, ні до чого, ні з ким, ні для кого.*

У складі фразеологізмів: *ні риба ні м'ясо; ні собі ні людям.*

Ні пишуть разом:

1. Якщо **ні** є словотворчим префіксом у заперечних займенниках або прислівниках: *ніщо, ніякий, нізвідки, нітрохи, ніскільки.*

2. Якщо слово без частки **ні** не вживаємо: *нікчемний, нівроку, нівечити.*

419. Спишіть і поясніть правопис.

1. Не впало ні/краплі дощу. Ні/одна зернина не пропала.
2. Не бачив ні/страуса, ні/папуги, ні/колібрі.
3. Ні/хто, ні/що, ні/який, ні/чий, ні/скільки.
4. Ні/де, ні/звідки, ні/защо, ні/коли, ні/як.
5. Ні/яковість, ні/сенітниця, ні/кчемний.

420. а) Спишіть, розкрийте дужки і розставте наголоси. Поясніть значення і написання **ні, не**.

1. На чужині не/ті люди, тяжко з ними жити: ні/з/ким буде поплакати, ні/поговорити. 2. Ні/хто його не/додбає і не/розруйнує... 3. Маю серце широкее, ні/з/ким поділити. 4. Ще треті півні не/співали, ні/хто ні/де не/гомонів (З тв. Т. Шевченка).

б) Як розумієте зміст першого речення?

421. Спишіть слова. З'ясуйте роль *ні* в кожному з них. Поясніть правопис.

Ніхто, нісенітниця, ніякий, ні в чому, ні до кого, нівроку, ніяк, ні одна, ніяковість, нічийний, ні краплі дощу, ні сльозинки, нівечення.

422. З'ясуйте значення поданих слів. Складіть із ними речення.

Ніколи, ні́коли; ні́кому, ні́кому; ні́де, ні́де; ні сіло ні впало; ні в тих ні в сих.

423. Прочитайте, випишіть частки разом зі словами, з якими вони вжиті.

1. На вовка неслава, бо їсть овець (*Нар. творчість*). 2. Я не боюсь ніяких поговорів (*Леся Українка*). 3. Дуби старіють непомітно, не те, що ясени тендітні, або нервовії берізки, чи верби, вічні песимістки (*І. Муратов*).

424. а) Прочитайте речення. Визначте, якими частинами мови є слова в ньому.

Навіть легкий вітерець спричиняє страшне гудіння в мікрофоні.

б) Зробіть розбір частки як частини мови.

Послідовність розбору частки як частини мови

1. Слово.
2. Частина мови.
3. Група за значенням.
4. Особливості написання (якщо є).

Я не втрачаю надії.

Зразок письмового розбору

Не – частка, запер., з дієсловом пишуть окремо.

425. а) Прочитайте усмішку. Чи можна назвати її текстом? Передайте своїми словами зміст прочитаної розповіді.

Питає, звідкіль я прийшов та що знайшов. Ходив я десь-то та знайшов дещо, та коли я що або абощо, то нехай мені абищо. От що, а не то що, а ви кажете, що там що чи абощо! Нехай мені бозна-що, коли збрехав що про що або нащо! (*Нар. творчість*).

б) Випишіть частки. Визначте їх розряди за значенням та поясніть правопис.

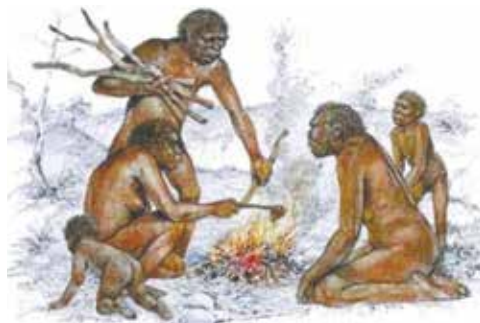
в) Парна робота. Перебудуйте розповідь так, щоб вийшло зрозуміле зв'язне висловлювання.

426. Перекладіть українською мовою. Порівняйте написання частки *не* в українській та польській мовах.

HISTORIA KRZESANIA OGNIA

Wiele tysięcy lat temu ludzie (nie) umieli rozniecać ognia. Był on rzadką i (nie) ocenioną rzeczą, którą znajdowano. Minęło wiele tysięcy lat, zanim ludzie nauczyli się rozpałać ogień przy pomocy tarcia jednego kawałka drewna o drugi. (Nie) był to łatwy sposób rozniecania ognia. Potem wynaleziono specjalne przybory do krzesania: krzesiwo, krzemień i hubkę. Zapałki wynaleziono zupełnie (nie) dawno, bo zaledwie sto lat temu. Były one z początku bardzo (nie) wygodne, a przy tym (nie) bezpieczne w użyciu i szkodliwe dla zdrowia. Wreszcie kilkadziesiąt lat temu pojawiły się (nie) szkodliwe, tzw. szwedzkie zapałki, których dotychczas używamy (за М. Ільїним).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Назвіть основні ознаки частки як частини мови.
2. Як відрізняють слова *теж* (*Він теж відмінник*) від *те ж* (*Прочитав те ж оповідання*) та *й* (*Вчиться й працює*) від *і* (*Він і працює*)?
3. Назвіть групи часток. Наведіть приклади.
4. Розкажіть про написання *не* з різними частинами мови. Наведіть приклади.

- *Ти чому запізнився в школу?*
- *Я хотів порибалити, а батько не взяв мене.*
- *Правильно зробив. Він, мабуть, пояснив тобі, чому треба йти до школи, а не рибалити.*
- *Звичайно. Він сказав, що черв'яків мало, на дві вудочки не вистачить.*

Розв'яжіть ребус.

1, 2

1

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ЧАСТКА»

427. Виконайте рівневі завдання.

I рівень

1. Частка це:

- А** службова частина мови
- Б** самостійна частина мови
- В** особлива частина мови

2. Частка

- А** вказує на зв'язок слів у словосполученні й реченні
- Б** виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні та реченні
- В** надає словам чи реченню додаткових відтінків у значенні або служить для творення нових слів

3. У якому рядку всі частки з іншими словами пишуть окремо?

- А** написав/би, немов/би, що/разу
- Б** колись/то, стань/бо, усе/ж/таки
- В** таки/прийшов, усі/ж, ні/у/кого

II рівень

4. У якому рядку всі слова з часткою *не* написано правильно?

- А** невиконана вчасно робота, не один, неабияк
- Б** непрочитана книжка, незадовільно, недобачати
- В** не можу, недовіра, непродовживши

5. У якому рядку всі слова – частки?

- А** же, но, таки
- Б** про, не, би
- В** ані, нехай, але

6. У якому рядку всі частки пишуть через дефіс?

- А** поспішай/бо, прийшов/таки, що/тижня
- Б** зробив/би, будь/що, казна/як
- В** хтозна/що, роби/бо, усе/таки

III рівень

7. Зробіть морфологічний розбір частки у реченні:

Хай пісня буде щира (П. Тичина).

IV рівень

Складіть твір на тему «Олімпійські чемпіони України».

§ 46. ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ

428. а) Назвіть усі частини мови. На які групи їх поділяють? Назвіть частини мови, що належать до кожної групи. До якої групи належить вигук?

б) Прочитайте речення. Виділіть слова, які не називають будь-яких явищ дійсності та не служать для зв'язку між словами або реченнями. Що виражають ці слова? Для чого їх вживають?

1. Ох, торішнє літо так давно минуло! 2. Ой, яка ж хороша! 3. Лукашу, де ти? Гов! (*Леся Українка*).

в) Зверніть увагу на поданий нижче зразок міркування, якщо виконання попередніх завдань викликає у вас труднощі.

Поміркуйте!

У реченні *О, знову сніг!* слово **о** не називає ні предмета, ні ознаки, ні дії, ні кількості, не відповідає на запитання і не є членом речення. Воно не поєднує наявні в реченні слова, не зв'язане з їх формами. Отже, це слово не можна назвати ні самостійним, ні службовим. Воно безпосередньо виражає здивування. Слово **о** є вигуком.

Вигук (wykrzyknik) – це незмінна частина мови, що виражає почуття і волевиявлення, не називаючи їх.

Вигуки вживають у розмовному та художньому стилях, вони служать засобом виразності. Наприклад: 1. *Ах, там будуть гори, високі і прехороші гори!* (*М. Коцюбинський*) 2. *Гей, удармо в струни, браття, в золотії!* (*М. Рильський*)

У першому реченні вигук *ах* виражає почуття (захоплення), в другому вигук *гей* – волевиявлення (спонукання до дії).

429. Проаналізуйте таблицю. Розкажіть про групи вигуків за значенням.

Групи вигуків та близьких до них слів	Що виражають	Приклади
Емоційні	Почуття і переживання	<i>Ой, ай, о, ух, ох, ого</i>
Волевиявлення	Оклик, звертання, спонукання і ін.	<i>Гей, геть, агов, марш, ціп-ціп, тпру</i>
Звуконаслідувальні слова	Голоси тварин, звуки природи	<i>Ку-ку, ха-ха, дзень, брязь, ж-ж-ж</i>

За значенням вигуки поділяють на дві основні групи.

1. Вигуки, що виражають почуття і переживання (радість, страх, сум, горе, жаль, гнів, здивування, захоплення, обурення, огиду, зневагу, глузування, фізичний біль та ін.): *о, ой, ах, пхе, от.*

2. Вигуки волевиявлення, що передають заклик, спонукування до дії, звертання, оклик тощо: *гов, алло, цабе, ну.*

Окрему групу становлять звуконаслідувальні слова, їх також відносять до вигуків, хоч вони не виражають ні емоцій, ні волевиявлення: *кукуруіку-у, карр-р-р, ш-ш-ш.*

За допомогою звуконаслідувальних слів відтворюють голоси тварин, різні шуми, що спостерігають у природі. Наприклад: *пу-гу-у-у, ха-ха-ха, др-р-р, дзень.*

Серед вигуків волевиявлення розглядають і слова ввічливості, які виражають привітання, прощання, подяку, прохання, пробачення тощо. Наприклад: *здрастуйте, до побачення, спасибі, вибачте.*

430. Прочитайте вигуки. Запишіть їх за групами. Встановіть, що передає кожний вигук.

Нумо, ой, гайда, му-у-у, ах, ох, гав-гав, агов, перепрошую, ех, ну, ай, добридень, геть, фе, фу, вйо, прощайте.

431. а) Виразно прочитайте речення. Спишіть, підкресліть вигуки. Визначте, до якої групи належить кожний із них.

1) Крякуха наполохалась:

– Ках! Ках! Ках!

– Тась! Тась! Тась! Спокійно! Бугай ніякий твій не ворог.

2) Не ліс там у загонщиків, а пекло. – Га-ла-ла! Тю! Го-го! Ух! Ох! Та-ра-ра-ра! (З *тв. Остапа Вишні*)

б) Поясніть розділові знаки при діалозі.

432. Складіть два речення з вигуками та ілюстраціями (на вибір) для смс-повідомлення.

Українські вигуки

Деякі вигуки утворились від іменників у кличній формі або в називному відмінку та від інших частин мови, а також є усталеними зворотами, до складу яких увійшли різні слова. Наприклад: *Мамо! Леле! Слава! Рятуйте! Мати рідна! Цур йому!*

433. Прочитайте речення. Визначте вигуки. Порівняйте їх із вигуками в українській мові. У яких випадках вони мають розбіжності в значенні та звучанні? Запишіть вигуки польською і українською мовами.

1. Aha! Pan Gustaw zapewnie ją kocha? (А. Фредро). 2. Hej, radością oczy błysną (А. Міцкевич). 3. Hi! hi! hi! Dokąd wy jedziecie, podróżni? (Б. Прус). 4. Drapie się tedy komornik z policją na trzecie piętro, stuk-puk! drzwi u chłopców zamknięte (Б. Прус). 5. Uch! Żałuję, że nie był na tym festynie (Г. Сенкевич). 6. Rzepa także go zagadnie: – Fe! Niedobrze! Fe! Nieładnie! (Я. Бжехва).

§ 47. ПРАВОПИС ВИГУКІВ

434. Згрупуйте подані вигуки в три колонки: що пишуть разом; окремо; через дефіс. Запам'ятайте правопис.

Хай щастить, будь ласка, їй-богу, до побачення, їй-право, ану, от тобі й на, оце так, ф'ю-у-у, дз-з-з, ану-ну, на добраніч, тік-так, помагайбі, кукуріку, ку-ку, о-го-го, алло, де ж пак, цур йому, боронь Боже, ой леле.

Вигуки, що повторюють або вимовляють протяжно, пишуть через дефіс: *Пливе човен, води повен та все хлюп-хлюп-хлюп* (Нар. творчість).

Вигуки на зразок *леле, лелечко, цитьте, овва, кукуріку, кудях, бух, тарах, бабах* тощо пишуть разом. Проте якщо треба передати протяжність, їх теж можуть писати через дефіс: *Бах! – і нема нічого... (Остан Вишня) Б'ється, стогне, зітхає: Бу-ух!.. бу-ух!.. бу-ух!* (М. Коцюбинський)

435. Виразно прочитайте. Розкажіть про інтонацію в реченнях із вигуками. Де можуть стояти вигуки? Які розділові знаки вживаються при них?

1. Ой гиля-гиля, гусоньки, на став!.. 2. Гей, лети, мій коню, степом і ярами, розбий мою тугу в бою з ворогами. 3. О боже мій милий! Що я наробила! 4. Ой летіла горлиця через сад, через сад, гей! Розпустила пір'ячко на весь сад, гей, на весь сад! (Нар. творчість)

Вигуки від членів речення відокремлюють комою: *Ох, як довго я спала (Леся Українка).*

Вигуки, що стоять на початку речення і вимовляють з окличною інтонацією, відокремлюємо за допомогою знаку оклику: *Цить! Хай говорить серце (Леся Українка).*

Не відокремлюють вигуки на початку речення, якщо вони стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання: *Гей ти, поле колоскове, молодість моя (В. Сосюра).*

Після вигуку, який стоїть у середині речення й вимовляють з виразною окличною інтонацією, також ставлять знак оклику: *Протягли своє ку-ку-рі-ку! горлаті півні (Панас Мирний).*

Вигуки **о, ой**, які стоять перед звертаннями, не виділяють комами, бо вони виконують функції часток: *О чарівниченько моя! Мені ти завжди помагала (Т. Шевченко).* Не відокремлюють вигуки **о, ой** і в словах із народних пісень: *Ой у полі два дубки (Нар. творчість).*

436. а) Прочитайте. Назвіть вигуки. До якої групи вони належать? Що виражають? Обґрунтуйте орфограми і вживання розділових знаків, пов'язані з вигуком.

1. Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені. 2. Еге-ге! Та ж то цілий ключ журавлиний. 3. Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін – ку-ку! ку-ку! І сіє тишу по травах. 4. «Цитьте, нехай говорить кум Бондаришин», – одвів діда рукою рудий Панас. 5. Лишенько! Як той бідний Василько прибі'ється додому в таку негодю? 6. «Васильку, го-ов! А йди сюди!» – гукнув з подвір'я батько (З тв. М. Коцюбинського).

б) Виділіть службові слова. Визначте, якою частиною мови є кожне з них.

437. Складіть три речення, у яких би вигук виражав різні почуття, і одне, де б він був підсилювальною часткою.

438. Перекладіть усмішку українською мовою. Яку мову наслідують собаки? Чи відповідає таке звуконаслідування нормам української мови?

Spotkały się na ulicy dwa psy.
– Hau, hau, hau! – mówi pierwszy.
– Kra, kra, kra – odpowiada drugi.
– Coś ty, zwariował?
– Nie, uczę się języków obcych.

439. а) Спишіть, поставте пропущений дефіс і розділові знаки. Поясніть розділові знаки. Визначте, якою частиною мови є кожне слово.

1. Гай гай куди поділась моя *радість* (М. Стельмах). 2. Хе який ти цікавий (М. Стельмах). 3. Я дуже люблю казки ой так люблю казки (О. Іваненко). 4. Ой вербо вербо де ти росла? (Нар. творчість). 5. *Несподіване* «це» зупинило всіх. 6. Ой лишенько що трапилось? 7. Ей не пора мені тепера грати. 8. Геть Не мороч мене. 9. Гов Лукашу гов! Го го го го! (З тв. Лесі Українки).

б) Зробіть розбір виділених слів за будовою.

440. а) Випишіть із поданих уривків українських народних пісень речення з вигуками. Поясніть, чому вигуки не відокремлюються.

1) Ой чий то кінь стоїть,
що сива гривонька?
сподобалась мені
тая дівчинонька.

2) Ой чорна я си, чорна,
чорнява, як циганка.
Чом си полюбила,
чом си полюбила
чорнявого Іванка?

3) Ой на горі два дубки,
ой на горі два дубки,
ой на горі два дубки, два дубки
схилилися докупки.

4) Ой під вишнею,
під черешнею
стояв старий з молодого,
як із ягідкою.

б) Чи знаєте мелодії пісень наведених уривків? Заспівайте їх або прослухайте на електронних носіях. Об'єднайтесь у групи, проведіть конкурс на знання українських народних пісень, які починають зі слова *ой*.

441. Перекладіть українською мовою слова і словосполучення, згрупуйте їх за значенням, а з виділеними складіть речення.

Dzień dobry! Cześć! *Do widzenia!* Dobranoc! Witaj! Proszę! Dziękuję! Przepraszam! Wesołych Świąt! *Żegnaj!* Wszystkiego najlepszego!

Послідовність розбору вигуку як частини мови

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (вигук).
3. Група за значенням.

Зразок розбору вигуку, використаного у строфі:

– *Агов!* – *гукаю.* – *Озовися, капітане!* (П. Осадчук).

Агов – вигук, спонук., засіб приверт. уваги.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Яку частину мови називають вигуком? Чим відрізняється вигук від самостійних частин мови та від службових?
2. Чи граматично пов'язаний вигук із членами речення?
3. Розкажіть про вживання дефіса у вигуках.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ВИГУК»

442. Виконайте рівневі завдання

I рівень

1. Вигук – це

- А самостійна частина мови
- Б службова частина мови
- В особлива частина мови

2. Вигук виражає

- А ознаку предмета
- Б дію предмета

В почуття, волевиявлення мовця, звуконаслідувальні слова, не називаючи їх, а також формули мовного етикету

3. Вигуки за значенням поділяють на

- А сурядні, підрядні, розділові, протиставні
- Б формотворчі, словотворчі, модальні, підсилювальні

В емоційні, спонукальні, звуконаслідувальні, формули мовного етикету

II рівень

4. У якому рядку всі вигуки належать до емоційних?

- А ой, ох, о, ех, то, фе
- Б геть, годі, тьху, ого
- В гм, от тобі й на, ку-ку

5. Вигуки *о*, *ой*, які стоять перед звертанням

- А відокремлюють комою
- Б не відокремлюють комою
- В відокремлюють знаком оклику

III рівень

6. Назвіть групи вигуків за значенням. Чим відрізняються звуконаслідувані слова від вигуків?

На добраніч. Чудово! Рятуйте! Ого! Ой-ой! Геть! Но!

7. Складіть два речення зі словами *мама* – вигуком та іменником у кличній формі.

8. Вигуки, що повторюють або вимовляють протяжно, пишуть:

А через дефіс

Б окремо

В разом

IV рівень

9. Складіть і запишіть гумористичний діалог про відвідування театру, кінотеатру чи вистави, використавши такі вигуки:

Добрідень, ой, о, ах, еге, ей, ну, браво, біс, тс-с, кахи-кахи, гу-гу-гу.

10. Один із використаних у діалозі вигуків розберіть як частину мови.

«ГЕРОЙ»

– *Славку, у вашому класі виходить сатирична газета?*

– *Виходить регулярно. Завдяки мені.*

– *Ти редактор?*

– *Ні, постійний герой.*

Розв'яжіть ребус.

Послухайте! Так правильно:

номер (кімната в готелі, паспорта); розмір (взуття); число (часопису, видання); основи (математики, моралі); фундамент (будівлі, споруди); основа (слова, доповіді, трикутника); пам'ятка (архітектури, літератури); пам'ятник (М. Грушевському); постамент (на честь чого-небудь); підпис(ка) (під відозвою, про невиїзд); передплата (на часописи, періодику); повістка (до суду).

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З МОРФОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ

443. Назвіть самостійні та службові частини мови. Які між ними відмінності? Визначте, якими частинами мови є подані слова. Доведіть свою думку.

Темніє, сотня, синь, кожний, військовий, п'ятірка, двійко, закутий, тихо, говорячи, тихий.

444. а) Спишіть, розкрийте дужки та вставте пропущені літери або апостроф замість крапок. Доведіть, що виділені слова належать саме до цієї частини мови. Визначте рід, число, відміну і відмінок іменників.

Ти (не) завжди буд..ш д..тиною – умій вдуматися в *глибокий* зміст цієї *істини*. Ми приходимо в світ і ..*початку* бува..мо маленькими діт..ми для того, що (б), ставш.. дорослими, залишити свій слід на землі, *прожити* ж..т..я справжн..ми люд..ми. Ж..ве й черв..як, ж..ве й курка, ж..ве й віл, але їх ж..т..я таке далеке від люд..кого, як далекі нірки черв..ка, куряче сідало і волове стійло від кабіни космічного корабля. Люд..ке ж..т..я – це творен..я дух.. люд..кого. *Намагайся* швидше стати духовно зрілим творцем – м..слит..л..м, трудівником. Людина смертна, ми відходимо в (не) бут..я, але людина разом (з) тим і бе..смертна: твоє бе..смерт..я в тому, *що* ти зумі..ш ..творити для людей (*В. Сухомлинський*).

б) До слів *глибокий*, *істина* доберіть антоніми.

445. Пригадайте відомості про займенник, його значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль. Назвіть їх розряди. Запишіть за розрядами подані займенники. Виділені слова провідмініайте.

Вони, який?, хто, цей, наш, сам, *хто-небудь*, ти, стільки, себе, нічий, що?, їхній, *чий*, ніхто, абищо, ніякий.

446. Розкажіть про особливості відмінювання числівників. Подані числівники запишіть у формах родового й орудного відмінків.

Сто, шість, дев'ятсот, двадцятий.

447. Якими частинами мови є слова *п'ятирічний*, *десятикілометровий*, *шеститисячний*, *двадцятимільйонний*? Доведіть свою думку.

448. Запишіть дієслова *спочивати* і *перепочити* в усіх можливих формах майбутнього часу. Чому ці форми не збігаються?

449. Утворіть всі форми наказового способу дієслів *подорожувати, боронити*. Запишіть, виділіть закінчення.

450. а) Випишіть дієприкметники, виділіть у них суфікси. Чим вони відрізняються від прикметників? У виділених словах обґрунтуйте орфограми.

Кроку́ючий екскава́тор, кроку́юча люди́на, змарні́лий, *примире́нний, примі́рений, оздо́ровлений, оздо́ровчий, пра́вильний, напо́внений, полі́тий, полива́льний, закві́тчаний, незлі́чений, незлі́ченний*.

б) З двома останніми словами складіть речення.

451. Перепишіть речення. Виділіть комами дієприкметникові та дієприслівникові звороти. Підкресліть їх.

1. Добре було їхати велосипедом через серпневі поля... Пухка од пилюки стежечка збита ногами погойдувала мене. 2. З'їхавши на горб я зупинився. 3. Я ще походив по полю розшукуючи свою липу. 4. Вийшла мама, позбирала в траві яблука і нічого не сказавши по-вільно пішла до хати. 5. З усіх садків пахло нагрітою на сонці корою дерев (З тв. Є. Гуцала).

452. Замініть виділені особові форми дієслова дієприкметниками або дієприслівниками. Запишіть їх, виділивши розділовими знаками.

1. Сиджу в затишку на осонні й *спостерігаю* за пташками. 2. Грак *вмостився* на осиці, пробує співати. 3. Зацвірінькали горобці, яких розбудила гракова пісня. 4. У небі *тріпочуть* крильцями й невтомно дзвенять жайворонки.

453. а) Прочитайте уривок. Знайдіть у ньому дієприслівники й дієприслівникові звороти. Поясніть розділові знаки.

ПТАХИ НА ПРОСТОРИ

Пізніше, ніж завжди, прилетіли лелеки. Богдан виглядав їх уже цілий тиждень, по кілька разів на день питав у діда: «І коли вони вже прилетять?», не здогадуючись, що й старенькому теж не терпиться побачити їх.

Та одного дня Богдан дочекався. Повернувшись зі школи, він узявся допомагати дідові закопувати нові стовпи для плоту. Стали прибивати штахетини, і саме в той час Богдан глянув на сонце. «Діду! – радісно вигукнув він. – Лелека!»

Дід відклав молоток, випростався, пильно придивляючись до білого ширококрилого птаха, що опускався все нижче і, зробивши півколо над обійстям, легко опустився на гніздо, відразу ж дрібно заклацав дзьобом. Оглянув гніздо, ще поклацав і, переконавшись, що домівка ціла, знову проплив у повітрі поза городом і сів на грядці недалеко від діда та Богдана (О. Лупій).

б) Опишіть, як ви уявляєте картину прильоту лелек.

454. Утворіть дієприслівники недоконаного виду й запишіть у дві колонки: з суфіксом *-учи (-ючи)*; з суфіксом *-ачи (-ячи)*.

Брязкотати, різати, хмуритися, одужувати, уникати, волочити, світити, боротися, з'їжджати, сидіти.

455. Випишіть у дві колонки: дієприкметники; дієприслівники. Утворіть із ними словосполучення.

Оснащуючи, кліпаючи, здобуваючі, допомагаючи, надихаючі, зволікаючи, кохаючи, увиразнюючі.

456. Знайдіть у тексті речення із дієприслівниковими зворотами. Поясніть розділові знаки.

ПАДІННЯ ДАВНЬОЇ СТОЛИЦІ

Болем і страхом перейнялися кияни, побачивши на Лівобережжі незчисленні полки завойовників, які, наче темно-коричнева лавина, невпинно напливали із невідомості, ставали все грізнішими, погрожуючи заповонити все довкілля.

Першими помітили монахи з Печерських гір, вони й зняли переполох, вони й передали страшні вісті до міської управи. У душі не погоджуючись із наближенням кінця світу, шукали порятунку, прислухалися більше до ігумена, який радив, не гаючи часу, готуватись до оборони.

Отець Никодим виголосив усі молитви, які знав, незчисленно разів хрестячись. Благов архангелів, ангелів, скликаючи усі небесні сили зглянутися й допомогти (За О. Лупієм).

457. Запам'ятайте крилаті вислови та їх походження.

1. Із щитом чи на щиті (історики розповідають: коли стародавні спартанці йшли захищати вітчизну, матері, подаючи їм щити, примовляли: «З ним або на ньому» – це означало: ні в якому разі не відступай перед ворогом). 2. Хто бере – той усе тратить, хто дає – усе придбав (ці слова належать грузинському поетові Шота Руставелі, що жив наприкінці XII – на початку XIII ст., і спрямовані проти егоїстичної зажерливості). 3. На ясні зорі, на тихі води (цими словами автори українських дум передавали палке прагнення бранців, яких захопили турки чи татари, повернутися в рідний край – в Україну).

458. Випишіть форми дієслів, які відрізняються від двох інших. Зробіть їх морфологічний розбір.

Маскуючи, маскують, маскуеш. Говорити, говорячи, поговоривши. Замовляли, замовлений, замовили. Відпочиваючий, відпочинуть, відпочиватимуть. Виготовить, виготовлений, виготовляючий. Замовив би, замов, замовляймо.

459. Прочитайте загадки й відгадайте їх. Знайдіть у них дієслова і визначте їх форму.

1. Вдень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає. 2. Маленьке, тоненьке, якби не воно, то всі б голі ходили. 3. Сидить баба на грядках, вся закутана в хустках. 4. Сидить у ложці, звівши по ножці. 5. Хто може і лежачи іти? 6. Дерев'яне, а не полінце, шість дірочок має, весело співає.

460. а) Прочитайте. Назвіть прислівники, визначте групу за значенням.

Прислухайтесь уважно, як *говорять* навколо, і ви почуєте немало слів-«перевертнів», що живуть поза *всякими* мовними законами.

Щоб мова звучала розумно і гарно, не треба перекручувати слова. Найпрекрасніше слово – коли воно звучить природно, нормально, так, як його створив народ. Що *правильніше* ми говоритимемо, то вищою буде наша мовна культура, а отже, й точніше висловлюватимемо свої думки (А. Матвієнко).

б) Зробіть морфологічний розбір виділених слів.

461. Спишіть словосполучення, розкрийте дужки. Поясніть написання кожного прислівника, за потребою зверніться до словника.

Зупинятися (від) разу. Прочитати (в) п'яте. Всього (на) всього п'ять. Зіскочити (на) ходу. Сидіти (до) пізна. Ставитись (по) людськи. Заглянути (в) третє гніздо. Прибути в (одно) час. Залишитися сам (на) сам. Знати з (давніх) давен. Чекати з (дня) на (день). Іти пліч (о) пліч. Бувати (де) коли. Кинутись в (різно) біч. Бачити (на) скрізь.

462. Напишіть роздум на тему «Прийменник і сполучник – службові частини мови».

463. а) Прочитайте. Назвіть службові частини мови, охарактеризуйте їх.

Є такий вислів: «Гуси Рим врятували, а качки можуть увесь світ загубити». Про римських гусей, які прокинулись, коли почули *наближення* ворогів і своїм криком розбудили охорону, ви, очевидно, чули. А качки? Це, виявляється, не просто качки, а газетні качки, вигадки, які можуть *накоїти* багато лиха. Вислів цей з'явився в XVII столітті в середовищі німецьких газетярів, а потім проникнув у загальнонародну мову, з німецької мови потрапив і до нас (*А.Коваль*).

б) Зробіть морфемний і словотворчий розбір виділених слів.

464. Перекладіть текст українською мовою і з'ясуйте, які самостійні та службові частини мови є в перекладеному тексті.

Wieś leżała w niewielkiej dolinie. Od północy otaczały ją wzgórza spadziste, porośłe sosnowym lasem, a od południa wzgórza garbate, zasypane leszczyną, tarniną i głógiem. Tam najgłośniej śpiewały ptaki i najczęściej chodziły wiejskie dzieci rwać orzechy albo wybierać gniazda.

Kiedyś stanął na środku wsi, zdawało ci się, że oba pasma gór biegną ku sobie, ażeby zetknąć się tam, gdzie z rana wstaje czerwone słońce. Ale było to złudzenie... (*Б. Прус*).

465. Складіть розповідь про випадок з вашого життя. Використайте в ній вигуки.

466. Запишіть слова, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте орфограми.

Вагон (цистерна), по (серед), (темно) синій, (ніби) то, (пів) озера, (будь) який, (це) й, пліч (о) пліч, все (ж) таки, (по) третє, (будь) коли, давай (но), день (у) день, (аби) який, південно (східний), (машинно) тракторний, з (по) між, (часто) густо, (пів) країни, скажи (бо), (на) ходу, та (й), через (те) що, (сім) сот, ні (до) чого, аби (як), на (при) кінці, якось (то), ні (перед) ким, (кінець) кінцем, (по) нашому, (мимо) хіть, коли (не) коли.

467. а) Прочитайте текст і визначте, до якого стилю мовлення він належить.

ВСЕСВІТНЯ ПАВУТИНА

Сучасний світ пропонує безліч шляхів для отримання необхідної інформації. Можна, наприклад, провести декілька годин у бібліотеці, шукаючи та опрацьовуючи необхідну літературу. Є також чимало магазинів, у яких можна легко придбати ту чи іншу книжку та періодичне видання. Не варто забувати і про засоби масової інформації, які відіграють важливу роль у задоволенні «інформаційного голоду» читачів... Сьогодні щораз більша кількість населення нашої планети надає перевагу отриманню потрібної інформації за допомогою комп'ютера (За Г. Боднар).

б) Визначте (усно), до якої частини мови належить кожне слово тексту. Поясніть вивчені орфограми.

Розв'яжіть ребус.

Послухайте! Так правильно:

працівник (культури, освіти, науки); робітник (будови, заводу); співробітник (установи, закладу); пригода (непередбачена подія, випадок, інцидент); стати у пригоді (бути потрібним); нагода (з нагоди повернення, можливість, шанс, момент); результат (підрахунку, спостережень, дослідів); наслідок (біди, пожежі, несправності); розбіжність (думок, переконань); розходження (швів, площин); ступінь (учений, порівняння, відображення, гами, ладу); степінь (формальний, точки (у математиці)); щабель (зростання, опускання, драбини).

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

ТВІР-РОЗДУМ ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

- 468.** Пригадайте особливості побудови творів-роздумів. Які ознаки має публіцистичний стиль? Яке призначення публіцистичних текстів?
- 469.** а) З'ясуйте будову і стиль тексту.

БЕЗ ДРУЖБИ НЕМА ЖИТТЯ

Дорогий друже, любий приятелю – так ми звертаємося до людини, без якої наше життя було б сумним і безбарвним.

Зранку вирушаємо з дому, сподіваючись почути «Привіт!», а у відповідь вигукнути «Доброго тобі дня!» І знаємо, що дорогою до школи або в класі сонячним променем сяйне усмішка друга чи подруги і додасть гарного настрою на весь день. Коли ж якась невдача затьмарить чоло, одразу хтось із друзів запитає: «Що трапилось?» Знайде слово, розрадить, допоможе, поверне душевну рівновагу, просто буде поруч і підтримає без слів.

Горе на двох – півгоря, радість на двох – подвійна радість. Коли і біль, і успіх переживаєш у колі друзів – ти щаслива і багата людина.

Отже, дружба – це велика цінність, що дає змогу відчути життя у всіх його барвах (*Із довідника*).

б) Поміркуйте над висловлюванням Г. Сковороди: «Є дружба з вигоди, про таку кажуть: рука руку мис. Це, власне, не дружба, а самообман. Вона триває недовго. А є дружба душ, що витримує грози і бурі життя». Поясніть власну думку.

- 470.** З'ясуйте значення слів *дискусія*, *дискусійний*, *дискутувати*.

Чи доводилося вам слухати (бачити) дискусії по радіо, телебаченні чи в класі, у родині? З яких питань були дискусії? Чи мали ви свою думку з обговорюваної проблеми?

Запам'ятайте!

У творі-роздумі дискусійного характеру ставлять запитання, які можуть мати прямо протилежні відповіді, що заперечують одна одну. Наприклад: *Чи варто ризикувати життям, рятуючи інших? У мить щастя в людини не буває друзів? Зміни – найцікавіше в житті.*

Порядок роботи над твором-роздумом

1. Складання плану твору.
2. Вибір тези (основної думки)
3. Добір аргументів (факти, цифри, приклади із життя, літератури, історії).
4. Формулювання висновку.
5. Словникова робота.
6. Складання твору-роздуму.

471. Підготуйте твір-роздум дискусійного характеру в публіцистичному стилі на одну із тем:

- «Навіщо вивчати орфографію в добу комп'ютеризації?»;
- «Чому кожна людина відчуває щастя по-своєму?»;
- «Що вище: обов'язок громадянина чи особиста дружба?»

ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ

472. Дайте відповіді на запитання.

1. Як відрізнити докладний переказ від стислого?
2. Які ознаки розповідного тексту?
3. З якою метою вводять у розповідний текст опис зовнішності людини?

473. Прочитайте текст. Кого в ньому описано? На що саме вказав письменник, описуючи зовнішність людини?

Це був молодий, високий та плечистий русявий панич у сірому літньому вбранні, вишиваній сорочці, в солом'яному брилі з широкими крисами, з тоненькою дорогою паличкою в руці. Сонце розсипалося на його м'яких ясно-русявих, аж сріблястих, наче льон, кучерях.

Височенький, повненький та широкий в плечах, він, одначе, на виду був трохи схожий на маленького делікатного хлопчика з рожевими повними устами, кругленькими ясними сірими очима, м'якими білястими завитками на скронях та рожевими маленькими вухами, що наскрізь просвічувалися на сонці. Говорив він помаленьку, не хапаючись, і навіть розтягував слова, неначе приспівував. Голос його тихий та мелодійний, приємний. Вуху сприймало його розмову, неначе якусь гарну мелодію (За І. Нечуєм-Левицьким).

474. Складіть усне висловлювання про особливості опису зовнішності людини, у якому будуть такі основні тези:

1. Будь-який опис зовнішності людини підпорядковується задумові автора.
2. Описи зовнішності людини бувають художні, наукові та ділові.
3. Щоб описати зовнішність конкретної людини, треба виділити її найсуттєвіші індивідуальні риси.
4. Різноманітна портретна лексика допомагає розкрити найхарактерніші риси людини, а також задум автора та його ставлення до свого героя.

475. Прочитайте. Поясніть, як автор ставиться до описуваної ним особи. Укажіть ужиті в уривку художні засоби.

Ось і дівчина. Як і всі, вона засмагла, але чисто вмита, з лиця дуже гарна, чорні очі великі. Сліпучо сяють намистинки білих-білих зубів. Боже, яка вона особлива, не така, як усі! Наймиліша з усіх, найкраща! Коли бачиш її, серце б'ється так, що дух забиває. Коли би я був поетом, написав би, напевне, сонети такої вічної краси, як Петрарка. Коли б був художником, то, либонь, невідомо ще, хто б став творцем Джоконди. Коли б був музикою, то також питання – кого б в енциклопедіях записали автором мелодій до «Наталки Полтавки»... (За І. Сенченком).

Словник. *Петрарка* – італійський поет доби Відродження.

Джоконда – персонаж картини італійського художника доби Відродження Леонардо да Вінчі.

476. Прочитайте текст. Визначте тему, головну думку. Складіть план і напишіть переказ.

КОВАЛЬ

Дядько Тимоха був коваль. Дві його здоровенні руки, наче пір'їною, повертали й гупали важким півпудовим молотом по залізному ковадлу так сильно, що той стукіт чути було далеко селом, хоч кузня й стояла аж на околиці, на вигоні.

Як живий постає дядько Тимоха в мене перед очима. Бачу здоровенну кудлату голову з рудою бородою. Обличчя завжди умазане в кіптяву й сажу. Очі такі блакитні й добрі, що кожна дівчина забажала б такі мати. Проте ті очі не всякий міг помітити, бо ховалися вони під стріхою з рясних довгих брів.

Голову дядькові було впнуто на широченних могутніх плечах. Увесь Тимоха держався на двох стовпах, обутих у велетенські чоботища. На превелике лихо, один стовп був дуже кривий, і Тимоха більше волочив його, ніж ходив на ньому.

Не подумайте, що дядько Тимоха був сердитий і похмурий. Я часто бігав до нього. Ми з дядьком були собі приятелі, хоч я був тоді малим хлопцем, а він п'ятий десяток років жив.

Не раз бувало так, що скінчивши роботу, завжди чорний і блискучий дядько сідав у кутку й розповідав мені ковальські легенди.

А якось щось брязнуло мені в руки з його здоровенних рук із вічно засуканими рукавами. Такого щастя я не сподівався. Ніколи не думав, щоб він скував мені справжню залізну невеличку шабельку. Згадуючи тепер дядькове обличчя, яким воно було в ту хвилину, і його добрі блакитні очі, я не зважуюся сказати, хто з нас був тоді щасливіший – я чи він (За Б. Грінченком).

ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС ЗОВНІШНОСТІ ЛЮДИНИ ЗА КАРТИНОЮ

477. а) Прочитайте текст з описом зовнішності Івана Богуна за картиною Яна Мадєєвського «Іван Богун». Визначте стиль мовлення.

Ян Мадєєвський
«Іван Богун»

На картині художника Я. Мадєєвського зображений Іван Богун – один із найвизначніших лицарів Хмельниччини, про волю, хоробрість і розум якого склали легенди ще за його життя. Художник прагнув найвиразніше передати ці риси, а також не менш легендарну вроду Івана Богуна. Він обрав профільне зображення.

З винятковою виразністю зображено голову полковника у хутряній шапці. Кожна деталь виконана з такою точністю, так ретельно підігнана одна до одної, що картина нагадує коштовну срібну різьбу.

Ви не побачите на цьому портреті розкішних прикрас. Все просто й скромно, як і в щирому, без погорди погляді Івана Богуна, спрямованому в далину. За злетом брови, за тонкими повіками вловлюємо пильність, нелукавість, чистоту погляду. Риси худорлявого обличчя полковника здаються загостреними. Вимальовується характер воїна, вже обпаленого полум'ям битв, та не суворого, рано змужнілого, але сповненого романтики молодості, твердого в переконаннях, але чуйного, людяного і м'якого за вдачею.

У цій завершеності зовнішності й характеру Богуна, як і інших сподвижників Богдана Хмельницького, виявився талант художника Яна Мадєєвського (За Д. Степовиком).

б) Знайдіть у тексті вступ, опис зовнішності людини, заключну частину.

ПАМ'ЯТКА

Як складати твір-опис зовнішності людини в художньому стилі

1. Розгляньте уважно картину, подумайте, чи її назва розкриває тему.
2. Доберіть художні засоби, що допоможуть описати зовнішність зображеної людини.
3. Розкажіть про передній план картини.
4. Опишіть головного героя: його портретні риси, одяг, взуття, позу, в якій його зображено.
5. Назвіть особливі деталі, використані для розкриття образу героя.
6. Відтворіть опис спочатку подумки, а потім – в усній або писемній формі.

478. Підготуйте твір-опис зовнішності людини за картиною Василя Тропініна «Портрет Устима Кармелюка».

Матеріал для опису зовнішності людини

Обличчя: *кругле, продовгувате, повне, худорляве, бліде, ніжне, тендітне, стомлене, засмагле, біле, живе, просте, виразне.*

Волосся: *русяве, темно-русяве, каштанове, золотаве, біляве, пишне, довге, пшеничне, блискуче, коротке, пряме, хвилясте, сиве, густе, темне.*

Очі: *сірі, карі, сині, блакитні, сірувато-блакитні, чорні, зеленкуваті, темні, світлі, ясні, малі, продовгуваті, вузькі, добрі, привітні, сумні, хитрі, лукаві, злі, глибокі, розумні, гострі, спокійні, лагідні, проникливі.*

Погляд: *задумливий, уважний, гострий, байдужий, веселий, сумний, спокійний, проникливий, привітний, непривітний, з підозрою.*

Ніс: *прямий, рівний, з горбинкою, кирпатий, широкий, тонкий, товстий, довгий, невеликий, короткий.*

Рот: *маленький, невеликий, широкий, дитячий, стиснутий.*

Губи: *тонкі, повні, яскраві, бліді, безкровні.*

Брови: *чорні, темні, вицвілі, ледь помітні, тонкі, широкі.*

Постать (постава): *висока, низька, середнього зросту, струнка, широкоплеча, кремезна, атлетичної будови.*

В. А. Тропінін «Портрет Устима Кармелюка»

УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРОЦЕСУ ПРАЦІ

479. а) Прочитайте текст, в основі якого лежить опис трудового процесу. Визначте його тему та основну думку. До якого стилю мовлення належить цей текст? Чому?

ПЕРНАТІ ДРУЗИ

Почалася весна. Поле і ліс пробуджуються від зимового сну. Та по-справжньому вони оживають лише тоді, коли з півдня повертаються крилаті мандрівники.

Користь від птахів дуже велика. Вивчення й охорона корисних птахів – дуже важлива справа. У поле і в сад, у ліс і на бульвари, в сквери і парки треба приваблювати більше крилатих друзів. Птахи приносять нам багато радості навесні, коли гомінкими зграями повертаються з вирію у рідні місця – одразу оживають поля, сади, ліси. Птахи – окраса рідної природи, нашого життя.

Будьмо ж уважнішими до крилатих друзів!

Готуючись до зустрічі птахів, розвішуймо шпаківні й дуплянки, ремонтуймо торішні. Перед прильотом птахів ретельно перевіримо, чи не з'явилися у їхніх хатках щілини, бо в шпаківнях з дірками птахи оселяються рідко.

Шпаківню ретельно чистьмо всередині й викидаймо стару гніздову підстилку: в ній часто заводяться паразити, які непокоять пташенят. Підстилку ж працьовиті птахи зроблять нову.

Хай же у березневі дні клопотом про птахів переймуться і молодий, і старий, щоб кожен міг сказати: «Ласкаво просимо, шановне птаство!» (За Л. Михайловським).

б) Перекажіть уривок тексту, у якому є опис процесу праці. Чи можна його використати для інструкції на тему «Як підготувати шпаківню до прильоту птахів?»

Зверніть увагу!

Залежно від мети висловлювання описи процесу праці бувають художніми, науковими, діловими. *Художній* опис має на меті вплинути на читача, зобразити людину в процесі роботи, виявити своє ставлення до героя опису.

Науковий, діловий описи допомагають читачеві створити точне уявлення про характер і особливості процесу праці, часто на основі такого опису читач виконує роботу, тобто це своєрідні інструкції до виконання певних дій.

- 480.** а) Прочитайте текст. Визначте його основну думку. До якого типу мовлення він належить? Назвіть засоби зв'язку речень у тексті (лексичний повтор, займенники, однокореневі слова та ін.).

СЕРПАНКОВЕ РУКОМЕСНИЦТВО

Кілька років тому, коли фольклорно-етнографічний ансамбль «Берегиня» почав виступати на сценах України, учасники якого були зодягнуті у костюми із серпанку, до глибинного села Крупового, що на Рівненщині, почали надходити листи-заяви придбати цю рідкісну тканину. Адже місцеві майстрині, зокрема жінки старшого віку, й досі для власних потреб виготовляють унікальне, з поетичною назвою полотно – серпанок.

Серпанкове полотно орнаментували на краях червоною смужкою, так званим паском, або ж розміщували по окраїнах геометричні фігурки – прямокутники, квадратики, трикутники, ромбики чи розетки.

По завершенні ткання полотно одразу знімали з верстата і вибілювали, намочували у воді й сушили на повітрі. Цей процес повторювався доти, доки тканина не набирала білого, як сніг, кольору. Потім вибілене до певної кондиції і висушене полотно згортали вдвоє і цупко накачували в сувої. Перед ужитком, тобто пошиттям одягу, відрізавши відповідну кількість полотна, знову прали, крохмалили і, тримаючи тканину в руках, качали по ній відшліфованою скляною кулькою, щоб полотно розпрямилося.

Якість виробу перевіряли в такий спосіб: тканину проглядали на світло, – якщо вічка просвічуються на сонці, виріб був готовим для вжитку. Яка то нелегка праця – серпанкове рукомесництво (За В. Скуратівським).

- б) Складіть план і усно перекажіть текст.

ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРОЦЕСІВ ПРАЦІ

- 481.** а) Пригадайте особливості художнього й наукового описів процесу праці.

б) Прочитайте текст. Визначте його тему і основну думку. До якого стилю мовлення він належить? Відповідь аргументуйте. Знайдіть у ньому опис процесу праці. З якою метою він вжитий?

– Панасе Миколайовичу, – звернулася до аптекаря Оксанка, – ми могли б зібрати для школи гербарій!

– Он Микола захопив з дому навіть спеціальні гербарні рамки. Сам зробив.

– От молодець! – похвалив аптекар. – Ну що ж, поповніть шкільну колекцію беладонною, шалфеєм, валеріаною. В час добрий!

Хлопці негайно оточили свого «професора», який показав рамку. На ній була закріплена міцна дротяна сітка розміром 30х40 сантиметрів.

– Як же на ній можна так рівненько засушити листки? – допитався Яшко.

– Дуже просто, – пояснював Микола. – Рослину кладуть між двома аркушами пористого паперу, а папір між двома рамками і міцно зв'язують мотузкою. Ставити гербарні рамки треба на сонці або вітрі.

– Тільки тоді вже, коли висушите рослинку, не забудьте на гербарному аркуші, на який ви прикріпите її, – втрутився в розмову Пана Миколайович, – у правому кутку наклеїти етикетку. Напишіть на ній, що це за рослинка, де і коли ви знайшли її. Гербарна етикетка – це науковий паспорт рослини (*За Л. Олесюком*).

482. а) Прочитайте текст. Визначте його тему і основну думку. Знайдіть у ньому опис процесу праці. До якого стилю мовлення належить текст? ЗВИЧАЙНЕ ДИВО

Січень – місяць особливий. І тому, що розпочинає рік, і тому, що тільки він дарує нам одне з найкрасивіших свят. Неодмінний його атрибут – це ялинка, на якій виблискують прикраси. Маленька срібляста іграшка прикрашає наше життя, дарує радість.

Ялинкові прикраси в Україні виготовляють кілька підприємств. Найбільшим виробником є фабрика «Галім-пекс». Її майстри працюють у селищі Клавдієве неподалік від Києва, а також у Львові та Лисичанську.

Праця складува, з якої починається процес виготовлення ялинкової прикраси, копітка й важка. За 60 секунд на газовій горілці майстер виготовляє маленьку кульку, а з неї видуває вже кульку потрібного розміру.

Наступна стадія – металізація. Тут вакуумним способом іграшки покривають тонким шаром алюмінію, що зміцнює їх і робить сріблястими. А фантастична веселка на кулі – то ще один технологічний процес. Це фарбування нітролаками методом занурення виробу і миттєвого випаровування розчинника.

І ось, переливаючись, іграшки транспортуються на дільницю художнього оформлення. Тут над ними чаклюють художники. Тематику малюнків митці беруть із природи, українських орнаментів, писанок.

На тло дивовижного кольору контрастними фарбами наносяться кристали сніжинок, ялинкові гілочки, зірочки, елементи орнаментів. Завдяки художницям іграшка стає невеликим художнім витвором.

Подивисься на таку іграшку — й одразу зрозумієш, що виготовлена вона в Україні, бо має свій колорит, збагачений майстерністю виконання (*З журналу*).

б) Випишіть дієслова, за допомогою яких описані дії людини, та слова, які свідчать про її ставлення до результатів праці.

483. Прочитайте ще раз текст «Звичайне диво». За самостійно складеним планом напишіть стислий переказ. Пам'ятайте про особливості такого переказу. Скористайтеся пам'яткою «Як працювати над стислим переказом».

Як працювати над стислим переказом

1. Прочитайте текст, визначте тему і основну думку.
2. Встановіть адресата та мету висловлювання.
3. Виділіть у тексті всі частини (основні й другорядні).
4. Визначте, які частини можна об'єднати, узагальнити.
5. Складіть план стислого переказу.
6. Доберіть узагальнювальні слова і речення.
7. Викладіть стисло кожну частину.
8. Перечитайте написаний вами текст. Встановіть, чи все в ньому буде зрозуміле тим, кому він адресований.

ТВІР-ОПИС ПРОЦЕСУ ПРАЦІ ЗА ВЛАСНИМ СПОСТЕРЕЖЕННЯМ

484. Проведіть спостереження за тим, як хтось із членів вашої сім'ї виконує домашню роботу; пригадайте, як ви самі справляєтеся з домашніми дорученнями або виготовляєте якусь річ.

485. Прочитайте учнівський твір. Визначте його основну думку. До якого типу і стилю мовлення він належить? Скажіть, чи зумів автор засобами мови виявити своє ставлення до людини, працю якої він описав? У якій мовленнєвій ситуації можливе таке висловлювання?

Дуже часто я спостерігаю, з якою професійною швидкістю і легкістю моя бабуся плете.

Здебільшого застаю її за цим заняттям біля вікна, крізь яке пробивається сонячне проміння і пронизує сиве волосся й нитки, які в руках бабусі стають чарівними.

Весело рухаються в її руках спиці, швидко крутиться клубок ниток. Здається, що сама бабуся в ці хвилини молодшає і веселішає.

На вустах у неї з'являється привітна посмішка, з-під окулярів час від часу поглядають на мене добрі, лагідні очі.

Завжди, коли бабуся плете, кімнату огортає спокій і затишок. Як добре сидіти ось так поруч з нею і теж чимось займатися.

486. а) Складіть художній опис процесу праці у формі листа-поради своєму другові (подрузі) на одну із тем (на ваш вибір): «Як я самостійно виготовив(ла) корисну річ» або «Приємний сюрприз», запишіть його. В описі трудового процесу дайте відповіді на запитання:

1. Яку користь принесла ваша праця? Які емоції викликала?
2. Чи задоволені ви своїми виробами? Від чого залежить їх якість?

Зверніть увагу! Тексти з описом процесу праці здебільшого містять такі частини:

підготовка тієї чи іншої людини до роботи (робочий одяг, місце, необхідні інструменти, матеріали; поза, внутрішня зібраність та ін.);
хід роботи (послідовний опис всіх операцій);
результат роботи.

б) В описі використовуйте складені робочі матеріали та вміщений нижче лексичний матеріал для опису процесу праці:

Дієслова, за допомогою яких описуються дії тих, хто працює: *трудиться, працює, робить, виготовляє, майструє, виробляє, споруджує, буде.*

Слова для позначення послідовності дій: *спочатку, передусім, потім, після того, після цього, тепер, зараз, нарешті.*

Рухи (які?) – *швидкі, енергійні, повільні, плавні, легкі, красиві, виразні, точні, чіткі, розмірені, впевнені, обережні, поспішні, різкі, незграбні, невмілі, стрімкі.*

Працювати (як?) – *зосереджено, не покладаючи рук, чесно, старанно, успішно, систематично, періодично, вміло, легко, напружено, весело, повільно, мляво, активно.*

487. Уявіть собі ситуацію: до вас звернулись молодший братик чи сестричка з проханням допомогти виготовити новорічну маску. У якому стилі мовлення ви будуватимете своє висловлювання? За поданим початком складіть невелику інструкцію на тему «Як виготовити новорічну маску».

Ось і настав Новий рік! А за ним зимові канікули. І, звичайно, шкільний новорічний карнавал. Як хочеться, щоб пройшов він весело, цікаво!

Для карнавалу треба придумати якесь особливе вбрання. Найлегше зробити маски. Це зовсім просто...

ТВІР-РОЗДУМ НА ТЕМУ ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

- 488.** а) Пригадайте, над якими роздумами вам доводилося працювати в попередніх класах.
- б) Користуючись тлумачним словником, з'ясуйте різницю в значеннях слів *дискусія*, *диспут*, *полеміка*.
- 489.** Прочитайте учнівські твори. Зіставте їх. Визначте тему і основну думку кожного з них. Автори цих творів впевнені, що вони склали роздум дискусійного характеру. А як ви вважаєте? Для доказовості відповіді скористайтеся поданим далі матеріалом.

Побудова роздуму дискусійного характеру

Чужа думка, яка привернула увагу автора.

Погоджується чи не погоджується автор з цією думкою.

Ствердження своєї думки (теза).

Докази цієї думки (аргументи).

Висновок.

I. Наша допомога

У нашому класі є учні, які потребують допомоги в навчанні. Особливу тривогу викликав у всіх Сашко. Ось ми і вирішили йому допомогти. Займалися з ним з різних предметів майже весь перший семестр. Вже незабаром у Сашка з'явилися бали достатнього, а деколи і високого рівня успішності. І зараз Сашко вчиться добре. Допомогли йому в цьому однокласники, але головне, що сприяло таким успіхам – його сила волі, працелюбність, бажання бути не гіршим від інших учнів.

II. Чи потрібно допомагати учням у навчанні

Уявіть ситуацію: Федько захворів і майже місяць не ходив до школи. Звичайно, він відстав від усіх. Та чи добре було, коли б такому учневі ніхто не допоміг у навчанні? Адже деякі вважають, що це його особиста справа.

На мою думку, наш обов'язок допомагати тим, хто через хворобу пропустив багато уроків, а також тим, хто через пустощі та лінощі не встигає в навчанні. Хоча, бувають й такі учні, які вважають, що їм не потрібно допомагати. Думаю, що просто треба знайти до них правильний підхід і зробити все для того, аби вони усвідомили, що навчання – це природна потреба кожної людини.

490. Підготуйте допис дискусійного характеру в газету на тему «Чи може домашня праця приносити радість» за орієнтовним планом.

Орієнтовний план роздуму

1. Як ви ставитеся до домашньої праці:
  - а) цікава чи нецікава вона для вас;
  - б) важка чи легка;
  - в) чи вимагає певних рис характеру;
  - г) чи потребує спеціальних знань і вмінь.
2. Ваша участь у домашній праці (постійні доручення).
3. Мотиви, що спонукають вас виконувати домашню роботу:
  - а) бажання принести радість близьким;
  - б) естетичні почуття;
  - в) усвідомлення необхідності вашої праці для сім'ї.

Зверніть увагу!

В основу роздуму дискусійного характеру кладуть такий випадок, подію чи факт, які підтверджують висунуте положення або заперечують його.

У такому роздумі може вживатися розмовна, наукова, професійна лексика.

ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ-РОЗДУМУ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

491. а) Прочитайте текст.

РІШЕННЯ

У кожного з нас є люди, з якими ми близько спілкуємося і називаємо їх друзями. Нам весело з ними, вони роблять наше життя більш насиченим. Ми не можемо уявити свого життя без цих людей, вони завжди поруч із нами. І це дійсно чудово, якщо ти можеш похвалитися тим, що маєш справжнього друга.

Але яким повинен бути справжній друг? Чи кожен із нас має його? Ми рідко замислюємося над цим, адже нібито і не самотні, є з ким повеселитись, сходити в кіно і відсвяткувати приємну подію. Але коли потрапляєш у біду і терміново потрібна допомога, «друзі» десь зникають. І ось ти сам знаходиш вихід, у тебе знову все добре, а друзі одразу повертаються. В таких випадках варто задуматися, чи можеш ти назвати цих людей друзями, чи можеш довіритись їм і розраховувати на них.

Справжній друг — це той, хто поруч із тобою і в радості, і в горі. Це той, хто ніколи не покине тебе, хто триматиме твою руку навіть тоді, коли здаватиметься, що виходу немає і ти не знатимеш, як жити далі. Він завжди підтримає тебе і допоможе вийти з будь-якої ситуації. Він сприйматиме твої проблеми і біди як свої і не дозволить тобі опустити руки. А ти, зі свого боку, також маєш бути надійною опорою свого товариша і бути поруч із ним, що б не трапилось.

Якщо ти маєш такого друга, ти вже можеш вважати себе щасливим, адже не кожен може похвалитися тим, що має таку людину. Одне з найгірших відчуттів — бути самотнім. Я вважаю, що це дуже страшно, коли тобі немає до кого звернутися, коли ти відчуваєш себе самотнім у такому великому світі.

Дійсно, дуже мало людей вміють бути справжніми друзями, адже потрібно бути готовим до всього, потрібно навчитися забувати образи, ділити свої біди з товаришем і радіти, коли в нього все добре. Справжнім друзям немає ціни, і якщо ти вже знайшов такого, то повинен берегти його, як кришталеву вазу, і попри все триматися поруч. І пам'ятай, що дружба — це великий скарб, тож не втрачай його (З інтернету).

б) Складіть план і напишіть переказ, близький до тексту, зберігаючи основні риси публіцистичного стилю.

в) Додайте власні роздуми про роль і значення дружби в житті сучасної молоді (або у власному житті).

– Який твій найулюбленіший предмет? – запитав дідусь в онука.

– Комп'ютер! – відповів онук.

Розв'яжіть ребус.

Послухайте! Так правильно:

тираж (розіграшу лотереї); наклад (книжки, газети, видання); уява (багата, палка); уявлення (знання, розуміння чого-небудь); фон (звуковий, радіаційний); тло (неба, малюнка); ящик (для сміття, товару); шухляда (письмового столу); скринька (поштова, невеличка).

ДІЛОВІ ПАПЕРИ. РОЗПИСКА. ДОРУЧЕННЯ. ІНСТРУКЦІЯ

Розписка – це документ, який підтверджує передачу й одержання грошей, матеріальних цінностей, документів тощо від установи чи приватної особи.

Зразок

Розписка

Я, Коваленко Віра Олексіївна, отримала від Юзв'яка Івана Романовича гроші в сумі 250 (двісті п'ятдесят) гривень. Зобов'язуюсь повернути всю суму одноразово до 31 грудня 2020 р.

Домашня адреса: м. Полтава, вул. Лісна, 31, кв. 8.

Паспорт серія МА № 630085, виданий Карлівським РУ МУ МВД України в Полтавській області 24 листопада 1998 р.

23 квітня 2020 р.

(підпис)

В.О. Коваленко

Доручення – це документ, який виражає юридичну довіру особі при здійсненні яких-небудь юридичних дій, а також з метою одержання грошових коштів.

Зразок

Доручення

Я, Лукашевич Оксана Іванівна, доручаю своєму однокласникові Олексієнку Анатолію Петровичу одержати в Київському відділенні зв'язку три бандеролі на моє ім'я.

5 лютого 2020 р.

(підпис)

О. Лукашевич

Підпис учениці О. Лукашевич засвідчую:

директор школи

(підпис)

О.І. Полякова

Інструкція – це вказівка на порядок і засоби виконання якої-небудь роботи, користування приладами, інструментами.

Існують інструкції посадові, з техніки безпеки, експлуатації різного устаткування та ін.

Текст інструкції має бути стислий, точний, зрозумілий.

Посадова інструкція – це обов'язковий кадровий документ, у якому вказується на обов'язки працівників.

Інструкція починається «Загальними положеннями», далі йдуть окремі вказівки та перелік дій, обов'язків, правових підстав тощо.

Зразок

ІНСТРУКЦІЯ З БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ З ПЛАВАННЯ

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом № _____ від ____ 20__ р.

по _____ ЗОШ I–III ступенів

1. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ БЕЗПЕКИ.

1.1. До занять із плавання допускаються особи, що пройшли медичний огляд та інструктаж з безпеки життєдіяльності з реєстрацією у відповідному журналі.

1.2. Небезпечні чинники:

- травми і утоплення при стрибках у воду головою вниз;
- купання відразу після вживання їжі або великого фізичного навантаження;
- утоплення при купанні в природних водоймищах, у не відведених, не обладнаних і таких, що не відповідають санітарним вимогам місцях.

1.3. Під час занять плаванням повинна бути аптечка, укомплектована необхідними медикаментами для надання першої медичної допомоги постраждалим.

1.4. Забороняється купатись під час недомагання чи підвищеної температури.

492. За розглянутими зразками напишіть розписку про отримання книг до шкільної бібліотеки, доручення на отримання грошового переказу та інструкцію експлуатації побутової техніки.

Учитель вирішив перевірити учнів на кмітливість:

– Хто хоч один раз обпікся, той завжди боїться вогню. Скажи що-небудь схоже.

Учень відповів:

– Кого один раз вимили, той боїться води!

ТЕКСТИ ДЛЯ АУДІЮВАННЯ

ЗАГАДКА «ВЕЛЕСОВОЇ КНИГИ»

Усе це трохи нагадує детективну історію.

Йшла громадянська війна в Україні. В одному з маєтків білогвардійський офіцер знаходить загадкові дощечки, а на них – незрозумілими літерами видряпано якийсь текст. Інший на його місці, певно, не надав би їм ніякого значення, а він не знати й навіщо забрав ту знахідку з собою.

По деякім часі офіцер емігрував до Бельгії, прихопивши й загадкові дощечки. Там вони потрапили на очі фахівцям, які зробили з них фотокопії. А саму знахідку в офіцера невдовзі хтось украв.

Отак і загубилися всі її сліди. Ні сам Ізанбек (це прізвище офіцера), ні той, хто дощечки перефотографовував, уже не могли продемонструвати їх ученому світові, а припущення було таке, що це – одна з найдревніших пам'яток слов'янської писемності. «Дощечки Ізанбека» (так спершу іменувалися в науці ті тексти) дали поштовх до багатолітньої дискусії, яка не вщухає й до сьогодні.

Чимало зусиль довелося докласти текстологам, аби розшифрувати написи. З'явилися переклади «Дощечок Ізанбека» різними мовами. Існує вже кілька перекладів українською, і ми маємо змогу прочитати передісторію слов'ян, дізнатися про подробиці їхньої боротьби з нападниками, які час від часу спустошували наші землі.

Після того як «Дощечки Ізанбека» були розшифровані й перекладені, вони одержали назву, під якою й сьогодні знані в науці: «Велесова книга». І назва ця, безперечно, не випадкова: вона іще раз підкреслює те, що твір цей народився у язичницькі часи. Адже Велес був одним з найшанованіших богів у древніх слов'ян-язичників.

З цього погляду особливо важливими для розуміння пафосу «Велесової книги» здаються ось такі слова з шостої дощечки: «А греки, хочачи охрестити нас, аби ми забули своїх богів, сподівалися, що в такий спосіб вони повернуть нас до себе та зроблять з нас своїх невільників». Значна частина дослідників, посилаючись на ці слова, вважає, що «Велесова книга» – це оборона віри предків, це – клич на захист давніх духовних святинь, зневажених на Русі в часи Володимира Святославича після прийняття християнства.

Вчені вважають, що «Велесова книга» – це історико-релігійна пам'ятка V–IX століть, у якій зібрані епічні твори наших предків про світ, природу, про богів, яким вони поклонялись. Тут є оповіді про богів Велеса, Перуна, Сварога, Дажбога, Хорса, Ярила, про найдавніші роди Білояра, Оря, про війну з готами, що була у IV столітті, про Дніпро, Дон і нашу землю, про святі заповіді боронити її. Все це оповите щирістю і поетичністю народного світобачення. Ось як про

нашу землю написано на четвертій дощечці: Сини Орія рушають у землі, де течуть «мед і молоко». На шістнадцятій дощечці написано про широченну Рай-ріку, що тече до моря. Це про Дніпро. На п'ятнадцятій дощечці оспівані перемоги праведного Кия і Києва-града.

Друга частина вчених категорично стверджує: «Велесова книга» – майстерна підробка. Часи її народження – не сива давнина, а початок двадцятого століття. Й один з головних їхніх аргументів – те, що вченому світові не були продемонстровані «Дощечки Ізанбека», що хімічний аналіз тієї знахідки, який визначив би її вік, ніхто не робив.

Отже, загадку «Велесової книги» все ще не розгадано (*М. Слабошпицький, 500 слів*).

На кожне із запитань виберіть правильну відповідь:

1. У який час відбувалися описані події?
  - А Під час Великої Вітчизняної війни
  - Б У наш час
  - В У роки громадянської війни в Україні
  - Г Під час прийняття християнства на Русі
2. Що знайшов в одному з маєтків білогвардійський офіцер?
  - А Скарб
  - Б Загадкові дощечки
  - В Старовинні рукописи
  - Г Коштовні прикраси
3. Яким було прізвище того офіцера?
  - А Ізанбек
  - Б Ібрагім
  - В Ірбіс
  - Г Ірвін
4. Якою була первісна назва знахідки?
  - А «Таємничі дощечки»
  - Б «Таємнича знахідка»
  - В «Ізанбеків скарб»
  - Г «Дощечки Ізанбека»
5. Під якою назвою відома ця знахідка сьогодні?
  - А «Книга віків»
  - Б «Книга мудрості»
  - В «Книга магів»
  - Г «Велесова книга»
6. Хто такий Велес?
  - А Відомий поет
  - Б Один з богів древніх слов'ян-язичників
  - В Старець
  - Г Боян-співець

7. Яка мета, на думку вчених, цієї книги?
  - А Дати уявлення про тогочасне життя
  - Б Показ звичаїв і обрядів
  - В Оборона віри предків
  - Г Оспівування перемог
8. До якого часу відносять написання цієї книги?
  - А IV століття
  - Б V–IX століття
  - В III століття
  - Г XI століття
9. Яка існує друга версія часу виникнення цієї книги?
  - А Початок XIX століття
  - Б XX століття
  - В Початок XX століття
  - Г 1897 рік
10. Який головний аргумент другої версії?
  - А Відсутність знахідки
  - Б Не було зроблено хімічного аналізу знахідки
  - В Зник оригінал
  - Г Тексти книги не розшифровано
11. Яке словосполучення – з «Велесової книги» вказує на багатство описаних земель?
  - А «Скарбів неміряно»
  - Б «Плодів небачена кількість»
  - В «Хоч річку гати»
  - Г «Мед і молоко» течуть
12. Яка основна думка тексту?
  - А Загадка «Велесової книги»
  - Б Загадки природи
  - В Знахідка Ізанбека
  - Г Історична знахідка

СВЯТА ТЕРЕЗА

1999 року папа Римський прийняв рішення про канонізацію Матері Терези. Серед вироблених Ватиканом правил прилучення до святих є таке: через п'ять років по смерті людини необхідно представити докази здійснених нею чудес. Таких чудес має бути не менше двох.

Свідоцтва було пред'явлено. Колишній пацієнт онкологічної клініки міста Райджандж (Західна Бенгалія) підтвердив, що після благословення його Матір'ю Терезою в нього зникла ракова пухлина. Молода французенка, яка дістала серйозні травми в автокатастрофі, заявила, що після того як вона почала носити медальйон з портретом Матері Терези, переломи грудної клітки зрослися. Палестинська дів-

чина розповіла, що вона повністю видужала від раку після того, як уві сні їй явилася Мати Тереза й сказала: «Дитино, ти зцілилася!»

Та, кого весь світ знає як Матір Терезу, народилася 1910 року в македонському містечку Скоп'є.

Агнес була наймолодшою з-поміж трьох дітей багатого купця-албанця Ніколи Бояджіу. Родина була цілком забезпеченою, тому діти зростали у повній безтурботності.

Коли Агнес виповнилося сім років, батько несподівано помер. Щоб вберегти дітей від матеріальної скрути, мати негайно відкрила власне підприємство з продажу оздоблених ручною вишивкою виробів, їй вдалося не тільки забезпечити власну сім'ю, вона ще й допомагала збіднілим сусідам. Це був найперший одержаний Агнес у дитинстві урок життєвої стійкості.

Рішення стати монахинею дівчинка прийняла чотирнадцятирічною, перейнявшись повагою до діяльності місіонерів в Індії. Коли Агнес виповнилось вісімнадцять, вона вирушила назустріч свідомо вибраній нею долі.

Морським шляхом діставшись Калькутти, Агнес вступила до Ордену сестер Лорето, який мав у місті місію. З вікон монастиря Лорето дівчині доводилося бачити злидарів, що просто неба вмирали від голоду й хвороб. Проте згідно з правилами монастиря Агнес не мала права покидати стін святої обителі.

Через дев'ять років після приїзду у Калькутту (1937 року) Агнес прийняла постриг, прибравши ім'я сестри Терези на честь французької монахині XIX ст. Терези де Лізьє, яка запам'яталася своїм винятковим милосердям.

Під час Другої світової війни Бенгалію охопив страшний голод. Люди гинули тисячами. У вересні 1946 року Тереза письмово звернулася до папи Пія XI з проханням дозволити їй покинути монастир. Папа дозволив. Тоді сестра Тереза взяла грубі сандалії та перевдягнулась у біле сарі, яке носять найбідніші індійські жінки. «Білий – колір тих, хто нічого тут не вартий. Я хочу бути поруч з такими», – пояснила Тереза. До білого кольору одержі вона додала блакитну смужку, а до плеча свого сарі пришила маленький хрестик.

Прилаштовувати тяжко хворих злидарів до лазарету виявилось дуже важко. Тому Мати Тереза звернулася до властей з проханням виділити приміщення. Для притулку для знедолених було надано

занедбаний і зруйнований храм богині Калі. Притулок одержав назву «Дім чистого серця». У ньому побувало сотні тисяч людей. Для врятованих від смерті Мати Тереза завжди знаходила роботу, проте чимало з них добровільно ставали її помічниками.

Чим Мати Тереза приваблювала людей? Насамперед – безкорисливою до них любов'ю. Разом з мешканцями притулку вона голодувала, мерзла, терпіла нестатки й приниження. У кожній людині вона вбачала втілення Христа. Можливо, саме це допомогло їй, подолавши страх і відразу, доглядати хворих на проказу.

До притулку почали сходитися дівчата. 1950 року було засновано Орден милосердя.

Витримати життя в притулку вдавалося лише найбільш відданим і стійким. Обов'язкова щоденна молитва розпочиналась о четвертій ранку. Сестри-жалібниці не мали власності, крім єдиної зміни одягу. Виснажлива робота тривала 16 годин на добу.

Хоч сама Мати Тереза свою працю щиро вважала «краплею в морі», їй судилося здобути міжнародне визнання: 1979 року їй присудили Нобелівську премію миру. Звісно, всі гроші вона вклала у діяльність місії. До речі, як і інші кошти, які коли-небудь потрапляли до її рук.

В Індії Мати Тереза створила унікальні пересувні клініки для лікування прокажених. У Нью-Йорку вона організувала найперший притулок для хворих на СНІД. Вона побувала у багатьох місцях катастроф і воєн. Двічі Мати Тереза приїздила до колишнього СРСР: у Вірменію після землетрусу в Спітаку та в Чорнобиль.

Маючи хворобу серця, Мати Тереза не погоджувалася на операцію, мотивуючи відмову тим, що для її підопічних така операція була б недоступною. Коли через півроку після перелому ключиці (1996 р.) їй в критичному стані поклали до госпіталю, вона благала лікарів, щоб їй дали змогу померти так, як зазвичай умирають бідняки. Увесь світ молився за її порятунок, і вона видужала. Щойно звівшись на ноги, Мати Тереза повернулася до своїх підопічних.

Вона ніколи не давала інтерв'ю, не виголошувала промов, не доскіпувалася сенсу життя. Вона просто допомагала, підтримувала, полегшувала страждання. Зневаженому всіма злидареві вона говорила: «Ти не самотній!» І свято у це вірила (За О. Слабошпицькою, 705 слів).

На кожне із запитань виберіть правильну відповідь:

1. Матір Терезу було канонізовано
  - А 2000 року
  - Б 1999 року
  - В 1995 року

2. Значення слова *канонізація* таке
  - А включення особи до числа святих
  - Б створення музичного духовного твору на честь особи
  - В будівництво церкви на честь особи
3. За національністю Мати Тереза була
  - А албанка
  - Б індійка
  - В румунка
4. Рішення стати монахиною дівчинка прийняла у віці
  - А 10 років
  - Б 14 років
  - В 18 років
5. До Ордену сестер Лорето Агнес вступила у місті
  - А Делі
  - Б Калькутті
  - В Багдаді
6. Для Агнес Бояджіу ім'я Тереза – це
  - А псевдонім, яким вона підписувала свої листи
  - Б ім'я, яким називала її у дитинстві мати
  - В ім'я, яке вона одержала, прийнявши постриг
7. Заснований Матір'ю Терезою притулок для знедолених називався
  - А «Дім для розбитих сердець»
  - Б «Дім чистого серця»
  - В «Дім хороброго серця»
8. Людей Мати Тереза приваблювала насамперед
  - А своїми медичними знаннями
  - Б вмінням домовитися з властями
  - В безкорисливою до них любов'ю
9. 1950 року Матір'ю Терезою було засновано
  - А Орден милосердя
  - Б Орден любові
  - В Орден надії
10. 1979 року Матері Терезі присудили
  - А Гонкурівську премію
  - Б Пуліцерівську премію
  - В Нобелівську премію миру
11. У колишньому СРСР Мати Тереза свого часу відвідала
  - А Москву й Ленінград
  - Б Сталінград і Брест
  - В Спітак (Вірменія) й Чорнобиль (Україна)
12. Основним у тексті є такий тип мовлення
  - А опис
  - Б роздум
  - В розповідь

ТЕКСТИ ДЛЯ ПЕРЕКЛАДУ

LATO

Nadeszło lato: zaczęły się dni gorące i upalne, ale drzewa okryły się już suto liśćmi i las dawał przyjemne schronienie przed skwarnym słońcem. Na łąkach zabłysło mnóstwo różnobarwnych kwiatów i tysiące motyli ożywiło je swą ruchliwością i zgrabną postacią; na polach i w ogrodach zaczęły kwitnąć zboża i różne warzywa, a zanim minęło lato, znaczna ich część obdarzyła nas już owocami.

Zwierzęta doczekały się młodych i oddały się trosce o ich wyкарmienie i wychowanie: mniej było słyсhać śpiewów ptasich, ale za to ze wsząd rozlegał się pisk i świergot piskląt, natarczywie domagających się pożywienia. I z wody wydobyły się stworzenia, które w niej spędziły najwcześniejsze dzieciństwo: nad stawem zaroilo się od komarów, ważek, chruścików i jętek, a na łąkach nadbrzeżnych zaczęły skakać małe żabki. Człowiek pracował tym gorliwiej – skończył wiosenne prace przygotowawcze i wziął się do zbierania plonów, którymi go obdarzyło lato; kosił, żął, korzystał z pierwszych letnich owoców i jagód (B. Diakowski).

O FILMACH FABULARNYCH

W kinach, telewizji i na taśmach wideo ukazuje się wiele filmów fabularnych. Próby ich sklasyfikowania (podziału według przyjętej zasady), podejmowane przeważnie na wzór literatury (np. książka przygodowa – film przygodowy), nie nadażają za lawiną premier. Ludzie zajmujący się kinem zawodowo bardzo często mają kłopot z określeniem gatunku poszczególnych filmów, gdyż stale są zaskakiwani przez reżyserów nowymi pomysłami. Dotyczy to zarówno fabuły filmowej, jak i środków realizacji. Przykładem może być twórczość amerykańskiego reżysera Stevena Spielberga, a szczególnie jego głośny Park Jurajski. Zasady podziału na gatunki (np. ze względu na tematykę) okazują się także mało przydatne wobec filmów, w których najważniejsze są efekty specjalne i szalone tempo zdarzeń. W odniesieniu do nich używa się nazwy kino akcji.

SZTUKA KOMIKSU

(Na podstawie książki Krzysztofa Teodora «Toeplitza»)

Czytelnicy komiksów wiedzą, że fabuła jest w nich opowiedziana za pośrednictwem serii obrazków rysunkowych ujętych w ramki, uzupełnionych tekstem. Komiks łatwo także rozpoznać po charakterystycznym dymku, który wydobywa się z ust postaci. W dymek wpisane są

ich wypowiedzi, rzadziej myśli i życzenia. W obrębie rysunku mieszczą się również wyrazy dźwiękonaśladowcze, oddające np. odgłos upadku, stąpania, dźwięk ruszającego samochodu. Jeśli zdarzenia dzieli upływ czasu, potrzebne jest wyjaśnienie, co się stało. Autorzy komiksów zamieszczają je zazwyczaj z boku rysunku lub poza ramką dla zaznaczenia, że to nie są wypowiedzi postaci.

Nie wszyscy czytelnicy zauważają, że tekst jest pisany przez rysownika ręcznie. Dzięki temu literactwo ma indywidualny styl, a napis przekazuje dodatkowe informacje. Na przykład falista linia liter może sygnalizować dygotanie ze strachu lub zdenerwowanie, trzykrotne powtórzenie «na pomoc!» coraz większymi literami – wzmagające się napięcie krzyku.

Napisy i rysunek stanowią w komiksie nierozdzielalną całość. Komiks jedynie czytany lub tylko oglądany nie ma sensu.

MÓJ WOLNY CZAS

Jestem z pokolenia, które tylko może pomarzyć o wolnym czasie. Rano szkoła, potem zadania domowe, zajęcia dodatkowe: angielski, sport (albo: szkoła muzyczna, artystyczna, kółka zainteresowań), wizyta u dentysty, no i... gry na komputerze i surfowanie po Internecie. Tata opowiada, jak to dawno, dawno temu nie było komputerów i Internetu! Prehistoria! Na przykład taki list. Bywało, że bierzesz list, wiesz go autobusem po mieście, niesiesz na pocztę – a tu poczta zamknięta! Tato opowiada też, jak to oglądał telewizję... I po co? Teraz czasami oglądam jakiś film (musi być ekstra!), raz w tygodniu. W tej prehistorii to ludzie czytali książki (ja czytam tylko lektury – i to nie wszystkie, jakie to nudne!), chodzili na spacer, kupowali gazety, w dużych miastach chodzili do kina i do teatru... Spotykali się «w realu» w kawiarniach, a nie «na czacie», pisali pamiętniki (a nie «błogi»). Mieli hobby, np. zbierali znaczki, monety, pocztówki, opakowania po czekoladzie, puszki po piwie, plakaty, modele samochodów lub samolotów. Dzieci bawiły się na podwórku: na przykład w chowanego. Grały w piłkę (sąsiad krzyczał: «Tu nie wolno!»). I w ogóle bawiły się same, czekały na mamę, jak wróci z pracy i ugotuje obiad. Dzieci w domu się bawiły! Budowały miasta z klocków, dziewczynki w dom się bawiły... A teraz: klik, klik... Myślę, że ze mną nie jest tak źle: lubię chodzić po górach, jeździć na rowerze. A koło Sanoka jest tak pięknie! W weekendy wyjazdy z rodziną: do krewnych, na zakupy albo w Bieszczady. Uwielbiam jeździć nad Soliną, latem kąpać się w jeziorze, jesienią patrzeć na wodę...

ТЕКСТИ ДЛЯ ПЕРЕКАЗУ

СЛОВ'ЯНСЬКІ ВЧИТЕЛІ КИРИЛО І МЕФОДІЙ

Кирило і Мефодій – славнозвісні просвітителі, творці слов'янської абетки, проповідники християнства, перші перекладачі грецьких духовних книг, виданих слов'янською мовою.

Брати народилися у Фесалоніках (Греція) у родині військового начальника: Мефодій – приблизно в 815, а Кирило – у 827 р. Кирило здобув освіту при дворі візантійського імператора Михайла III у Константинополі, де одним із його вчителів був майбутній патріарх Фотій. Тут він опанував кілька іноземних мов. Відмовившись від придворної посади, став патріаршим бібліотекарем, викладав філософію, брав участь у численних богословських диспутах, перебував із дипломатичною місією у Хозарському каганаті.

Старший із братів – Мефодій – спочатку був військовим, опікав одну зі слов'янських областей. Але ця служба гнітила його, тому незабаром він відцурався мирського життя і усамітнівся в одному з монастирів.

У 863 р. візантійський імператор направив Кирила та Мефодія до Моравії для проповіді християнства та надання допомоги тамтешньому князю Ростиславу в боротьбі з німецькими феодалами.

Перед від'їздом брати переклали слов'янською мовою кілька грецьких книжок, послуговуючись абеткою, яку створив Кирило.

Проповіді братів зрозумілою моравському населенню слов'янською мовою заклали фундамент національної церкви, що викликало невдоволення вищого німецького духовництва. Кирила й Мефодія звинуватили в ересі, і незабаром папа Миколай I викликав їх на суд до Рима. Але брати захистили і себе, і свою справу. Римський папа спеціальним посланням дозволив їм розповсюджувати слов'янські книжки і слов'янське богослужіння.

Невдовзі Кирило тяжко захворів і 14 лютого 869 р. помер у Римі. Мефодія ж висвятили на архієпископа. У 870 р. він повернувся до Панонії. Проте німецьке духівництво не могло вибачити йому своєї поразки. Шляхом інтриг воно домагається ув'язнення Мефодія. Після звільнення із в'язниці слов'янський першоучитель поновив свою діяльність у Моравії, де приділяв багато уваги не тільки проповідуванню християнства, а й перекладу Біблії. Помер Мефодій 6 квітня 885 р. Похований у столиці Моравії – Велеграді.

Впорядкована абетка започаткувала слов'янську писемність, а переклади Кирила і Мефодія заклали основу старослов'янської літературної мови, сприяли поширенню християнства та писемності (*«Український історичний календар»*).

ЩО НАС ВРЯТУЄ?

Подумати тільки – людський організм розрахований на функціонування протягом 400 років, а людина не проживає і шостої частини відпущеного їй природою!

Ще на початку століття вчені попереджали, що сучасне місто рано чи пізно перетвориться на страхітливе товписько робінзонів, наглухо відгороджених від світу в своїх квартирах-печерах. Пророцтво, на жаль, збувається.

Переважна більшість людей втратила зв'язок із природою.

Може, тому нас так вабить мистецтво? Чи поспішали б ми до музею подивитись картину, якби щодня могли спостерігати, як чарівно пливуть хмари, відкидаючи на пагорби химерні тіні? Як летить птах, як спокійно та вправно рухаються його крила?

Мільйони людей скупчуються у великих містах. Темп життя дедалі зростає. Таке існування суперечить нормальному здоровому способу буття.

Чи ж існує якийсь рятівний шлях розвитку, який не робив би нас заручниками міст?

Такий шлях є. Порятувати людство може такий спосіб життя, який спирався б на принципи гармонії людини й природи.

Ідеал справді повноцінного життя – це життя у власному будинку серед яблуневого цвіту, поряд із бджолою, птахом, травою, вишнею. До речі, гармонія з природою є традицією українства. Закріплення цієї занедбаної національної риси могло б вберегти багатьох людей від психічних зривів та хвороб, значно продовжити їм життя (*За В. Матяшем*).

МОРФОЛОГІЧНИЙ ДОВІДНИК

Морфологія (від гр. *morphe* – форма і *logos* – слово, вчення) – це розділ мовознавства, який вивчає слово як частину мови.

Морфологія разом із **синтаксисом** є частинами **граматики** – науки, що вивчає граматичну будову мови.

Для морфології, як і для граматики в цілому, важливе **граматичне значення слова**. На відміну від лексичного, яке є індивідуальним для кожного слова, граматичне значення є спільним для цілих розрядів слів.

Усі слова в мові за лексичним значенням та граматичними особливостями поділяються на **частини мови**.

ЧАСТИНИ МОВИ

У сучасній українській мові **10 частин мови**:

Назва	Приклади
САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ	
Іменник	<i>слово, завдання, Микола, Україна</i>
Прикметник	<i>золотий, залізобетонний, легенька, пахуче</i>
Числівник	<i>одинадцять, перший, тринадцятеро, одна шоста</i>
Займенник	<i>я, ви, що, щось, хтось, абихто, будь-який</i>
Дієслово	<i>відкласти, чекай, засліпило, прийшов</i>
Прислівник	<i>спокійно, угорі, по-літньому, згарячу, двічі</i>
СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ	
Прийменник	<i>до, близько, вглиб, крізь, поза, на, проміж</i>
Сполучник	<i>а, але, та, через те що, не лише, одначе</i>
Частка	<i>так, аякже, це, тільки, ось, ледве чи, мов</i>
ОКРЕМА ЧАСТИНА МОВИ	
Вигук	<i>ой, ай, ох, о, овва, тьху, ех</i>

МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ЧАСТИН МОВИ

Морфологічна ознака – характеристика певної групи слів, яка визначає зміну граматичних форм цих слів або слів, що від них залежить.

До морфологічних ознак належать:

Ознака	У чому виражається
Особливості словозміни	• відмінюється частина мови чи не відмінюється; за якими ознаками
Особливості словотворення	• створена частина мови
Особливості морфологічної будови	• з яких частин складається (чи є у складі суфікси, префікси та закінчення)

Пояснити це можна на прикладі будь-яких споріднених слів, наприклад, прикметника *добре* (*добре слово*) та прислівника *добре* (*як тут добре*), які чітко відрізняються одне від одного:

Прикметник	Прислівник
– <i>відмінюється</i> – <i>первинне слово</i> – складається з кореня добр- і закінчення (е)	• <i>незмінний</i> • <i>похідне</i> , утворене суфіксом -е від прикметникової основи; • <i>складається</i> з кореня добр- і суфікса -е

За морфологічними ознаками слова усі частини мови поділяються на **змінювані** і **незмінювані**.

До **змінюваних** належать *іменник*, *прикметник*, *числівник*, *займенник* і *дієслово*.

До **незмінюваних** належать *прислівник*, *прійменник*, *сполучник*, *частка* і *вигук*.

СЛОВНИЧОК ПРАВИЛЬНОГО НАГОЛОШЕННЯ

А

а́дресний (від а́дрес: *віта́льний а́дрес*)

адрéсний (від адрéса: *но́ва адрéса*)

аристокра́тія

Б

багаторазо́вий

ба́йдуже

баро́метр

ба́тьківщина (рідне село, місто; спадщина після батька: *ще́дра ба́тьківщина*)

ба́тьківщи́на і ба́тьківщи́на (вітчизна: *ри́дна ба́тьківщи́на*)

безви́хідь

безгроше́вий

безгрошовий

безза́хисний

бе́сіда

безстроко́вий

бесі́дувати, бесі́дую, бесі́дуєш, бесі́дує, бесі́дуємо, бесі́дуєте, бесі́дують: н. сп. *бесі́дуйте*

бо́чки – називний відмінок множини і родовий відмінок однини

бо́чки – називний відмінок множини

бресті́

бро́ня (закріплення на квіткок: *бро́ня на квіткок*)

бро́ня і брóня (захисна обшивка: *бро́ня танка*)

будь-де́

була́

бюлетéнь, бюлетéні

бюрокра́тія

В

валовий

ва́рений – дієприкметник

варéний – прикметник

варю́, ва́риш, ва́рять, ва́рять

величи́на

весня́ний

вести́

взяла́

вигна́ння

вигóда (зручність: квартира з усіма *вигóдами*)

вигóда (користь: спільна *вигóда*, економічна *вигóда*)

видáння

визво́льний

випа́док

вира́зний

ві́сипати – доконаний вид дієслова

висипáти – недоконаний вид дієслова

ві́сїти, ві́шу, ві́сиш, висимó, ві́сите, ві́сять; мин. *ві́сїв*

ві́слуга

ві́соко

височи́на

ві́трата

вї́дбї́ток

вї́дзна́чити, -чу, -чиш, -чить, -чать; нак. **-а́ч**

вї́дзна́чіти, -ачу́, -а́чиш, -а́чить, -а́чать; нак. **-чі́**

вї́дкликáти (доконаний вид дієслова)

вї́дкликáти (недоконаний вид дієслова)

вї́дміря́ти (доконаний вид дієслова)

вї́дміря́ти (недоконаний вид дієслова)

вї́дпові́сті, -пові́м, -пові́си, -пові́мо, -пові́сте

вї́дсто́яти, -о́ю, -о́їш, о́їть, о́ять; нак. **-сті́**

вї́дто́ді

вї́дча́й

вї́тчі́м

вогня́ний

водно́раз

водно́сталь

водно́час

во́зїти, во́жу, во́зиш; во́зять, во́зять

вра́зїти, вра́жу, вра́зиш, вра́зите, вра́зять; нак. *вра́зь*

вра́зїти, -жу́, -иш, -ять, -ите, -ять; нак. *вра́зь*

вро́зрі́з

вро́зті́ч

вслухáтися – доконаний вид дієслова

вслухáтися – недоконаний вид дієслова

всьо́го, до всьо́го

Г

гли́боко
го́їти, го́ю, го́їш, го́їть, го́їмо, го́ять;
нак. *гой*
го́ли два, три, чо́тири
голяка́
горо́дина
госпо́дарський (від господа́р: господа́рський син, то́бто власницький)
господа́рський (від господа́рство: господа́рський розрахунок, то́бто виробничий)
гостя́ми, гістьми́ – орудний відмінок множини
грі́шми, гроші́ма – орудний відмінок множини
громадя́нин
гуртові́й
гурто́м

Д

дали́
да́хи два, три, чо́тири
дверми́, двері́ма – орудний відмінок однини
двоко́лірний
двоко́лісний
дворазо́вий
дво́ру, дво́ра – родовий відмінок однини
держати́, -жу́, -жи́ш, -жи́ть, -жимо́, -жите́, -жа́ть і -жу́, де́ржиш, де́ржить, де́ржать; -жи́
де́шево
диспансе́р (диспансе́рний)
діало́г
до не́схочу
до́гмат
до́говір
догові́рний
дозві́льний (який дозволяє)
до́ларовий
домо́ва (книга)
допі́зна
допові́дач
допові́сти
допомі́жний
дочка́
доччи́н, доччи́на, доччи́не, доччи́ні – присвійні прикметники
дро́ва

Е

експе́рт

Ж

жада́ний
жалю́зі
же́врити, -іє, -іють
живемо́, -етé
живо́пис
житло́вий

З

завбі́льшки
завви́шки
завда́ння
завдо́вжки
за́вжди
зави́дна
за́ворот
завчасу́
зага́дка
закінчи́ти, -чу́, -чи́ш, -чи́ть, -чимо́, -читé, -ча́ть; нак. -чи́, -чи́м(о), -чи́ть
запита́ння
заплачу́ (від плати́ти)
запла́чу (від пла́кати)
заразо́м
заробі́ток
засі́дання (зібра́ння людей: засі́дання сесі́ї)
засіда́ння (чатува́ння, підстеріга́ння когось: засіда́ння на злодія́)
зати́шний
за́тишно
затри́мка
зачи́н
зви́сока
зви́чай
зимо́вий
зле́гка
зна́скоку
зобов'я́зання
зо́зла (зі́зла)
зру́чний
зсере́дини
зустрі́чний

І

і́м'я
інду́стрія

Ї

їстівний

К

кавовий

кажу́

ка́зна-як

камінний

канáрки

капу́стяний

карто́пляний

католи́цький

квартáл

книжкí – називний відмінок множини

кни́жки – родовий відмінок однини

ко́лесо

компромі́с

контрактóвий

копíйки – називний відмінок множини

копíйки – родовий відмінок однини

кори́сний

ко́ристь

кредитóвий

кредитóрський

крице́вий

кро́їти, кро́ю, кро́їш, кро́їть,

кро́ять; нак. крíй

кропи́ва

кулькí – називний відмінок множини

ку́льки – родовий відмінок однини

куми́н, куми́на, куми́не, куми́ні – присвійні прикметники

Л

легкий

лежачí – дієприслівник

ле́жачи – прислівник

лікарський (від лікар: *лікарська* діяльність)

лікарський і ліка́рський (від ліки: *ліка́рські* рослини, препарати)

літо́пис

лю́дяний

лю́дський (від люди, людяний: *лю́дське* ставлення)

лю́дський і лю́дський (властивий людині або пов'язаний з людиною: *лю́дський* слід)

М

магісте́рський

манóметр

ма́ркетинг

мармурóвий

маршовий

ме́блевий

медикаме́нт

міліме́тр

мовчазний

моноло́г

мо́сту, мо́ста – родовий відмінок однини

Н

на го́стях – місцевий відмінок однини

на даху́, на да́сі – місцевий відмінок однини

на́взнак

на́віч

на́впіл

на́вскіс

навча́ння

на́глухо

на́дво́с

на́клейка

на́личка

на́ліпка

на́мертво

на́пасть

напи́лися, -пи́вся, -пи́лася; нак. -пíйся, -пíймося, -пíйтеся

напíй

напока́з

напо́хваті

наприкінці́

нарі́зати – доконаний вид дієслова

нарі́зати – недоконаний вид дієслова

наса́мкінець

на́скрізь

на́трос

на́чисто

недо́биток

недо́гарок

недо́гризок

недо́торка́нний

некроло́г

нена́видіти, -джу, -диш, -дить, -дять; нак. -ви́дь, -ви́дьте

нена́висний

нена́висть

не́сті

низи́на

ни́зький

ні́вечити, -чу, -чиш, -чить, -чать;

нак. -еч

нові́й

новина́

ношу́

О

обті́чний

огля́дач

одина́дцять

оздорові́ти, -овлю́, о́виш, о́вить,

-о́влять

о́лень

ортопе́дія

ота́ман

П

партéр

пе́карський

переві́рка

переводі́ти, -о́джу, -о́диш, -о́дить,

-о́дять; нак. -о́дь, -о́дьте

пе́редом

передусі́м

пережі́ток

перейде́мо, -ейду́, -ейдеш, -емо́,

-ете́; *перейдете*

перекі́с

перекупка

переля́к

перéпад

перéпис

перéпустка

пересі́дити, -джу, -диш, -дить, -дять;

нак. -идь, -идьте

пересі́чний

перéспів

перéстрах

перéстрілка

петля́

пе́чений – дієприкметник

печéний – прикметник

пишу́

підлі́тковий

підтве́рдити, -джу, -диш, -дить,

-дять; нак. -рдь, -рдьте

пла́вом

плесті́

площина́

поблизу́

податко́вий

подошка

по́значка

полéжати, -жу, -жиш, -жить, -жать;

нак. еж

поліграфі́я

полого́вий

по́милка

поміщи́цький

помовча́ти, -чу, -чиш, -чить, -чать;

нак. -о́вч

по-мо́єму

по-сво́єму

по-старо́му

посто́яти, -о́ю, -о́їш, -о́їть, -о́ять;

нак. -сті́й

похі́д

при́зов

при́писка

при́ріст

прихі́д

про́світ

профспі́лківий

прохі́д

про́шарок

про́шу (закликати, запрошувати, формула ввічливості: *про́шу сісти*)

прошу́ (звертатися з проханням, клопотати: *прошу́ допомоги*)

псевдоні́м

Р

ра́зом

речовина́

ринковий

ро́блю

ро́збіг

ро́звій

розносі́ти – доконаний вид до *рознóшувати*

рознóсити – недоконаний вид дієслова до *рознéсти*

ро́зпірка

рознóвісті

ру́сло

С

садовина́

сантимéтр

світóглядний

свого́, до свого́

свята́

серéдина

сестрін
сівіті
сидячі – дієприслівник
сідячи – прислівник
склади два, три, чотири
сліна
слізьмі, слізьми, сльозами (оруд-
ний відмінок множини)
сміємось, смієтєся, сміються
снідати, -аю, -аєш, -ає, -ай
спіна
спідометр
старій
стерпіти, -плю, -пиш, -пить, -плять;
нак. **стерп**
стовідсотковий
столу – **столá** – родовий відмінок
однини
стоячі дієприслівник
стоячи – прислівник
судовий

Т

текстовий
тиранія
товпитися, -питься, -тяться
того, до того
тонкий
торжествуєш (торжествувáла)
торф'яний
тришаровий

У

у чоботах, у чоботях – місцевий від-
мінок множини
урочисто
уряд

Ф

факсиміле
фанатічка
фармація
фарфóр (фарфорóвий)
фаховий
фенóмен
фірмовий
фóльга
фóрзац

Х

хáті – називний відмінок множини
хáти – родовий відмінок однини

ходжу
Хомін, Хоминá, Хоминé, Хоминí –
присвійні прикметники
хутовий

Ц

цегляний
цэнтнер
центровий
цеховий
цифровий
цілий
цілком
цілодобовий
цільовий
цукровий
цьогó, до цьогó

Ч

чарівний
часóm
черствий
чимáлий
читáння
чобітьмі, чоботами, чоботями –
орудний відмінок множини
чотирна́дцять
чужинá

Ш

ши́роко
шкода́ – марно, даремно: *шкода́* мене
вмовляти
шкода́ і шкода́ – жаль: *шкода́* праці
шля́хи два, три, чотири
шовко́вий
шофе́р

Я

якийсь (прислівник; який-небудь)
яко́сь (прислівник; якимсь чином,
як-небудь, одного разу, колись:
треба *яко́сь* допомогти)
ярмарко́вий
я́сний
я́трити, -рю, -риш, -рить, -рять і
рідше **я́рїти, -рю, -ріш, -рїть,**
-римó, -рїте, -рїть

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СЛОВНИЧОК

А

адже, *сполуч.* – przecież, *wszak*
адрес, **-а**; ч.р. (привітання на честь ювіляра) – *pozdrowienie*, *adres*
адреса; ж.р. (місце проживання) – *adres*
асоціювати – *asocjować*, *kojarzyć*

Б

безвітря, **-я**; с.р. – *brak wiatru*, *cisza w powietrzu*
бездоріжжя, **-я**; с.р. – *bezdroże*
безжурний, **-а**, **-е** – *beztroski*, *niefrasobliwy*
безлікий, **-а**, **-е** – *bez oblicza*; *szary*; *nijaki*
безодня, **-і**; ж.р. – *bezdeń*, *przepaść bezdenna*, *otchłań*
бентэжыти, **-жу**, **-жиш** – *zbijać z tropu*, *peszyć*
благання, **-я**; с.р. – *błaganie*, *modły*, *prośba*
благодійний, **-а**, **-е** – *dobroczynny*
блімати, **-аю**, **-аеш** – *migać*, *przeblyskiwać*, *mrugać* (*oczami*)
борня, **-і**; ж.р. – *walka*, *zmagania*
брáнець – *jeniec*
бриль, **-я**; ч.р. – *kapelusz słomiany*
бриніти, **-ню**, **-ниш** – *dźwięczeć*, *brzmieć*, *brzęczeć*
бузківий, **-а**, **-е** – *bzowy*
буяти – *szybować*, *unosić się w powietrzu*, *bujać*; *kołysać się*; *pepen*. *rozkwitać*, *rozwijać się*

В

вálка **-и**; ж.р.– *kolumna*, *tabor*
вартовий, **-ого**; ч.р. – *strażnik*
ввічливість, **-ості**; ж.р. – *uprzejmość*, *grzeczność*
вгамувати – *pohamować*, *uspokoić*
вэлетень, **-тня**; ч.р. – *olbrzym*, *kolos*
верста **-и**; ж.р.– *wiorsta*
верховіття, **-я**; с.р. – *korona drzewa*

викорчóвувати, **-вую**, **-вуеш** – *wykarzczywać*, *wytrzebiać*
вїплекати, **-каю**, **-каеш** – *wypiełęgnować*
вїрий, **-ію**; ч.р. – *wyraj*, *ciepłe kraje*
вїслів, **-лову**; ч.р. – *wystówienie*, *wyrażenie*

вїдчай, **-аю**; ч.р. – *rozpacz*
вїдчайдушний, *прикм.* – *rozpaczliwy*
вїзїтка, **-и**; ж.р. – *wizytówka*
вїрогїдний, **-а**, **-е** – *prawdopodobny*
вїтка **-и**; ж.р.– *gałązka*; *bocznicza*
волóшка, **-и**; ж.р. – *chaber*, *blawat*
ворожнеча, **-і**; ж.р. – *wrogie stosunki*
впрáвно, *присл.* – *biegle*
всўпереч, *присл.* – *wbrew*
всюдисўщий, **-а**, **-е** – *wszechobecny*, *wszędobylski*
втішати, **-аю**, **-аеш** – *cieszyć*, *pocieszać*

Г

гадати – *przypuszczać*; *wróżyc*
ганьбіти, **-блю**, **-биш** – *hańbić*; *przynosić wstyd*
гартувати, **-тую**, **-туеш** – *hartować*
гátка, **-и**; ж.р. – *grobla*
гáяться, **-аюся**, **-аешся** – *zatrzymywać się*
гвоздїка, **-и**; ж.р. – *goździk*
гїллястий, **-а**, **-е** – *gałęziasty*, *gałęzisty*
гнїдїй, **-а**, **-е** – *gniady*, *cisawy* (*koń*)
гóжий, **-а**, **-е** – *ładny*, *urodziviy*
гóїти, **гóю**, **гóїш** – *goić*, *leczyć*
гóмін, **-ону**; ч.р. – *odgłos*, *wrzawa*
грéбля **-і**; ж.р.– *grobla*
грївня, **-і**; ж.р. (*мн. гривні*, *гривень*) – *hrywnia*
грóно, **-а**; с.р. – *grono*, *pęk jagód*
гўдити, **-джў**, **гўдиш** – *osądzać*, *ganić*, *potępiać*
гук, **-у**; ч.р. – *huk*, *łaskot*

Г

ґринджóли, -ів; мн. – sanki
ґрунт, -у; ч.р. – grunt, ziemia

Д

дiбрóва, -и; ж.р. – dąbrowa, lasek
дiжка, -и; ж.р. – dzieżka, beczka
дóвідка; ж.р. – wywiad, informacja
довкóлишній, -я, -є – okoliczny
довóдити – doprowadzać; udowadniać
докоря́ти, -яю, -яеш – zarzucać, wytykać, robić wymówki (wyrzuty)
дослiвний, -а, -е – dosłowny
достiглий, -а, -е – dojrzały
дóтеп, -у; ч.р. – dowcip
дотéпний, -а, -е – dowcipny
дратува́ти, -ую, -єш – drażnić, irytować
духмя́ний, -а, -е – wonny, pachnący

Е

екiпáж 1. -а (транспортний засiб) pojazd, powóz; 2. -у (команда) załoga
екскурсовóд, -а; ч.р. – przewodnik (wycieczki)
елéгия -iї; ж.р. – elegia

Є

єднáння, -я; с.р. – połączenie
ємний, **ємкий**, -а, -е – pojemny

Ж

жадáний, -а, -е – pożądaný, upragniony
жадiбний, -а, -е – chciwy, pożądlivy
жалiбний, -а, -е – żalосny, pełen żalu
жахáтися, -хáюся, -хáєшся – przerażać się
жiжки мн. – pęcina
жнець, **женця́**; ч.р. – żniwiarz
жовтогаря́чий, -а, -е – żółtobrązowy, goraćo-żółty
жоржина, -и; ж.р. – dalia
жорсто́кий, -а, -е – okrutny
журi, *незм.*, с.р. – jury

З

забарiтися, -рiюся, -рiшся – za-trzymać się
завзя́тий – zawzięty, zaciekły
зажiнки, -iв; мн. – początek żniw
зáздросцi, -iв; мн. – zazdrość, zawiść
зáйвий, -а, -е – zbyteczny, zbędny
залюбкi, *присл.* – z zamiłowaniem
замéт, -и; ч.р. – zaspa
затишок, -шку; ч.р. – zacisze
збагну́ти, -ну, -неш – pojąć, zrozumieć
здолати – pokonać; przewyciężyć
злiдар, -я; ч.р. – nędzarz, biedak
зопалу, *присл.* – z goraća

І

iгyмен, ч.р. – igumen, przeor
iспит, -у; ч.р. – egzamin
iстина, -и; ж.р. – prawda

Ї

iдáльня, -i; ж.р. – jadalnia, stołówka
iдкiй, -а, -е – 1. (характеристика речовини, газу) żраćу, gryзаćу; 2. (психологiчна характеристика) zjadliwy, gryзаćу

Й

ймовiрний, -а, -е – prawdopodobny
йóга, -и; ж.р. – joga

К

казáн, -а, ч.р. – kociół, sagan
каламyтний, -а, -е – mętny
каравáн, -у, ч.р. – karawana
квáпити, -плю, -пиш – naglić, przyspieszać
квóлий, -а, -е – bezsilny, słaby, wåtły
клáптик, -а; ч.р. – skrawek, kawałek; strzęp, świstek
корiнний, -а, -е – zasadniczy, główny; rdzenny
крiга, -и; ж.р. – kra
крiця, -i; ж.р. – czysta stal
кyсень, -сня; ч.р. – kawał, kęs

Л

лагідний, -а, -е – łagodny
леліяти, -лію, -лієш, -іє – pielęgnować
либонь, присл. – zapewne
лимон, -а; ч.р. – cytryna
лицар, -я; ч.р. – rycerz, bohater
лінощі, -ів; мн. – lenistwo, próżniactwo
ліхтар, -я; ч.р. – latarka, lichtarz
ляпас, -а; ч.р. – policzek
лячно, присл. – strasznie

М

мавка, -и; ж.р. – nimfa polowa, rusalka
майдан, -у; ч.р. – plac
мачуха, -и; ж.р. – macocha
мжичка, -и; ж.р. – mżysca, mżawka
мимохідь, присл. – mimochodem, nawiasowo
мимохіть, присл. – mimowolnie, niechcąc
миць, -і; ж.р. – mig
міліти, -лію, -лієш, -ліє – stawać się płytkim
мряка, -и; ж.р. – mżawka, słota

Н

навколишній, -я, -є – okoliczny
навмання, присл. – na ślepo, na ośleп
навіпл, присл. – na pół, na połowę
наврочити – urzec, rzucić urok
навскрізний – przechodzący na wyłot; przezroczysty; ogólny
накоїти – narobić, nabroić
напасть, -і; ж.р. – utrapienie; napaść
нарікати, -аю, -аєш – narzekać
натовп, -у; ч.р. – tłum, tłok
нащадок, -дка; ч.р. – potomek
небокрай, -ю; ч.р. – horyzont, widnokrąg
неблаганний, -а, -е – nielitościwy, nie dający się ubłagać
невдаха, -и; ч. і ж.р. – nieudolny, pechowiec
негайний, -а, -е – niezwłoczny, natychmiastowy

негода -и; ж.р. – niepogoda; zły czas
нездужати, -аю, -єш – zapadać na zdrowiu, słabnąć
немічний, -а, -е – słaby, bezsilny, niedołężny
немовля, -яти; с.р. – niemowlę
несамовітий, -а, -е – opętany, szalony

О

обабіч, присл., прийм. – po obu stronach, po obydwu stronach
обійстя, -я; с.р. – obejście, podwórze z budynkami
облуда, -и; с.р. – obtuda, fałsz
обмілина -и; ж.р. – mielizna
окраса, -и; ж.р. – ozdoba
оксаміт, -у; ч.р. – aksamit
опановувати, -новою, -ноуєш – opanowywać
ореол, -а, ч.р. – aureola, nimb
оселя, -і; ж.р. – siedziba
отава, -и; ж.р. – otawa, siano jesienne
оточення, -я; с.р. – otoczenie, środowisko
очікувати, -ую, -уєш – oczekiwać

П

пава, -и; ж.р. – paw
парость, -і; ж.р. – odrostek, latorośl
пасинкування, с.р. – pikowanie
пашіти, -у, -іш – płonąć, być gorącym
перла, -и; ж.р. – perła
персик, -а, ч.р. – brzoskwinia
підступний, -а, -е – podstępny, perfidny
піклуватися, -уюся, -уєшся – pielęgnować, opiekować się
пласт, -а; ч.р. – warstwa
плекати, -каю, -каєш, -кає – pielęgnować
плесо -а, с.р. – płoso
плетиво, -а, с.р. – plecionka, wyplatanie
повік, повіки, присл. – róki życia
погідний, -а, -е – pogodny

пóдих, -у; ч.р. – tchnienie, podmuch
полíнути, -неш, -не – ulecieć
полóва, -и; ж.р. – plewy
полонíти, -ню, -ниш, -нить – wziąć
do niewoli

полювáти, -люю, -люєш – polować
посивíлий, -а, -е – posiwiały
пóстать, -і; ж.р. – postać, figura
прíкрий, -а, -е – przykry
принагíдний, -а, -е – okazyjny
припáсти – przypaść
прíстрасний, -а, -е – namiętny
приступáти, -пáю, -пáєш – (до
чогось) – przystępować, brać się
(do czego)

пронизáти – przenikać
прудкий, -а, -е – skory, wartki, szybki
птáство, -а; с.р. – ptactwo

Р

рáвлик, -а; ч.р. – ślimak
разóк, -зка; ч.р. – sznurek (perł)
ріллá, -і; ж.р. – rola
рішúчість -і; ж.р. – zdecydowanie
розгóйдувати, -дую, -дуєш – rozko-
łysywać

роз'їзд, -у; ч.р. – rozjazd
розпушíти – spulchnić
рябіти – pstrzyć
рясний, -а, -е – rzęsimy, obfity, bogaty
ряст, -у; ч.р. – pierwiosnek

С

свинéць ч.р. – ołów
сівбá, -и; ж.р. – siew, siejba
сіяч, -а; ч.р. – siewca
скнáра -и; ч.р. – sknera, skąpiec,
dusigrosz, kutwa
снагá, -и; ж.р. – energia, siła, zapał
спадкоёмний, -а, -е – dziedziczny
спалáхувати, -ую, -уєш – wybuchać
сплігнути, -ну, -неш – zeskoczyć
сполохати, -хаю, -хаєш – przerazić
спорíднений, -а, -е – spokrewniony,
pokrewny
спостерéження, -я; с.р. – obserwa-
cja, spostrzeżenie

спрáга -и; ж.р. – pragnienie
спрáглий -а, -е – spragniony
спромóжний, -а, -е – mogący, będą-
cy w stanie

стíг -а; ч.р. – stóg

стра́ва, -и; ж.р. – potrawa, jedzenie,
danie

стрічка, -и; ж.р. – tasiemka, wstążka
сутенíти, -ніє – ciemnieć, zmierzchać
схíльний, -а, -е – skłonny
сýйво, -а; с.р. – światło, blask

Т

таврувáти – piętnować, znaczyć;
okrywać piętnem hańby

тёмрява, -и; ж.р. – ciemność

тендítний, -а, -е – delikatny

терплячий, -а, -е – cierpliwy

тин, -у; ч.р. – płot

тогочáсний, -а, -е – ówczesny

торíшній, -я, -є – zeszłoroczny

транзítний, -а, -е – tranzytowy

трель, -і; ж.р. – tryl

тьмáний, -а, -е – przyćmiony

У

удóсвіта, присл. – o świcie, o brzasku

удóсталь, присл. – w bród, pod do-
statkiem

узлісся, -я; с.р. – brzeg lasu, skraj
lasu

Ф

фіáлка, -и; ж.р. – fiołek

фрегáт, -а; ч.р. – fregata

Х

халéпа, -и; ж.р. – kłopot, tarapaty

хвáстоці, -ів; мн. – chełpliwóść

хві́ля, -і; ж.р. – fala

хизувáтися, -ýюся, -ýєшся, -ýється
– chełpić się, chwalić się

хилíти, -лю, -лиш, -лить – chylić,
zginać

хисткий, -а, -е – chwiejny, niestały

хліпати, -паю, -паєш – szlochać

холóнути, -ну, -неш, -не – stygnąć,
zastygać

хоробрий, -а, -е – dzielny, chrobry
хуртовіна, -и; ж.р. – burza, zawieja

Ц

цілющий, -а, -е – uzdrawiający, leczniczy

цяточка, -и; ж.р. – plamka

Ч

чагарник, -а; ч.р. – zarośla, krzaki

частковий, -а, -е – cząstkowy, częściowy

чвалати, -лаю, -лаєш (рухатися навскач) – swałować

чвара, -и, ж.р. – kłótnia, zwada, waśń

чигати, -гаю, -гаєш – czyhać

човен, човна́; ч.р. – czółno, łódka

Ш

шарудіти, -джу́, -діш – szeleścić

шатро́, -а; с.р. – namiot

шкідливий, -а, -е – szkodliwy

шкодувати, -дую, -дуєш – żałować; oszczędzać

штовхати, -хаю, -хаєш – szturchać, popychać, trącać

шугну́ти, -ну́, -не́ш – polecieć z szumem, polecieć ptakiem

Щ

щадіти, -джу́, -діш – szczedzić, oszczędzać

ще́дрий, -а, -е – szczodry, hojny

щеміти, -млю́, -міш, -міть – boleć głucho; ścisnąć za serce

щоденний, -а, -е – codzienny

щодо́, присл. – co do

щойно́, присл. – co tylko, dopiero co

Ю

ювіля́р, -а; ч.р. – jubilat

юрба́, -и; ж.р. – tłum, gromada

Я

яничар, -а; ч.р. – janczar; zaprzaniec, renegat

яхта, -и; ж.р. – jacht

ЗМІСТ

ВСТУП	4
§ 1. Українська мова в сім'ї слов'янських мов	4
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО	8
§ 2. Найскладніші орфограми	8
§ 3. Лексичне та фразеологічне багатство мови	11
§ 4. Розділові знаки в реченнях	13
МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ.	
САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ. ДІЄСЛОВО	16
§ 5. Дієслово як частина мови	16
§ 6. Неозначена форма дієслова та особові форми	19
§ 7. Написання не з дієсловами	24
§ 8. Види дієслів: доконаний і недоконаний	27
§ 9. Часи дієслова. Зміна дієслів у минулому часі	30
§ 10. Зміна дієслів у теперішньому часі	34
§ 11. Дієслова I та II дієвідмін	36
§ 12. Відмінювання дієслів майбутнього часу	40
§ 13. Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий). Творення дієслів умовного способу	43
§ 14. Творення дієслів наказового способу	46
§ 15. Безособові дієслова	49
§ 16. Способи творення дієслів	51
§ 17. Дієприкметник. Дієприкметник як особлива форма дієслова	56
§ 18. Відмінювання дієприкметників	58
§ 19. Дієприкметниковий зворот. Розділові знаки в реченні з дієприкметниковим зворотом	61
§ 20. Творення активних і пасивних дієприкметників. Правопис суфіксів дієприкметників	64
§ 21. <i>Н</i> у дієприкметниках та <i>нн</i> у прикметниках дієприкметникового походження	67
§ 22. <i>Не</i> з дієприкметниками	69
§ 23. Безособові дієслівні форми на <i>-но</i> , <i>-то</i>	72
§ 24. Дієприслівник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	77
§ 25. <i>Не</i> з дієприслівниками	79
§ 26. Дієприслівниковий зворот	80
§ 27. Творення дієприслівників недоконаного і доконаного видів	84
ПРИСЛІВНИК	91
§ 28. Прислівник як частина мови	91
§ 29. Ступені порівняння прислівників	94
§ 30. Способи творення прислівників	98

§ 31. Наголос у прислівниках	102
§ 32. Написання не і ні з прислівниками	103
§ 33. Написання букв <i>-н-</i> та <i>-нн-</i> у прислівниках	107
§ 34. Написання <i>-и</i> та <i>-і</i> в кінці прислівників	108
§ 35. Правопис прислівників разом та окремо.	111
§ 36. Правопис прислівників через дефіс	114
СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ	118
§ 37. Прийменник як службова частина мови	119
§ 38. Непохідні й похідні прийменники	121
§ 39. Написання прийменників	123
§ 40. Сполучник як службова частина мови	131
§ 41. Сполучники сурядності й підрядності	134
§ 42. Групи сполучників за будовою. Написання сполучників разом і окремо	137
§ 43. Частка як службова частина мови	143
§ 44. Написання часток	146
§ 45. Написання часток <i>не</i> і <i>ні</i> з різними частинами мови	148
§ 46. Вигук як особлива частина мови	156
§ 47. Правопис вигуків	158
УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З МОРФОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ.	163
РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ.	169
Тексти для аудіювання	184
Тексти для перекладу	191
Тексти для переказу	193
Морфологічний довідник	195
Словничок правильного наголошення	196
Українсько-польський словничок	201

Навчальне видання

ТУШНІЦКА Надія Михайлівна
ПИЛИП Мар'яна Богданівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 7 класу з навчанням польською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *О.М. Бойцун*
Художній редактор *І.Б. Шутурма*
Коректор *О.А. Тростянчин*
Аудіосупровід *Н.М. Тушніцка*

В оформленні підручника на сторінках
3, 5, 6, 8, 10, 12, 16, 22, 25, 27, 29, 32, 34, 35, 42, 50, 53, 55, 56, 59,
61, 64, 68, 69, 81, 83, 85, 86, 90, 93, 95, 98, 104, 112, 124, 126, 129,
133, 143, 148, 154, 157, 159, 162, 165, 168, 172, 173, 181, 187, 192
використано фотографії з колекцій вільних зображень електронних ресурсів.

Формат 70×100^{1/16}. Ум. друк. арк. 16,848.
Обл.-вид. арк. 15,00. Тираж 139 пр.
Зам. 25/07т

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua; svit_vydav@ukr.net

Друк СПД Торба М. М.
81135, Львівська обл., Пустомитівський р-н,
с. Зубра, вул. Богдана Хмельницького, 23а

ISBN 978-966-914-279-5

9 789669 142795 >